

अध्याय एक

शोध परिचय

१.१ विषय परिचय

व्यवस्थित एवम् तर्कसङ्गत प्रक्रियाको अवलम्बन गरी नयाँ तथ्य पत्ता लगाउनु, पुरानै तथ्यको परीक्षण वा पुनर्व्याख्या गर्नु नै अनुसन्धान हो । कुनै पनि विचार, धारणा वा विषयका बारेमा खोज गरेर गहन अध्ययन गरी सार्थक निष्कर्षमा पुग्नु पनि अनुसन्धान हो । कुनै पनि विषयमा समस्या खोतल्ने, समस्या सृजनका कारणहरू खोज्ने, ती समस्या समाधानका सम्भावित उपायहरूका बारेमा खोजी गर्ने र तर्कसम्मत नयाँ तथ्य पत्ता लगाई लागू गर्ने प्राविधिक काम नै अनुसन्धान हो । हरेक क्षेत्रमा विविध विषयमा सत्यतथ्य पहिल्याउन अनुसन्धान कार्य गरिन्छ । त्यसै गरी शिक्षा क्षेत्रमा अझ भन्नाँ भाषा शिक्षणका विविध पक्षमा देखिएका समस्याहरूको गहन अध्ययन गरी तार्किक निष्कर्ष निकाल्नका लागि अनुसन्धान एक अपरिहार्य तत्त्व मानिन्छ ।

भाषा शिक्षणसम्बन्धी विविध क्षेत्रमा अध्ययन तथा अनुसन्धान गर्नु आवश्यक छ र वर्तमान समयमा त्यस्ता अनुसन्धान भइरहेका छन् । त्यस्तै विविध क्षेत्रमध्ये शब्दभण्डार पनि अनुसन्धानको एक महत्त्वपूर्ण एवम् समस्यामूलक क्षेत्र हो । शब्दभण्डारको छनोट, वितरण, प्रयोगको समस्या नेपाली भाषा शिक्षणमा टड्कारो रूपमा देखिएको छ । हरेक कक्षा र तह बढ्दै जाँदा शब्दको कठिनाइ स्तरमा हुने वृद्धि, व्यावहारिकता, प्रयोग सान्दर्भिकता, उपयुक्तता आदिमा ख्याल गरी शब्दभण्डारको सन्तुलित र समुचित वितरण भए नभएको जस्ता शब्दभण्डारसम्बन्धी समस्यामा अध्ययन केन्द्रित हुने गर्दछ । प्रस्तुत अध्ययन पनि शब्दहरूको स्रोत र शब्दवर्गगत आधारमा गरिएको वितरण अध्ययनमा केन्द्रित रहेको छ ।

१.२ समस्याकथन

अनुसन्धानका निम्ति छनोट गरिएको कुनै पनि अनुसन्धेय विषय वस्तुलाई नै समस्याका रूपमा प्रस्तुत गरिन्छ । अनुसन्धानकार्यका सिलसिलामा समस्या भन्नाले अनुसन्धेय समस्या अथवा अनुसन्धानको विषयवस्तु भन्ने बुझ्नुपर्छ, (बन्धु, २०६५ : १७) । चयन गरिएको शोधशीर्षकअन्तर्गत मुख्यमुख्य समस्या वा प्रश्नहरू र तिनका सम्भावित

समाधान वा उत्तरहरू नै समस्याकथन हो । (शर्मा र लुइटेल २०५२ :२५) । यो शोधको महत्त्वपूर्ण अङ्ग हो र सम्पूर्ण शोधकार्य समस्यामै केन्द्रित भई त्यसैको समाधानतिर लक्षित हुन्छ । शोधशीर्षकले समस्याको सङ्केत गरेको हुन्छ, त्यसकै सेरोफेरोमा रहेर सम्बन्धित विषयका समस्यालाई प्रश्नात्मक रूपमा प्रस्तुत गर्नुपर्दछ । यसै सन्दर्भमा प्रस्तुत अध्ययन कक्षा नौको नेपाली पाठ्यपुस्तकको गद्य विधा (कथा, जीवनी र निबन्ध) मा प्रयुक्त शब्दहरूको स्थिति, अवस्था र पदहरूको सङ्ख्यासँग सम्बन्धित रहेको छ । यो शोधपत्र पूरा गर्नका लागि छनौट गरिएका समस्याहरू बुँदागत रूपमा निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

- १) कक्षा नौको नेपाली पाठ्यपुस्तकको गद्य विधाहरूमा पदवर्गको स्थिति केकस्तो छ ?
- २) उक्त विधाका पाठहरूमा प्रयुक्त शब्दहरू कुनकुन पदवर्गका छन् ?
- ३) कक्षा नौको गद्य विधा (कथा, जीवनी र निबन्ध) विधाका शब्दहरू कुनकुन स्रोतका रहेका छन् ?

१.३ शोधको उद्देश्य

कुनै पनि कामको अठोट नै उद्देश्यको उत्पत्ति गर्ने आधार मानिन्छ । उद्देश्य नै कुनै पनि अनुसन्धानको केन्द्र हो । समस्याकथनमा उठाइएका मूलभूत प्रश्नहरूको समाधानतर्फ उद्देश्यलाई प्रेरित गरिन्छ । उद्देश्यअनुसार नै प्रश्न निर्माण गरिन्छ, जस्तै :

- १) कक्षा नौको नेपाली पाठ्यपुस्तकको गद्य विधा (कथा, जीवनी र निबन्ध) विधामा पदवर्गको प्रयोगको स्थिति पहिचान गर्नु ,
- २) प्रयुक्त पाठ्यपुस्तकको गद्य विधाका पदहरूको अध्ययन र वर्गीकरण गर्नु,
- ३) कथा, जीवनी र निबन्ध विधामा प्रयुक्त शब्दहरूको स्रोतगत स्थिति केलाउनु,

यिनै माथिका उद्देश्यहरूमा केन्द्रित भई यस शोधपत्रमा पाठ्यक्रम विकास केन्द्रबाट प्रकाशित कक्षा नौको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समावेश भएका गद्य विधा (कथा, जीवनी र निबन्ध) का शब्दहरूलाई स्रोतगत र कार्यगत रूपमा अध्ययन गरी व्याख्या विश्लेषण गरिएको छ ।

१.४ अध्ययनको औचित्य

अनुसन्धानको आफ्नै खाले महत्त्व रहेको हुन्छ । कुनै पनि विषय क्षेत्रसँग सम्बन्धित भई एउटा समस्यामा आधारित भई अध्ययन गरी वैज्ञानिक र सत्यतथ्य रूपमा निष्कर्षमा पुग्नु नै अनुसन्धानको महत्त्व हो । त्यसैले यस शोधपत्रको पनि आफ्नै किसिमको महत्त्व रहेको छ ।

सिर्जनात्मक साहित्यका विविध विधामा विविध क्षेत्र र स्रोतका शब्दहरूको प्रयोग गरिएको हुन्छ । साहित्य सिर्जना गर्ने क्रममा आफ्ना भाषाका शब्दहरूले मात्र नपुग्ने भएमा अन्य भाषाका शब्दहरू सापटी लिएर पूरा गर्नुपर्ने हुन्छ । हरेक जीवित भाषामा शब्दहरूको आदानप्रदान भइरहन्छ र हुनुपर्छ । परिवर्तनशील विश्वमा हरेक नयाँनयाँ ज्ञानविज्ञान र प्रविधिका क्षेत्रमा विभिन्न शब्दहरूको जन्म भइरहेको छ, जसका बारेमा हामी परिचित हुनु आवश्यक पनि छ । अनि नयाँ पिँढीमा ती नवीनतम ज्ञानलाई फैलाउनु पनि उत्तिकै जरुरी छ ।

परिवर्तनशील विश्व तथा समाजसँगै मानिस पनि निरन्तर अधि बढ्न सिक्नुपर्छ । पाठ्यपुस्तकहरूमा पनि समसामयिक विषयवस्तुलाई प्रवेश दिई सबैलाई नवीनतम ज्ञानका बारेमा सुसूचित गराउनु पर्छ । पाठ्यपुस्तकमा प्रयुक्त विधाहरूका विषयवस्तु अनुकूल हुने गरी विद्यार्थीको तह, स्तर, उमेर, पूर्व क्षमता, आवश्यकता आदिको ख्याल राख्दै शब्दहरूको छनोट र स्तरण गर्नसकेमा पाठ्यपुस्तक पदवर्गका दृष्टिले सन्तुलित हुन्छ ।

शब्दलाई विभिन्न आधारमा वर्गीकरण गरी अध्ययन गर्न सकिन्छ । कार्यका आधारमा शब्दलाई नाम, सर्वनाम, विशेषण, क्रियापद, क्रियायोगी, नामयोगी, संयोजक, निपात र विस्मयादिबोधक गरी जम्मा नौ प्रकारमा विभाजन गरी अध्ययन गर्न सकिन्छ ।

प्रस्तुत अध्ययनमा कक्षा नौको नेपाली पाठ्यपुस्तकको गद्य विधा (जीवनी, कथा र निबन्ध) मा प्रयुक्त शब्दहरूको कार्यका आधारमा वर्गीकरण गरी तिनको अनुपातसमेत बताउने प्रयास गरिएको छ । शब्दहरूको पदवर्गको स्थितिबारे गरिएको यस अध्ययनले भाषा शिक्षणका क्षेत्रमा थोरै मात्रामा भए पनि सहयोग पुऱ्याउँछ । यस अध्ययनले सम्बन्धित क्षेत्रका पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तक निर्माताहरू तथा विशेषज्ञहरूलाई समेत सम्बन्धित क्षेत्रमा

रहेका समस्याहरूको जानकारी दिई समाधानमा सहयोग पुर्याउँछ । कक्षा नौमा अध्ययन गर्ने विद्यार्थीहरूलाई त यो अध्ययनबाट प्राप्त निष्कर्ष निकै उपयोगी रहन्छ ।

यसै क्षेत्र तथा विषयमा शोध गर्न चाहने शोधार्थीका लागि समेत यस शोधपत्रले मार्गदर्शकको काम गर्छ । भाषा शिक्षण सिकाइका क्षेत्रमा संलग्न रहने शिक्षक, विद्यार्थी, शोधार्थी लेखक तथा यस क्षेत्रप्रति चासो राख्ने जोकोहीलाई पनि कक्षा नौको गद्य विधा (कथा, जीवनी र निबन्ध) विधामा प्रयुक्त शब्दहरूका बारेमा आवश्यक जानकारी दिई पदवर्गका बारेमा केही नवीन ज्ञानलाई अभिवृद्धि गरी ज्ञानको ईटा थप्न सहयोग पुग्ने हुँदा प्रस्तुत शोध अध्ययन औचित्यपूर्ण रहेको छ ।

१.५ अध्ययनको सीमाङ्कन

शोधकार्य श्रमसाध्य र अत्यन्त चुनौतीपूर्ण कार्य हो । ज्ञान विज्ञानका विषय, क्षेत्र तथा विश्व ब्रह्माण्डका अनेकन विषयवस्तुहरू शोधकार्यका लागि उपयोगी हुन सक्छन् तर सीमित स्रोत र साधनको अभावमा ती विशाल क्षेत्रको शोधकार्य गरी सूक्ष्मातिसूक्ष्म सत्यतथ्य पत्ता लगाउन सम्भव छैन । समय, स्रोत र साधनको सीमितताले अध्ययनको व्यापकता र गहिराइलाई सङ्कुचित पार्ने गर्दछ । त्यसैले अनुसन्धानलाई निश्चित गोरेटोबाट निष्कर्षसम्म पुर्याउनका लागि त्यसलाई निश्चित परिधिभित्र सीमाङ्कन गर्नुपर्छ । त्यसैले प्रस्तुत शोधकार्यलाईपनि निम्नानुसार सीमाङ्कन गरी अध्ययन गरिएको छ :

- (क) प्रस्तुत शोधकार्य कक्षा नौको पाठ्यक्रम विकास केन्द्रद्वारा प्रकाशित नेपाली पाठ्यपुस्तकको गद्य विधा (कथा, जीवनी र निबन्ध) मा समाविष्ट पदवर्गको अध्ययनमा केन्द्रित रहेको छ ।
- (ख) शब्दहरूको अध्ययन कार्य र स्रोत (शब्दवर्ग र स्रोत) का आधारमा मात्र गरिने छ भने अन्य कुनै पनि आधारमा अध्ययन गरिने छैन ।
- (ग) अध्ययनमा अभ्यास खण्डका शब्दहरूलाई समावेश गरिने छैन ।
- (घ) शब्दहरूको सङ्ख्या र प्रतिशत पनि देखाएको छ ।
- (ङ) शब्दहरूको आवृत्ति गणना पनि गरिने छैन ।

१.६ अध्याय विभाजन/रूपरेखा

प्रस्तुत शोध अध्ययनलाई निम्नलिखित पाँच अध्ययनमा विभाजन गरी निम्नानुसारको ढाँचामा प्रस्तुत गरिएको छ :

- अध्याय एक : शोध परिचय
- अध्याय दुई : पूर्वकार्यको अध्ययन र सैद्धान्तिक रूपरेखा
- अध्याय तीन : अध्ययन विधि
- अध्याय चार : व्याख्या तथा विश्लेषण
- अध्याय पाँच : सारांश, निष्कर्ष तथा सुझाव

माथिका अध्यायहरूलाई पनि विभिन्न शीर्षक तथा उपशीर्षकहरूमा बाँडेर प्रस्तुत शोधपत्र पूरा गरिएको छ । अन्त्यमा सन्दर्भसूचीसमेत राखिएको छ ।

अध्याय दुई

पूर्वकार्यको अध्ययन र सैद्धान्तिक अवधारणा

२.१ पूर्वकार्यको अध्ययन

विगतका अनुभव नै वर्तमानका प्रेरणाका स्रोत हुन् । पूर्वकार्यको क्षेत्र पहिचान गरी विद्यार्थीलाई सैद्धान्तिक एवम् व्यावहारिक ज्ञान प्राप्त हुने र सम्बन्धित विषयमा भएका अध्ययन-अनुसन्धानहरूको तथ्य बुझ्न सहज हुने भएकाले तत्सम्बन्धी तथ्यहरू बुझ्नु आवश्यक हुन्छ । जसले भावी अध्ययनलाई सहजता प्रदान गर्दछ ।

भाषा पाठ्यपुस्तकलाई सरल, स्तरीय र उपयोगी बनाउनका लागि शब्दभण्डारको विशेष भूमिका हुने भएकाले शब्दभण्डारसम्बन्धी अध्ययनको आफ्नै खाले महत्त्व स्थापित भइसकेको छ । यसै सन्दर्भमा शब्दभण्डारसम्बन्धी अध्ययनले व्यापकता पाउँदै गएको छ । त्यसैले विभिन्न तहका, विभिन्न कक्षाका, विभिन्न विधामा समाविष्ट शब्दहरूको अध्ययन, वर्गीकरण, विश्लेषण र तुलना सम्बन्धमा भएका केही शोधकार्यहरूलाई कालक्रमिक रूपमा निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :

नेपाली भाषामा सिग्दाल (१९६८) द्वारा **मध्यचन्द्रिका** प्रकाशन भएपछि शब्द विचारअन्तर्गत निरूपण गरिएको पाइन्छ । जसमा बढी शब्दनिर्माण तिनका अर्थ तथा तिनको वर्गसमेतको चर्चा गरिएको पाइन्छ । जम्माजम्मी २१ पटकसम्म परिमार्जित **मध्यचन्द्रिका**भित्र पदवर्गसम्बन्धी चर्चा (सिग्दाल, २०४७: २१ औं पद संस्करणमा) पृ. नं ११ देखि पृ. नं.१४८ सम्म पदबाट सुरु गरी पद व्याकरणमा पुऱ्याई टुङ्ग्याइएको देखिन्छ । **मध्यचन्द्रिका**मा विभिन्न परिमार्जनहरूमा पहिले शब्दविचार मात्र रहेकामा पछि वाक्यविचार पनि थपिएको पाइन्छ ।

अधिकारी (२०४४) द्वारा शिक्षालाई जीवनपयोगी बनाउने कारक तत्त्वहरू अध्ययन प्रतिवेदनमा प्राथमिक तहका पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तकअन्तर्गत शब्दभण्डार र पदवर्ग उपशीर्षक दिएर चर्चा गरिएको छ । यो अध्ययन शब्दभण्डारमा मात्र सीमित नभई पदवर्ग पक्षसँग पनि सम्बन्धित भएको देखिन्छ ।

काफ्ले (२०५२) द्वारा कक्षा एकको 'मेरो नेपाली किताबमा प्रयुक्त शब्दभण्डारको अध्ययन शीर्षकमा शोधकार्य गरेका छन् । उक्त शोधमा जम्मा ३८४ शब्दहरू रहेको र तीमध्ये नाम वर्गका शब्दहरू अधिक रहेको बताइएको छ । स्रोतगत रूपमा ७१ प्रतिशत शब्दहरू तद्भव रहेको, कक्षा एकको 'मेरो नेपाली' किताबमा समानुपातिक रूपमा शब्दहरू चयन नगरिएको, स्तरणलाई बेबास्ता गरिएको अनि शब्दको आवृत्तिलाई ख्यालै नगरिएको कुरा बताइएको छ ।

गौतम (२०५४) द्वारा तीन कक्षाको 'मेरो नेपाली' किताबमा प्रयुक्त शब्दभण्डारको अध्ययन शीर्षकमा गरिएको शोधपत्रमा कक्षा तीनको 'मेरो नेपाली' किताबका शब्दहरूलाई पदवर्गका आधारमा वर्गीकरण गरिएको छ । उक्त शोधपत्रमा सबैभन्दा बढी नाम, दोस्रो स्थानमा क्रियापद, तेस्रो स्थानमा अव्यय, चौथो स्थानमा सर्वनाम र सबैभन्दा कम विशेषण बोधक शब्दहरू प्रयोग गरिएको निष्कर्ष निकालिएको छ ।

गौतम (२०५५) द्वारा कक्षा तीनको मेरो नेपाली किताबमा प्रयुक्त शब्दभण्डारको विश्लेषण शीर्षक शोधपत्रमा स्रोतका आधारमा र वर्गका आधारमा पदहरूलाई छुट्याइएको पाइन्छ । स्रोतका आधारमा हेर्दा फरकफरक परिणाम आएको देखिन्छ ।

शर्मा (२०५७) द्वारा कक्षा नौको नेपाली पाठ्यपुस्तकको जीवनी विधामा प्रयुक्त शब्दभण्डारको अध्ययन शीर्षकको शोधकार्यमा स्रोत, वर्ग, बनोट, आवृत्ति तथा प्रयोग क्षेत्रका दृष्टिले जीवनी विधाका शब्दहरूको वर्गीकरण र विश्लेषण गर्ने काम गरेका छन् । जीवनी विधाका जम्मा ४६९३ शब्दहरूमध्ये स्रोतका आधारमा तत्सम १९१६, तद्भव २५०९ र आगन्तुक ३६८ रहेकाको कुरा बताइएको छ । शब्दवर्गका आधारमा नाम ४१%, विशेषण २०% , क्रियापद १४ % र अन्य वर्गका २५% रहेको जनाइएको छ । संरचनागत दृष्टिले हेर्दा मूल शब्द ४३% र व्युत्पन्न शब्द ५७% तथा आवृत्तिका हिसाबले 'उन' शब्दको २१२ पटक आवृत्ति भएको र अन्य कतिपय शब्दको आवृत्ति कम भएको निष्कर्ष निकालिएको छ ।

जवाली (२०५७) द्वारा कक्षा सातको 'हाम्रो नेपाली' किताबमा प्रयुक्त शब्दभण्डारको विश्लेषण शीर्षकको शोधकार्यमा पदवर्ग, स्रोत र आवृत्तिका आधारमा शब्दहरूलाई वर्गीकरण गरी जम्मा २३५६ अनावृत्त शब्दहरूमध्ये संस्कृत स्रोतका ४७.५७%, तद्भव स्रोतका ४०.६७%, अरबी स्रोतका ४.२९ %, फारसी स्रोतका ४.०७%, अङ्ग्रेजी स्रोतका १.९१

%, नेवारी स्रोतका ०.०८ %, पुर्तगाली र चिनियाँ स्रोतका ०.०४ % शब्दहरू रहेको उल्लेख छ। पदवर्गका आधारमा नाम ५८.५१ %, विशेषण १८.५५ %, क्रियापद १३.३३ %, क्रियाविशेषण ५.९० % रहेका र बाँकी अरु वर्गमा राखिएको छ।

भट्टराई (२०५७) द्वारा कक्षा नौ को नेपाली पाठ्यपुस्तकको कथा विधामा प्रयुक्त शब्दभण्डारको अध्ययन शीर्षकमा शोध अध्ययन गरेकी छन्। उनले उक्त शोधमा उपत्यकाका तीन विद्यालयका कक्षा नौमा पढ्ने विद्यार्थीहरूलाई जनसङ्ख्याका रूपमा लिई शब्दहरूको कठिनाइ स्तर परीक्षण समेत गरेकी छन्। जम्मा ११९८ अनावृत्त शब्दहरूमध्ये नाम ५५.८७% विशेषण २०.२८ %, क्रियापद १७.२७%, क्रियाविशेषण ४.६ % रहेको बताइएको छ। त्यस्तै तत्सम शब्द ५३ %, तद्भव शब्द ३४ % र आगन्तुक शब्द १२ % रहेको देखाइएको छ। उक्त शोधपत्रमा तत्सम शब्दका शब्दहरू भने केही कठिन भएको कुरा बताइएको छ।

कार्की (२०५७) द्वारा कक्षा दुईको 'मेरो नेपाली' किताबमा समाविष्ट शब्दभण्डारको विश्लेषण शीर्षकको शोधपत्रमा शब्दहरूको प्रयोगको स्थिति समानुपातिक नरहेको, आयामका दृष्टिले कुनै पाठ निकै लामा र कुनै पाठ अति छोटो भएकाले शब्दहरूको अनुपात नमिलेको, आवृत्तिका दृष्टिले बालबालिकाको स्तरभन्दा कठिन शब्दहरू धेरैपटक प्रयोग भएका र कुनै शब्दहरू अत्यधिक तथा कुनै शब्दहरू न्यून आवृत्ति भएका जनाइएको छ। नाम र क्रियापदतर्फ केही मात्रामा अनुपात मिले पनि अव्यय, सर्वनाम र विशेषणमा अनुपात नमिलेको निष्कर्ष निकालिएको छ।

बास्तोला (२०५९) द्वारा कक्षा सातको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा कथा र जीवनी विधामा प्रयुक्त शब्दभण्डारको अध्ययन शीर्षकको शोधपत्रमा कथा र जीवनी विधाका शब्दहरूलाई अकारादि क्रममा राखी पदवर्ग र स्रोतका आधारमा वर्गीकरण गरी तत्सम बहुल शब्दहरूको प्रयोगले पाठहरू बोझिला हुन गएका र शब्दभण्डारको वितरण सन्तुलित हुन नसकेको, पाठहरू लमाइका आधारमा एकरूपता नभएको जस्ता निष्कर्ष निकालिएको छ।

भण्डारी (२०६०) द्वारा प्राथमिक तह (कक्षा १-३) का विद्यार्थीहरूको आधारभूत नेपाली शब्दभण्डारको निरूपण शीर्षकको विद्यावारिधि उपाधिका लागि गरिएको अनुसन्धानमा प्राथमिक तहको (कक्षा १-३) मा पढ्ने ६-९ वर्ष उमेर समूहका विद्यार्थीहरूका

लागि सिफारिस गरिएका लगभग तीन हजार शब्दलाई अक्षरसङ्ख्या, पदवर्ग, कोशीय तथा प्रकार्यात्मक रूपमा समेत वर्गीकरण गरी वर्गीकृत शब्दहरूको ठूलो सङ्ख्यामा कोशीय शब्दहरू रहेको कुरा बताइएको छ । उक्त अनुसन्धानमा विभिन्न पाठ्यसामग्री तथा मौखिक स्रोतबाट शब्द सङ्कलन गरी अधिराज्यका विभिन्न भौगोलिक तथा पारिवारिक पृष्ठभूमि भएका बालबालिकाबाट प्राप्त उपयुक्त शब्दभण्डार, अन्तर्राष्ट्रिय स्तरको कक्षागत शब्दभण्डारसँग मिल्दोजुल्दो रहेको निष्कर्ष भण्डारीले उक्त शोधग्रन्थमा उल्लेख गरेका छन् ।

दुङ्गोल (२०६१) द्वारा काठमाडौँ उपत्यकामा कक्षा ५ मा अध्ययनरत सरकारी र निजी विद्यालयका विद्यार्थीहरूको शब्दभण्डार क्षमताको अध्ययन शीर्षकको शोधपत्रमा लिङ्ग तथा भाषिक पृष्ठभूमिका आधारमा शब्दभण्डार क्षमताको तुलना गरी शब्दभण्डार क्षमतामा छात्रभन्दा छात्रा अगाडि रहेका, सरकारी विद्यालयकोभन्दा निजी विद्यालयका विद्यार्थीको शब्दभण्डार क्षमता राम्रो भएको र भाषिक पृष्ठभूमिले शब्दभण्डार क्षमतामा असर नगरेको कुरा बताइएको छ ।

दुवाडी (२०६२) द्वारा कक्षा नौको नेपाली पाठ्यपुस्तकको कथा विधामा प्रयुक्त शब्दभण्डारको अध्ययन शीर्षकको शोधपत्रमा तत्सम, तद्भवभन्दा बढी आगन्तुक र हिन्दी मिश्रित नेपाली भाषाको ज्यादा प्रयोग भएको, संरचनात्मक दृष्टिले शब्दहरू उपयुक्त रहेका, पदवर्गका दृष्टिले पनि उक्त विधाको शब्दभण्डार उपयुक्त रहेको तर लेख्य भाषाका दृष्टिले भने कतिपय शब्द मानक व्याकरणसँग मेल नखाने किसिमका रहेको कुरा बताइएको छ ।

खतिवडा (२०६३) द्वारा साभ्ना नेपाली भाग तीनमा प्रयुक्त शब्दभण्डारको विश्लेषण शीर्षकको शोधपत्रमा पाठ्यपुस्तक निर्माण गर्दा सकेसम्म विविध विषय तथा क्षेत्रका प्रतिनिधित्व हुने शब्दहरूलाई प्रश्रय दिइनुपर्ने, विद्यार्थीका दैनिक व्यवहारमा उपयोगी शब्दलाई प्राथमिकता दिनुपर्ने, शब्द चयनमा छनोट र स्तरणको सिद्धान्त अपनाउनुपर्ने निष्कर्ष निकालिएको छ ।

पराजुली (२०६३) द्वारा कक्षा आठको हाम्रो नेपाली किताब र सजिलो मालामा प्रयुक्त शब्दभण्डारको तुलनात्मक अध्ययन शीर्षकको शोधपत्रमा पदवर्गगत वितरण दुवै किताबमा लगभग समान भएको, सरकारी पाठ्यपुस्तकको तुलनामा निजी स्वामित्वबाट निर्मित

पाठ्यपुस्तकमा टुक्काहरू धेरै मात्रामा गरिएका, निजी स्वामित्वबाट निर्मित पाठ्यपुस्तकहरूमा शब्दहरू बढी भएको कुरा बताइएको छ ।

अर्याल (२०६४) द्वारा कक्षा ६ र ७ को नेपाली पाठ्यपुस्तकको कथा विधामा प्रयुक्त शब्दभण्डारको तुलनात्मक अध्ययन शीर्षकको शोधपत्रमा कक्षा ६ र ७ को कथा विधाका शब्दहरू सङ्कलन गरी शब्दवर्ग, स्रोत तथा बनोटका आधारमा वर्गीकरण गरी तुलनात्मक विश्लेषण गरेकी छन् । विद्यालय तहदेखि नै नेपाली शब्दकोशको प्रयोग गर्ने बानीको विकास गराउनु पर्ने, विद्यार्थीका दैनिक व्यवहारमा प्रयोग हुने शब्दलाई शब्दचयनको क्रममा जोड दिनु पर्ने, शब्दकोशमा नभेटिने शब्दहरूलाई पाठ्यपुस्तकमा प्रविष्टि दिनु नहुनेजस्ता कुराहरू यस अध्ययनमा बताइएको छ ।

भट्ट (२०६४) द्वारा कक्षा ६ को 'हाम्रो नेपाली' पाठ्यपुस्तकको कथा विधामा प्रयुक्त शब्दभण्डारको अध्ययन शीर्षकको शोधपत्रमा कक्षा ६ को नेपाली पाठ्यपुस्तकको कथा विधाका शब्दहरूको सङ्कलन गरी स्रोत, वर्ग, बनोट तथा प्रयोग क्षेत्रका आधारमा वर्गीकरण र विश्लेषण गरी शब्दहरूको आवृत्ति समेत गणना गरी कथा विधामा प्रयुक्त शब्दभण्डारलाई समग्रमा विश्लेषण गर्दा आयामका दृष्टिले सन्तुलन नभएको, शब्द भण्डारको कठिनाइस्तर उपयुक्त नभएको, शब्दभण्डारसम्बन्धी अभ्यासमा ध्यान दिन नसकेको निष्कर्ष निकालिएको छ ।

भुसाल (२०६५) द्वारा भाषा शिक्षणमा प्रचलित पारिभाषिक शब्दावलीको अध्ययन शीर्षकको अध्ययनमा भाषा शिक्षणसँग सम्बन्धित ३७० वटा शब्दहरू सङ्कलन गरी तिनलाई शब्दकोशीय वर्णानुक्रममा राखिएको छ । सङ्कलन गरिएका प्रत्येक शब्दको परिभाषा दिँदै एउटै भाषिक शब्दावलीका विभिन्न परिभाषाअन्तर्गत अड्क लिएर कालक्रमिक रूपमा प्रविष्टि क्रमानुसार प्रस्तुत गरिएको छ ।

उपाध्याय (२०६६) द्वारा साहित्य शास्त्रमा प्रयुक्त पारिभाषिक शब्दावलीको अध्ययन शीर्षकको शोधपत्रमा २८३ वटा शब्दहरू सङ्कलन गरी तिनलाई अकारादि क्रममा प्रस्तुत गरेर प्रत्येक शब्दको परिभाषा दिइएको छ । साहित्यशास्त्रका क्षेत्रमा तत्सम शब्दहरूको हिस्सा नबन्ने प्रतिशत रहेको र कतिपय पारिभाषिक शब्द शब्दावलीको अन्य क्षेत्रमा पारिभाषिक शब्दावलीसँग पनि अन्योन्याश्रित सम्बन्ध रहेको निष्कर्ष निकालिएको छ ।

भट्ट (२०६६) द्वारा माध्यमिक तहको पाठ्यपुस्तकमा प्रयुक्त जीवनी विधाका शब्दभण्डारको अध्ययन शीर्षकको शोधकार्यमा शब्दहरूको स्रोतगत र पदवर्गगत हिसाबले वर्गीकरण गरी अक्षर संरचनासमेत देखाइएको छ ।

भट्टराई (२०६७) द्वारा स्नातकोत्तर तह पाठयांश प्रयोजनका लागि तयार पारिएको कक्षा ५ को नेपाली पाठ्यपुस्तक समाविष्ट शब्दहरूको अध्ययन शीर्षकको शोधपत्रमा कक्षा ५ को नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट तत्सम शब्दहरूको स्थिति केलाउने कार्य गरिएको छ । तत्सम सर्वनाम, क्रियापद तथा निपात तीन वर्गका वितरण शून्य नै रहेको जस्ता निष्कर्ष यस शोधपत्रमा निकालिएको छ ।

अधिकारी (२०६७) द्वारा कक्षा दसको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा प्रयुक्त कथा विधामा समाविष्ट शब्दभण्डारको अध्ययन शीर्षकको शोधपत्रमा कथा विधाका जम्मा ९९७ अनावृत्त शब्दहरूको सङ्कलन गरी तिनलाई पदवर्ग र स्रोतका आधारमा वर्गीकरण गरी अकारादि क्रममा राखिएको छ । स्रोतका आधारमा तत्सम शब्द ४१७, तद्भव शब्द ४५७ र आगन्तुक १२३ रहेका र पदवर्गका आधारमा नाम ३६०, विशेषण २०१, क्रियापद ९९ र क्रियाविशेषण ६७ रहेको बताइएको छ । तद्भवको अनुपातमा तत्सम शब्दहरू बढी रहेको निष्कर्ष निकालिएको छ ।

कार्की (२०६८) द्वारा माध्यमिक तहको नेपाली पाठ्यपुस्तकको निबन्ध विधामा प्रयुक्त शब्दभण्डारको अध्ययन शीर्षकको शोधपत्रमा निबन्ध विधाका जम्मा १६०३ अनावृत्त शब्दहरूको सङ्कलन गरी तिनलाई अकारादि क्रममा राखेर शब्दहरूलाई पदवर्ग र स्रोतका आधारमा वर्गीकरण गरिएको छ । उक्त अध्ययनमा तत्सम शब्द ७७२, तद्भव ६८८ र आगन्तुक १४३ रहेका छन् । त्यसै गरी पदवर्गका आधारमा नाम १०१०, सर्वनाम ३९, विशेषण ३१८, क्रियापद १००, क्रियाविशेषण ६९, नामयोगी २८, संयोजक २३ र निपात १६ रहेको कुरा बताइएको छ ।

विष्ट (२०६८) द्वारा 'नरेन्द्र दाइ' उपन्यासमा प्रयुक्त शब्दभण्डारको अध्ययन शीर्षकको शोधपत्रमा नरेन्द्र दाइ उपन्यासको परिच्छेद दुईमा समावेश गरिएका जम्मा १३०७ शब्दहरू सङ्कलन गरी तिनलाई स्रोतगत आधारमा वर्गीकरण गरेका छन् तर शब्दहरूलाई वर्णानुक्रममा राखी व्यवस्थित रूपमा तालिकीकरण गरेका छैनन् ।

ज्ञवाली (२०६९) द्वारा कक्षा एघारको ऐच्छिक नेपालीको निबन्ध विधामा समाविष्ट शब्दभण्डारको अध्ययन शीर्षकको शोधकार्यमा शब्दहरूको स्रोतगत र पदवर्गगत वर्गीकरण गरी तिनको आवृत्ति समेत गणना गरिएको छ ।

उपाध्याय (२०७०) द्वारा कक्षा एघारको अनिवार्य नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट कथा विधामा प्रयुक्त शब्दभण्डारको अध्ययन शीर्षकको शोधपत्रमा कक्षा एघारका अनिवार्य नेपालीमा समाविष्ट कथा विधाका शब्दहरूको सङ्कलन गरी स्रोत र पदवर्गका रूपमा वर्गीकरण गरी ती शब्दहरूलाई वर्णानुक्रमका रूपमा छुट्याएको छ । शब्दसङ्ख्याका हिसाबले पाठ्यपुस्तकमा कथाहरूको रखाइक्रम नमिलेको, शब्दकोशमा समेत नभेटिने कतिपय शब्दहरूको प्रयोग भएको, स्रोतका आधारमा शब्दहरूको छनोट र वितरण समानुपातिक रहे पनि पदवर्गका हिसाबले चाहिँ समानुपातिक नरहेको, व्यवहारमा नआउने शब्दहरूको प्रयोगले विद्यार्थीहरूमा अन्योल सिर्जना गरेको, ज्ञानविज्ञान र प्रविधिका नवआगन्तुक शब्दहरूको प्रविष्टि कम रहेको निष्कर्ष उक्त शोधपत्रमा निकालिएको छ ।

यसरी शब्द तथा पदलाई आधार बनाएर वर्तमानसम्म धेरै अध्ययन अनुसन्धानहरू भइरहेका छन् र हुन पनि बाँकी छन् जुन कार्य पदवर्गको क्षेत्रमा महत्त्वपूर्ण कार्य हो । शब्दभण्डारसम्बन्धी अध्ययनले शिक्षण सिकाइ प्रक्रिया तथा पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तकमा प्रयुक्त शब्दावलीको अध्ययनमा सघाउ पुऱ्याउँछ । शब्दभण्डार तथा पदवर्गसँग सम्बन्धित विविध अनुसन्धानहरू भए पनि २०७३ सालमा प्रकाशित कक्षा नौको पाठ्यपुस्तकमा समावेश गरिएका पदवर्गको अध्ययन शीर्षकमा अभिसम्म कसैले अध्ययन गरेको पाइँदैन । त्यसैले यस अध्ययनमा कक्षा नौको पाठ्यपुस्तकमा प्रयुक्त पदवर्गहरूको वर्गीकरण गरी प्रतिशताङ्क समेत प्रस्तुत गरिने छ । जसले सम्बन्धित कक्षाका विद्यार्थीहरू तथा शिक्षकहरूलाई समेत केही मात्रामा शब्दहरूको स्थितिको बारेमा जानकारी लिन सहयोग मिल्ने अपेक्षा राखिएको छ ।

२.२ सैद्धान्तिक परिचय

२.२.१ विषय प्रवेश

मानवीय उच्चारण अवयवद्वारा उच्चरित वाक् प्रतीकहरूको समूह भाषा हो । यस्तो वाक् प्रतीक मानिएको भाषाले मानव समुदायका बीचमा विचारको आदानप्रदान गर्न

सघाउंछ । मानवीय विचार र भावनाहरू साटासाट गर्नका लागि भाषामा पर्याप्त शब्दभण्डार हुनु जरुरी छ । भाषिक अभिव्यक्तिका क्रममा प्रयुक्त हुने र भाषिक ग्रहणका सन्दर्भमा प्रयुक्त हुने क्रमशः उत्पादनात्मक र पहिचानात्मक शब्दहरूको पर्याप्तता पनि भाषामा हुनु जरुरी छ । भाषामा विचार विनिमय र अन्य क्षेत्रमा आवश्यक पर्ने शब्दहरूको अभाव नभएमा त्यो भाषा शब्दभण्डारका दृष्टिले समृद्ध र स्व-निर्भर मानिन्छ । त्यसैले जुन भाषामा आवश्यक र पर्याप्त मात्रामा शब्दहरू हुन्छन् त्यस भाषामा अभिव्यक्तिका लागि अन्य भाषाबाट शब्द सापटी लिनु पर्दैन ।

जति धेरै शब्द जान्यो व्यक्ति भाषामा त्यत्तिकै पोख्त बन्छ । विभिन्न शैली, संरचना र विषयको जानकारी पाएर पनि यदि व्यक्तिमा शब्दभण्डारको कमी छ भने उसलाई आफ्ना विचार र धारणाहरू उपयुक्त ढङ्गले प्रकट गर्न गाह्रो पर्छ जसले गर्दा भाषिक अर्थ सम्प्रेषण गर्न उसले राम्ररी सक्दैन । तसर्थ उपयुक्त शब्दको सान्दर्भिक प्रयोग गरी प्रभावकारी ढङ्गले अर्थ सम्प्रेषण गर्नका लागि विविध अर्थयुक्त शब्दहरूको जानकारी लिनु आवश्यक हुन्छ ।

२.२.२ शब्दको परिचय र परिभाषा

एक वा एकभन्दा बढी रूप भएका अर्थयुक्त भाषिक एकाइलाई शब्द भनिन्छ (अधिकारी, २०६७ : ८१) । घर, रुख, बादल, सडक, विरालो आदि अर्थयुक्त भाषिक एकाइहरू हुन् । यी शब्दले खास वस्तु वा धारणालाई बुझाउन सक्छन् । यिनले एउटा मात्र रूप लिएका छन् । यसरी एक वा एकभन्दा बढी रूप मिलेर बनेको र स्वतन्त्र रूपमा प्रयोगमा आउन सक्ने भाषाको अर्थयुक्त सानो एकाइलाई शब्द भनिन्छ । यस्ता शब्दमा रूपायनिक प्रत्यय लागेर वाक्यमा प्रयोग भएपछि तिनैलाई शब्दलाई पद भनिन्छ ।

व्याकरण भाषाका नियमहरूको व्यवस्था हो । तसर्थ शब्दको व्याकरणात्मक अर्थ हुन्छ । व्याकरणात्मक शब्दले व्याकरणात्मक कोटि अर्थात् लिङ्ग, वचन, पुरुष, काल, भाव, पक्ष जस्ता व्याकरणात्मक नियममा आवद्ध भएर खास अर्थ प्रस्तुत गर्दछ । यसका साथसाथै शब्दको कोशीय अर्थ पनि हुन्छ । कोशीय शब्द स्वतन्त्र हुन्छन् साथै त्यस्ता कोशीय शब्दको अर्थ पनि स्वतन्त्र नै हुने गर्दछ । यस्ता शब्द व्याकरणिक रूप भन्नुभन्दा नभई स्वतन्त्र प्रकृतिका हुन्छन् । शब्द विचार सङ्केतका आधारमा प्रयोग हुने गर्दछ, त्यसकारण

प्रकरणगत अर्थ, अभिव्यक्तिको क्रमको स्थान, प्रसङ्ग, शैली आदिका आधारमा फरक फरक हुने गर्दछन् ।

संस्कृतको 'शब्द' धातुमा 'अ' (घञ्) लागेर बनेको मूल शब्द नै शब्द हो । यसको अर्थ ध्वनि वा आवाज भन्ने हुन्छ । अर्को शब्दमा ध्वनि वा आवाज उत्पन्न गराउनु नै शब्द हो । यसलाई हिन्दीमा पनि 'शब्द' नै भनिन्छ । अङ्ग्रेजीमा 'वर्ड', जर्मनीमा 'उर्ट', गोथिकमा 'वाउर्ड', ल्याटिनमा 'भेर्बुम', ग्रीकमा 'लिरो', अरेबिकमा 'लफज' भनिन्छ । शब्दका मुख्य स्वरूपहरू ती हुन् जुन उच्चारण गरिन्छन्, सुनिन्छन्, ग्रहण गरिन्छन् र तिनको अर्थ हुन्छ ।

शब्दसम्बन्धी केही विद्वान्हरूले दिएका धारणा वा विचारहरूलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

- १) रामचन्द्र लम्सालले भाषाको न्यूनतम अर्थयुक्त एकाइलाई रूप र त्यसभन्दा माथिल्लो स्वतन्त्र एकाइलाई शब्द भनेका छन् ।
- २) पारसमणि भण्डारी र अन्यले एक वा सोभन्दा बढी अक्षरहरू मिलेर बनेको अर्थपूर्ण भाषिक एकाइलाई शब्द भनेका छन् ।
- ३) मोहनराज शर्माले शब्दलाई स्वतन्त्र रूपमा प्रयोग हुने अर्थयुक्त भाषिक एकाइ मानेका छन् ।
- ४) डा. व्रतराज आचार्यले वर्ण वा अक्षरभन्दा माथिल्लो तहको भाषिक एकाइलाई शब्द भनेका छन् ।
- ५) कृष्णहरि बराल र नेत्र एटमले स्वतन्त्र रूपमा प्रयोग हुने भाषाको सानो तर अर्थपूर्ण एकाइका रूपमा परिभाषित गरेका छन् ।
- ६) नेपाली बृहत् शब्दकोशमा शब्दलाई अनुभूत विषयवस्तुलाई व्यक्त गरिने वर्णात्मक वा ध्वन्यात्मक ध्वनि वा आवाजका रूपमा परिभाषित गरिएको छ ।
- ७) मोहनराज शर्मा र खगेन्द्र लुइटेले रूपभन्दा माथिल्लो र पदावलीभन्दा तल्लो भाषिक एकाइलाई शब्द भनेका छन् ।

२.२.३ नेपाली भाषाको शब्दभण्डार

कुनै पनि भाषामा रहेका सम्पूर्ण शब्दहरूको समष्टि नै शब्दभण्डार हो । यसैको पर्यायवाची शब्द शब्दढुकुटी हो । भाषामा प्रयोग हुने शब्दहरूको समूह वा राशि नै खासमा शब्दभण्डार हो । वस्तुतः कुनै पनि भाषामा भएका र त्यस भाषामा प्रयोक्ताले गर्ने शब्दहरूको समष्टि नै शब्दभण्डार हो (भण्डारी, २०६० : ४५) । शब्दकोशमा सङ्गृहीत वास्तविक शब्दहरू नेपाली शब्दकोशमा पर्न छुटे पनि नेपाली जनजिब्रोमा प्रचलित रहेका यथावत् शब्दहरूको समष्टिलाई नेपाली भाषाको शब्दभण्डार भनिन्छ (भण्डारी, २०६० : ४६) ।

शब्दभण्डारका दृष्टिले नेपाली भाषा निकै सम्पन्न देखिन्छ । यस भाषाको शब्दभण्डारमा विविध स्रोतबाट आएका शब्दहरूका साथै नितान्त मौलिक वा निजी किसिमका भरौं शब्दहरू पनि छन् । नेपाली भाषाको मूल स्रोत भाषा संस्कृत भाषा भएकाले उक्त भाषाबाट तत्सम वा तद्भवका रूपमा आएका शब्दहरूका साथै संस्कृत इतरका विभिन्न स्वदेशी तथा विदेशी भाषाहरूबाट आगन्तुकका रूपमा आएका शब्दहरूको सङ्ख्यालाई हेर्दा नेपाली शब्दभण्डारलाई निकै सम्पन्न एवम् उन्नत उर्वर मान्नै पर्ने हुन्छ । शब्दभण्डार सम्बन्धी सम्पन्नताका कारण आज नेपाली भाषा सूक्ष्मातिसूक्ष्म अनुभूति एवम् भावहरूको मूर्त अभिव्यक्तिका साथै ज्ञान विज्ञानका प्रायः सम्पूर्ण फाँटहरूको सम्प्रेषणात्मक व्यवहारमा समेत अत्यन्त सबल र सक्षम बनेको छ ।

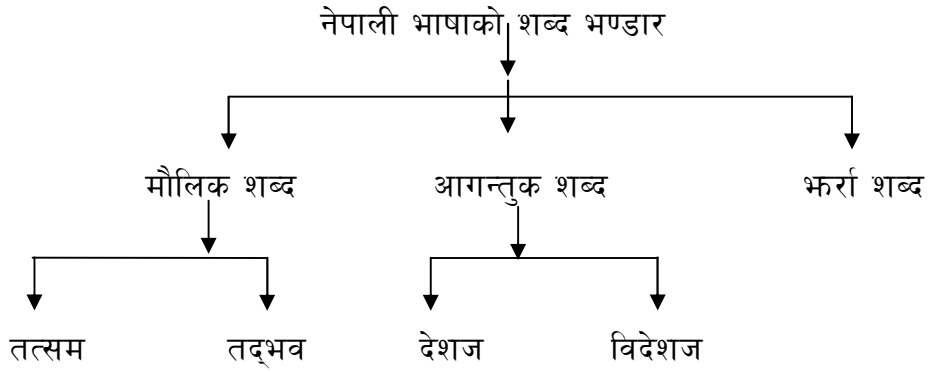
नेपाली भाषा आधुनिकीकरणतर्फ उन्मुख भाषा भएकाले यसको शब्दभण्डारगत सम्पन्नता पनि बढ्दै गएको हो । यसमा समयको गतिसँगै नयाँनयाँ शब्दहरू थपिने क्रमले निरन्तरता पाएकै छ । भाषिक समृद्धि भाषाको आधुनिकीकरण बिना सम्भव मानिन्न अनि भाषाको आधुनिकीकरण भन्नु चाहिँ उक्त भाषाको शब्दभण्डारसँग जोडिएको कुरा हो । आधुनिक समाजका विविधता एवम् जटिलतालाई अभिव्यक्ति दिन भाषालाई सक्षम बनाउने प्रयास नै भाषाको आधुनिकीकरण हो । समयको गतिसँगै नयाँनयाँ शब्दहरूलाई भाषामा प्रवेश गराउँदै लैजानु पर्दछ र भाषा जहिले पनि प्रयोक्ताको वैचारिक एवम् बौद्धिक स्तर अनुरूप हुनुपर्छ ।

आधुनिकीकरणतर्फको कसरतकै कारण नेपाली भाषाको शब्दभण्डारमा प्रशस्त शब्दहरू थपिएरहेका छन् । विज्ञान र प्रविधिको विकाससँगै नेपाली भाषाको शब्दभण्डारले पनि आफूलाई विकसित तुल्याउँदै लगेको पाइन्छ ।

२.२.४ शब्दको वर्गीकरण

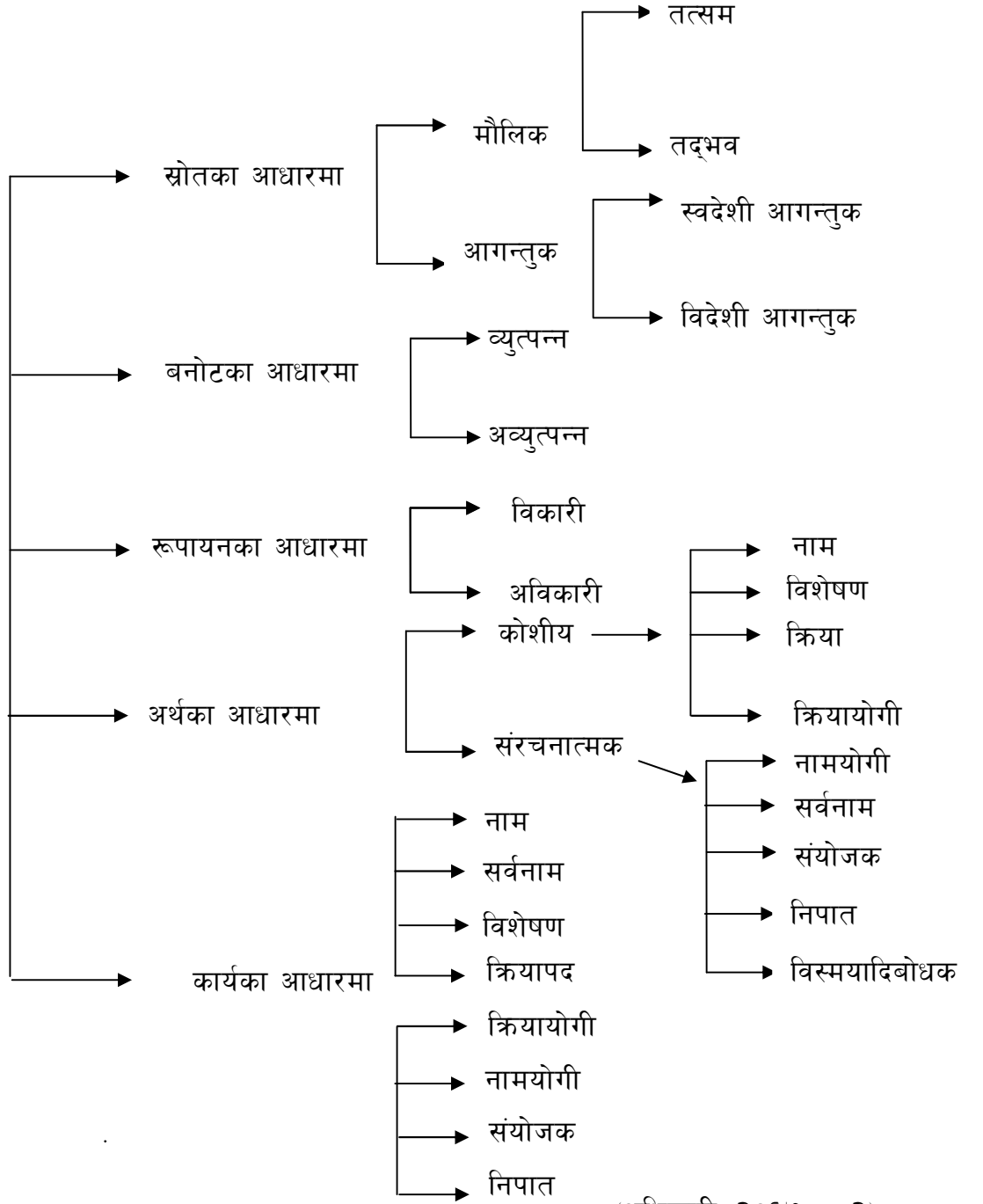
वाक्यमा विभिन्न किसिमका शब्दहरू प्रयोगमा आएका हुन्छन् । तिनलाई विभिन्न वर्गमा राखेर हेर्न सकिन्छ । परम्परित व्याकरणमा शब्दको वर्गीकरणलाई शब्द विभाग वा पद विभाग भन्ने चलन छ । विभिन्न विद्वान्हरूले शब्दलाई विभिन्न आधारमा छुट्टाछुट्टै तरिकाले वर्गीकरण गरेको पाइन्छ । केही विद्वान्हरूले गरेको शब्दको वर्गीकरणलाई तल प्रस्तुत गरिएको छ :

तारापति उपाध्याय र द्रोणकुमार उपाध्यायले नेपाली शब्दलाई यसरी वर्गीकरण गरेका छन् :



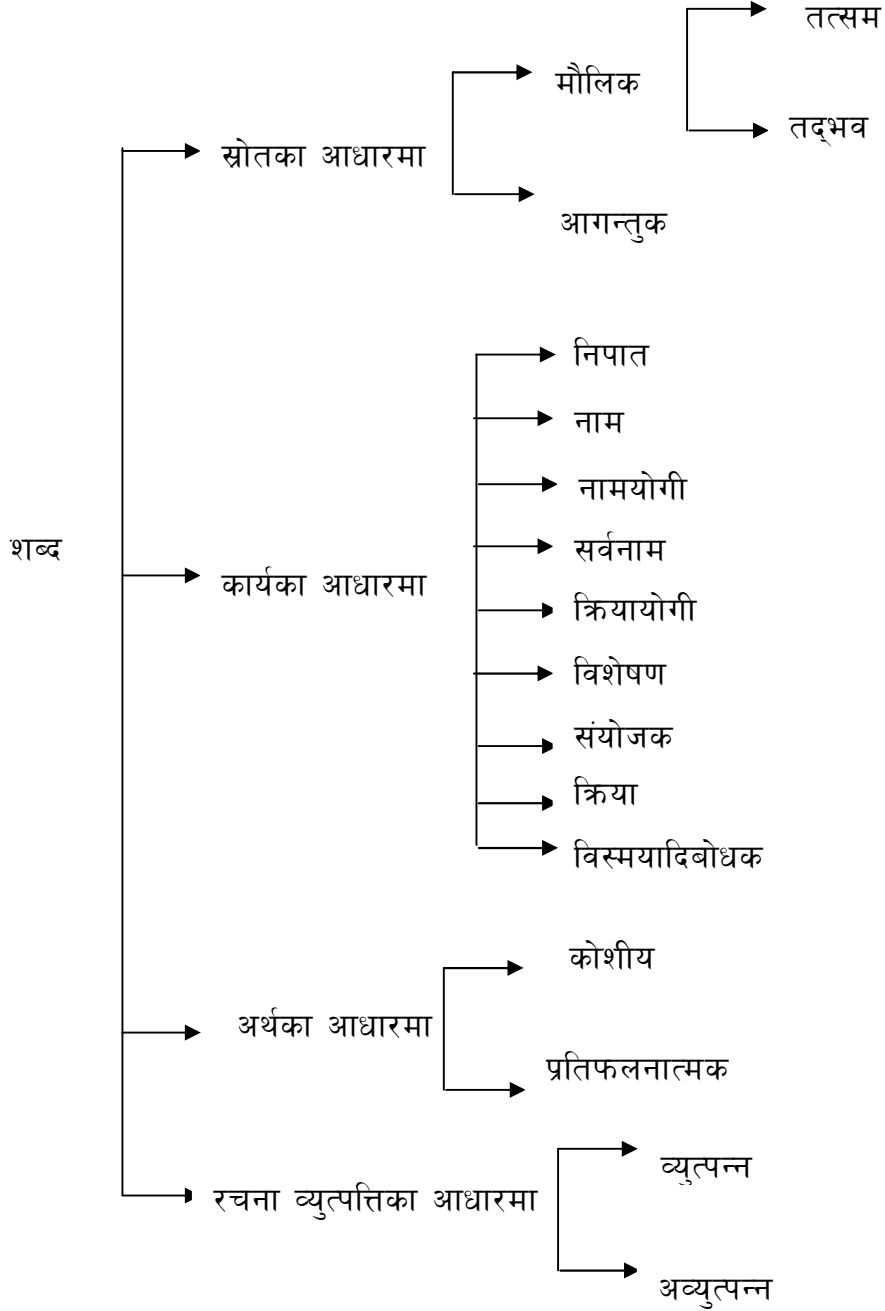
संस्कृत मूलको पत्तो नपाइएका वा कुनै कारणवश स्रोत पत्ता नलागेका तर सयौं वर्षदेखि जनजिब्रोले पचाइ सकेका नेपाली शब्दहरूलाई चाहिँ भर्रा शब्द भनिन्छ । (उपाध्याय र उपाध्याय, सन् २००५ : ४४)

हेमाङ्गराज अधिकारीले शब्दलाई विभिन्न आधारमा यसरी वर्गीकरण गरेका छन् :



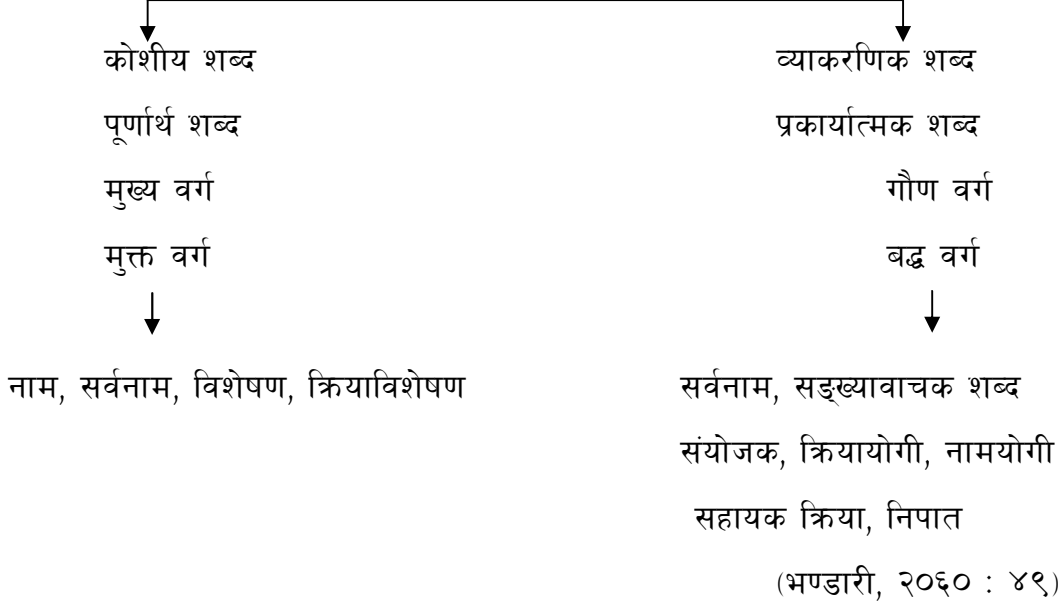
(अधिकारी, २०६७ : ८२)

मोहनराज शर्माले शब्दको वर्गीकरणका प्रमुख आधार स्रोत, कार्य, अर्थ र व्युत्पत्ति/रचनालाई मानेका छन् । उनका उपर्युक्त आधारहरूलाई विभिन्न उपभागमा निम्नानुसार वर्गीकरण गरी देखाउन सकिन्छ :

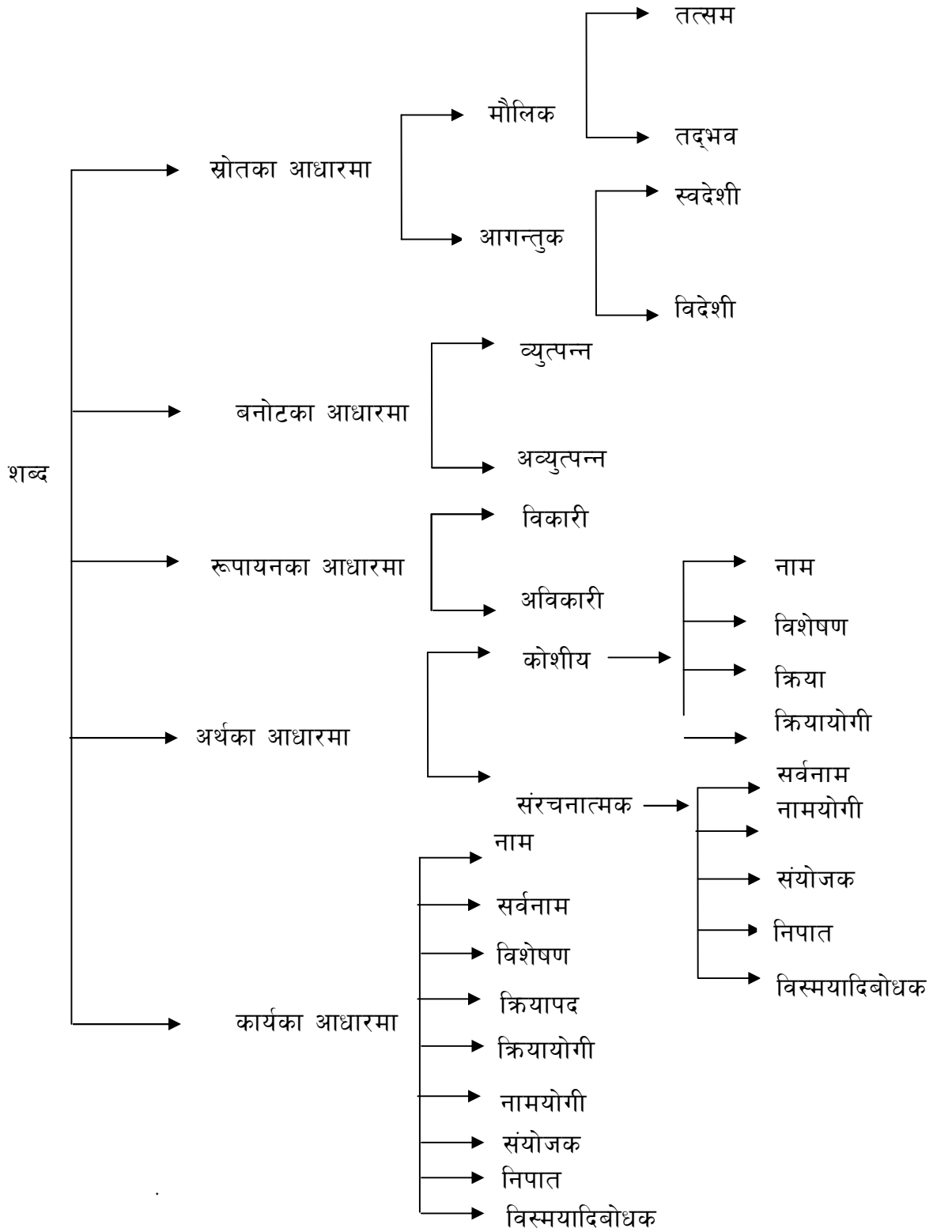


(शर्मा, २०६३ : ५६) ।

चूडामणि बन्धुले भाषिक व्याख्याका लागि कोशीय र कार्यमूलक शब्दका विच विभेद छुट्याउने क्रममा प्रस्तुत गरेको वर्गीकरणको आरेखलाई डा. पारसमणि भण्डारीले आफ्नो पीएचडी शोधपत्रमा उल्लेख गरेका छन् :



शब्द बन्ने तरिका, शब्दका स्रोत र तिनले गर्ने कार्य वा कोशीय अर्थका अतिरिक्त व्याकरणिक अर्थसमेत विचार गरी शब्दको वर्गीकरण गरिन्छ । नेपाली शब्दभण्डारका शब्दहरूको वर्गीकरण विभिन्न विद्वान्हरूले विभिन्न आधारमा गरे तापनि प्रचलित शब्दवर्गीकरणलाई आधार मानी शब्दको बनोट, स्रोत, अर्थ र कार्यका आधारमा आधिकारिक र पूर्ण वर्गीकरण निम्नानुसार प्रस्तुत गरिन्छ :



(बराल र एटम, २०६६ : २४)

यस वर्गीकरणलाई सङ्क्षिप्त रूपमा निम्नानुसार चर्चा गरिन्छ :

२.२.४.१ स्रोतका आधारमा शब्दको वर्गीकरण

कुनै पनि वस्तुको उत्पत्तिस्थल वा मुहानलाई स्रोत भनिन्छ । शब्दस्रोत भन्नाले शब्दग्रहण गर्ने ठाउँ वा शब्दहरू आउने क्षेत्रलाई बुझिन्छ । नेपाली भाषा भारोपेली परिवारको सतम् वर्गको आर्यइरानेली शाखाको संस्कृत भाषाबाट विकसित भएको हुनाले यस भाषामा संस्कृत स्रोतका शब्दहरूको भण्डार अत्यधिक छ । नेपाली भाषामा संस्कृत भाषाका अतिरिक्त अन्य भाषाबाट पनि पर्याप्त शब्दहरू भित्रिएका छन् । यसै दृष्टिले स्रोतका आधारमा नेपाली भाषाका शब्दहरूलाई मौलिक र आगन्तुक गरी दुई प्रकारको विभाजन गरिएको पाइन्छ :

(क) मौलिक शब्द

नेपाली भाषा संस्कृत भाषाबाट विकसित भाषा हो । संस्कृत भाषा नेपाली भाषाको आधार हो अर्थात् संस्कृत भाषा नेपाली भाषाको मूल आधार हो । तसर्थ संस्कृत भाषाबाट जस्ताको तस्तै ग्रहण गरिएका तत्सम शब्द, संस्कृत भाषाबाट प्राकृत तथा अप्रभंश हुँदै विकसित भएका वा आवश्यकताअनुसार संस्कृत भाषाको नियमानुसार बनाइएका तद्भव शब्द र नेपाली भाषाका वक्ताहरूले आफैँ बनाएका शब्दहरूलाई स्रोतका दृष्टिले मौलिक शब्द भनिन्छ (भण्डारी, २०६५ : ३८) । मौलिक शब्द दुई प्रकारका हुन्छन् :

(अ) तत्सम शब्द

‘तत्सम’को अर्थ पहिले भएजस्तै भन्ने हो (बराल र एटम, २०६५ : ३६) । संस्कृत भाषाबाट जस्ताको तस्तै नेपालीमा आएका शब्दहरूलाई तत्सम शब्द भनिन्छ । यस्ता शब्दहरू लेख्दा संस्कृतकै वर्णविन्यासको प्रयोग गरिन्छ, जस्तै : शत्रु, दर्शन, योगी, पाठक, कार्य, कर्म, धर्म, विद्यालय, वृक्ष, अग्नि, स्तम्भ आदि ।

(आ) तद्भव शब्द

‘तद्भव’ शब्दको अर्थ त्यसबाट आएको हो भन्ने बुझिन्छ (बराल र एटम, २०६५ : ३६) । संस्कृत भाषाबाट विभिन्न चरणमा प्राकृत हुँदै परिवर्तित र विकसित हुँदै आएका शब्दहरूलाई तद्भव भनिन्छ । तद्भव शब्द सामान्यतः संस्कृतबाट प्राकृत हुँदै नेपालीमा आएका छन् । जस्तै :

तालिका नं. १

संस्कृत	प्राकृत	नेपाली
वृक्ष	रुखो	रुख
कार्य	कज्ज	काम
दुग्ध	दुद्ध	दूध
मक्षिका	मक्खिअ	माखो
अग्नि	अग्गि	आगो
स्तम्भ	खम्भो	खाँबो
हस्त	हत्थ	हात आदि ।

तत्सम र आगन्तुक बाहेकका स्रोत नखुल्ने जुनसुकै नेपाली शब्दलाई पनि तद्भव नै मानिन्छ ।

(ख) आगन्तुक शब्द

आगन्तुक भनेको बाहिरबाट आएको भन्ने हो । संस्कृत भाषाबाहेक अन्य स्वदेशी तथा विदेशी भाषाबाट नेपाली भाषामा आएका शब्दहरूलाई आगन्तुक शब्द भनिन्छ । यस्ता शब्दहरूको वर्णविन्यास नेपाली उच्चारणअनुसार नै हुने गर्दछ (दाहाल, २०६५ : ३८) । आगन्तुक शब्दलाई पनि स्वदेशी आगन्तुक र विदेशी आगन्तुक गरी दुई प्रकारमा विभाजन गरिएको छ :

(अ) स्वदेशी आगन्तुक शब्द

नेपालभित्र बोलिने संस्कृत भाषाबाहेकका अन्य भाषाबाट नेपाली भाषामा आएका शब्दहरूलाई स्वदेशी आगन्तुक शब्द भनिन्छ (दाहाल, २०६५ : ३९) । केही प्रमुख भाषाहरूबाट आएका शब्दहरू, जस्तै :

नेवारी : क्वाँटी, भ्याल, पसल, बुइँगल, चाकु, कौसी आदि ।

गुरुड : रोदी, घले, घुम, खुर्पा, थुन्से आदि ।

तामाङ : डम्फु, च्याङ्बा, च्याङ्ग्रा, सेलो आदि ।

मैथिली : पैनी, पटुवा, खैनी आदि ।

मगर : आले, रिडी, रोल्पा, बाउसे, पटुका आदि ।

किराँती : याक्थुम्बा, खम्बू, चाम्लिङ आदि ।

भोटे : जिम्बु, लामा, दोचा, थुक्पा, बख्खु, रक्सी आदि ।

(आ) विदेशी आगन्तुक शब्द

नेपालभन्दा बाहिर बोलिने संस्कृत भाषाबाहेक अन्य भाषाबाट नेपाली भाषामा भित्रिएका शब्दहरू विदेशी आगन्तुक शब्दअन्तर्गत पर्दछन् (दाहाल, २०६५ : ३९) । केही प्रमुख भाषाहरूका शब्दहरू यसप्रकार रहेका छन् :

अङ्ग्रेजी : स्कुल, रेडियो, टेलिफोन, फोटो, क्यामेरा, सर्ट, प्यान्ट आदि ।

हिन्दी : बच्चा, अचम्म, ठक्कर, पहिचान, कहावत आदि ।

चिनियाँ : चाउचाउ, चिया, चाउमिन, लिची आदि ।

फारसी : अनार, आम्रदानी, जागिर, जिन्दगी, पुर्जा आदि ।

पोर्तुगाली : अचार, इस्त्री, कफी, गमला, कमेज, अलकत्र आदि ।

जापानी : कराँते, जुडो, सुजुकी, होन्डा आदि ।

अरबी : किताब, अखबार, नतिजा, गरिब, तारिफ, इनाम, कसुर, दुनियाँ, हाकिम आदि ।

जर्मन : सेमिनार, किन्डरगार्डेन, फरेनहाइट आदि ।

तुर्की : कैँची, गलैँचा, बहादुर, तोप, तक्मा, चम्चा, लास आदि ।

ग्रीक : थ्योरी, प्रोग्राम, थर्मस आदि ।

ल्याटिन : क्यालेन्डर, क्याम्पस, कोटा, एजेन्डा, फोरम आदि ।

रसियाली : स्पुतनिक, भोङ्का, जार, सोभियत आदि ।

फ्रान्सेली : कलेज, कर्फ्यु, कार्टुन, पुलिस, इन्जिनियर, कुपन, ब्लाउज आदि ।

तेलगु : कच्चा, भन्डा, पङ्खा, गुन्डा आदि ।

इटालेली : स्टुडियो, भाइलिन, सोडा आदि ।

२.२.४.२ बनोटका आधारमा शब्दको वर्गीकरण

भाषाका कतिपय शब्दहरू रचना गरिएका हुन्छन् भने कतिपय शब्दहरू आफैँ बनेका हुन्छन् अथवा कतिपय शब्दहरूलाई टुक्रा पार्न सकिन्छ भने कतिपय शब्दहरूलाई टुक्रा पार्न सकिँदैन । यसका आधारमा गरिएको शब्दको वर्गीकरणलाई बनोटको आधार भनिन्छ (बराल र एटम, २०६६ : ४७) । बनोटका आधारमा शब्द दुई किसिमका हुन्छन् :

(क) व्युत्पादनका आधारमा शब्दको वर्गीकरण

कुनै आधार तत्त्व (धातु, प्रातिपदिक र अन्य) मा उपसर्ग, प्रत्यय लागेर वा समास र द्वित्व प्रक्रियाबाट फेरि बनेका र मूल अथवा सादा शब्दका आधारमा गरिने वर्गीकरणलाई व्युत्पादनको आधार भनिन्छ। यस अन्तर्गत व्युत्पन्न र अव्युत्पन्न गरी दुई प्रकारहरू छन् :

(अ) व्युत्पन्न शब्द

'व्युत्पन्न'को अर्थ निर्माण गरिएको भन्ने हो। त्यसैले मूल शब्दबाट निर्मित शब्द नै व्युत्पन्न शब्द हुन्। आधार तत्त्व (धातु, प्रातिपदिक र अन्य) मा उपसर्ग, प्रत्यय लागेर तथा समास र द्वित्व प्रक्रियाबाट बनेका शब्दहरूलाई नै व्युत्पन्न शब्द भनिन्छ (दाहाल, २०६५ : ४०)। व्युत्पन्न शब्दलाई टुक्रा पारेर देखाउन सकिन्छ। जस्तै :

वि+जय	= विजय (उपसर्ग)
घर+एलु	= घरेलु (प्रत्यय)
मामाको घर	= मामाघर (समास)
घरघर	= घरैघर (द्वित्व)।

(आ) अव्युत्पन्न

जुन स्वतः निर्मित हुन्छ र जसलाई त्यसभन्दा सानो अर्थपूर्ण एकाइमा टुक्रा गर्न सकिँदैन, त्यस्तो शब्दलाई मूल शब्द भनिन्छ। मूल शब्दलाई अव्युत्पन्न वा रुढ अथवा स्वतः निर्मित शब्द भनिन्छ। मूल शब्दको बोट देखाउन सकिँदैन। नेपालीमा उपसर्ग, प्रत्यय नलागेका अनि समास र द्वित्व प्रक्रियाद्वारा निर्माण नभएका सादा शब्दहरू अव्युत्पन्न शब्द हुन् (बराल र एटम, २०६६ : ३०)। जस्तै : घर, खेत, गोठ, धन, असल, सफा, जल, हात, काम आदि।

२.२.४.३ रूपायनका आधारमा शब्दको वर्गीकरण

लिङ्ग, वचन, पुरुष, आदर, काल, पक्ष, भाव, वाच्य, ध्रुवीयता आदिका आधारमा रूप परिवर्तन हुने र नहुने आधारमा शब्दलाई विकारी र अविकारी गरी दुई प्रकारमा विभाजन गरिन्छ :

(क) विकारी शब्द

लिङ्ग, वचन, पुरुष, काल, भाव, पक्ष, वाच्य, ध्रुवीयता आदि व्याकरणात्मक कोटि जनाउँदा आफ्नो स्वरूपमा परिवर्तन आउने शब्दहरूलाई विकारी शब्द भनिन्छ । विकारी शब्दअन्तर्गत नामिक पद (नाम, सर्वनाम, विशेषण) र क्रियापद पर्दछन् ।

(ख) अविकारी

लिङ्ग, वचन, पुरुष, काल, पक्ष, भाव, वाच्य आदि जस्ता व्याकरणात्मक कोटिका आधारबाट आफ्नो मूल स्वरूपमा परिवर्तन नहुने शब्दहरूलाई अविकारी शब्द भनिन्छ । रूप नचल्ने यस्ता शब्दलाई अव्यय पनि भनिन्छ । अविकारी शब्द अन्तर्गत क्रियायोगी, नामयोगी, निपात, विस्मयादिबोधक, संयोजक पर्दछन् ।

२.२.४.४ अर्थका आधारमा शब्दको वर्गीकरण

धारणात्मक अर्थ र व्याकरणात्मक कार्य जनाउने दृष्टिले शब्दलाई दुई वर्गमा राखिन्छ (अधिकारी, २०६७ : ८५) । अर्थका आधारमा कोशीय र संरचनात्मक गरी शब्दलाई दुई वर्गमा बाँडेर अध्ययन गर्न सकिन्छ :

(क) कोशीय शब्द

वस्तु, धारणा, अवस्था आदि जनाउने शब्दलाई कोशीय शब्द भनिन्छ । कोशीय शब्द बढी अर्थवान् मानिन्छन् । जुनसुकै जीवन्त भाषामा यस्ता शब्दहरू दिन प्रतिदिन थपिइरहेका हुन्छन् । भाषामा यस्ता शब्दहरू असीमित हुन्छन् । त्यसैले यिनको सङ्ख्या निश्चित गर्न कठिन हुन्छ । यस्ता शब्दहरू मुक्त वर्गका मानिन्छन्, जस्तै : रुख, मानिस, चरा, हावा, पानी, सेतो, कालो, पढेको आदि ।

(ख) संरचनात्मक शब्द

खास सन्दर्भमा प्रयुक्त भएर आउँदा सन्दर्भगत अर्थ बताउने शब्दलाई संरचनात्मक शब्द भनिन्छ । यस्ता शब्दले खास वस्तु, धारणा र अवस्था जनाउन सक्दैनन् । तसर्थ यी आफैमा अर्थवान् हुन सक्दैनन् । वाक्यमा यिनीहरू खास किसिमको व्याकरणात्मक सम्बन्ध वा कार्यका लागि उपयोगी हुन्छन् । यस्ता शब्दहरूको सङ्ख्या जुनसुकै भाषामा पनि सीमित

र निश्चित हुन्छ । भाषामा ज्यादै कम थपिने यस किसिमका शब्दहरू बद्ध वर्गका मानिन्छन् । यस अन्तर्गत सर्वनाम, नामयोगी, संयोजक, निपात र विस्मयबोधक शब्दहरू पर्दछन् ।

२.२.४.५ कार्यका आधारमा शब्दको वर्गीकरण

एक वा एकभन्दा बढी वर्णबाट बनेको स्वतन्त्र रूपमा प्रयोग हुन सक्ने भाषाको अर्थयुक्त एकाइलाई शब्द भनिन्छ (काफ्ले, २०६९ : २५) । घर, पानी, नाक आदि स्वतन्त्र रूपमा प्रयोग हुने र अर्थ पूर्ण पनि भएकाले शब्द हुन् । तर उपसर्ग (वि, अधि, प्रति आदि), प्रत्यय (आलु, एलु, एर आदि) को प्रयोग स्वतन्त्र रूपमा नहुने र तिनको अर्थ पनि नभएकाले ती शब्द होइनन् । त्यसै गरी गर, पढ, लेख् आदि धातुहरू अर्थ युक्त भए पनि तिनको स्वतन्त्र प्रयोग नहुने हुनाले ती पनि शब्द मानिँदैनन् । वाक्यमा प्रयोग भएका वा प्रयोग हुन योग्य पदलाई शब्द भनिन्छ, जस्तै :

शब्द : म, भाइ, किताब, दिएँ ।

पद : मैले भाइलाई किताब दिएँ ।

शब्दको वर्गीकरण गर्ने मूल आधार चाहिँ त्यसले वाक्यमा गर्ने कार्य हो । कार्यका आधारमा शब्दलाई मुख्य रूपमा पाँच वर्गमा बाँडिएको पाइन्छ ।

यही विभाजनलाई आधार मानेर शब्दको शब्दवर्ग निर्धारण गरिन्छ । नाम, सर्वनाम, विशेषण, क्रियापद र अव्यय गरी शब्दवर्ग मुख्य रूपमा पाँच प्रकारका हुन्छन् । अव्ययलाई पनि नामयोगी, क्रियाविशेषण, निपात, विस्मयादिबोधक र संयोजक गरी पाँच वर्गमा विभाजन गर्न सकिन्छ (बराल र एटम, २०६६ : ३१) ।

(क) नाम र नामका प्रकार

वाक्यमा कर्ता, कर्म र पूरकका रूपमा प्रयोग भई कारकीय कार्य सम्पन्न गर्ने पदलाई नाम वा संज्ञा भनिन्छ । कुनै व्यक्ति, वस्तु, ठाउँ, गुण, भाव, स्थितिको परिचय गराउने अथवा अवस्था र अवधारणा जनाउने र 'को र 'के' को उत्तरमा आउने शब्दलाई नाम भनिन्छ । (दाहाल, २०६५ : ४१) । नामलाई पनि व्यक्तिवाचक, जातिवाचक, समूहवाचक, द्रव्यवाचक र भाववाचक गरी पाँच उपप्रकारमा छुट्याएर अध्ययन गरिएको पाइन्छ :

(अ) व्यक्तिवाचक नाम

कुनै एक वा विशेष व्यक्ति, वस्तु, ठाउँ, दिन, पर्व स्थान, नदी, पर्वत, पुस्तक चाड आदिलाई जनाउने शब्दलाई व्यक्तिवाचक नाम भनिन्छ (दाहाल, २०६५ : ४१) । जस्तै :

- (क) व्यक्ति बुझाउने : जनक, प्रमिला, एलिसा, वीरेन्द्र, प्रचण्ड आदि ।
- (ख) स्थान बुझाउने : ललितपुर, भक्तपुर, जनकपुर, पृथ्वी आदि ।
- (ग) वस्तु बुझाउने : कमल, रामायण, घन्टाघर, सिंहदरवार आदि ।
- (घ) चाड पर्व बुझाउने : दसैं, तिहार, लोसार, क्रिसमस, जनै पूर्णिमा आदि ।
- (ङ) हिमाल, नदी तथा पहाड बुझाउने : सगरमाथा, कर्णाली, चुरे, माछापुच्छ्रे, कञ्चनजङ्घा आदि ।

(आ) जातिवाचक नाम

एकै जातका एक वा अनेकलाई बोध गराउने शब्दलाई जातिवाचक नाम भनिन्छ (दाहाल, २०६५ : ४१) । जस्तै : मानिस, महादेश, देश, सहर, गाउँ, किताब, घर, दरवार, चाड, नदी, पहाड ।

(इ) समूहवाचक नाम

परस्पर सादृश्य वा अदृश्य अनेक वस्तुहरूको समुदायको बोध हुन्छ । जहाँ प्रत्येक वस्तु होइन अर्थात् वस्तुको व्यष्टि होइन, समष्टि रूप प्रकट हुन्छ । त्यसलाई समूहवाचक शब्द भनिन्छ (दाहाल, २०६५ : ४१) । जस्तै : जोडा, जोर, युगल, गण, वृन्द, जमात, फौज, वर्ग, बथान, गोलो, पोलो, बगाल, भुन्ड, राशि, पुञ्ज, थुप्रो, डङ्गुर, भुप्पो आदि ।

(ई) द्रव्यवाचक

गनेर अर्थात् यतिवटा भनेर नछुट्याई नापतौलद्वारा छुट्याइने (परिमेय) नामलाई द्रव्यवाचक नाम भनिन्छ (बराल र एटम, २०६६ : ३३) । जस्तै : सुन, चाँदी, फलाम, हीरा, पानी, दूध, धान, चामल, पीठो, मासु, नुन, हावा, धुवाँ, अक्सिजन आदि ।

(उ) भाववाचक नाम

नाप्त, तौलन, देखन, सुन्न, सुँघन, छाम्न, र चाखन नसकिने तर मनले भने अनुभव र महसुस गर्न सकिने भावको नामलाई भाववाचक नाम भनिन्छ अर्थात् अमूर्त भाव, गुण, विचार, क्रिया, स्थिति आदिको नामलाई नै भाववाचक नाम भनिन्छ (दाहाल, २०६५ : ४२) । जस्तै : माया, दया, प्रेम, रिस, घृणा, दुःख, बुद्धि, शिक्षा, शान्ति, सुन्दर, सौन्दर्य, वीरता, हिँडाइ, पढाइ आदि ।

माथिको वर्गीकरण परम्परागत भएकाले भाषावैज्ञानिक दृष्टिकोणका आधारमा नामलाई निम्न लिखित रूपमा वर्गीकरण गर्न सकिन्छ :

(अ) सङ्ख्येय र असङ्ख्येय नाम

गन्ती गर्न सकिने अथवा एकभन्दा बढी जनाउनका लागि बहुवचन लिन सक्ने नामलाई सङ्ख्येय नाम भनिन्छ, जस्तै : मानिस/मानिसहरू, किताब/किताबहरू, पहाड/पहाडहरू आदि । गन्ती गर्न नसकिने तथा बहुवचन हुन नसक्ने नामलाई असङ्ख्येय नाम भनिन्छ, जस्तै पानी, मसी, धुलो, दया, माया, वीरता, करुणा आदि ।

(आ) सजीव र निर्जीव नाम

भाले र पोथी जात छुट्टिने तथा प्राण भएका सजीवलाई सजीव नाम र ठूलो र सानो छुट्ट्याउन सजीव बाहेकका प्राण नभएका निर्जीवलाई बुझाउने नामलाई निर्जीव नाम भनिन्छ, जस्तै :

सजीव : मामा/माइजू, दिदी/भिनाजु, लोग्ने/स्वास्नी आदि ।

निर्जीव : डालो/डाली, थाल/थाली, भोला/भोली आदि ।

(इ) मानवीय र मानवेतर

मानवलाई बुझाउने नामलाई मानवीय र मानवबाहेक अन्य जीव, वनस्पति, वस्तु तथा स्थानलाई बुझाउने नामलाई मानवेतर नाम भनिन्छ, जस्तै :

मानवीय : राम, सीता, आमा, मामा आदि ।

मानवेतर : कुकुर, ढुकुर, गाई, हिमाल, पहाड आदि ।

(ख) सर्वनाम

नाम, नाम पदसमूह तथा वाक्यको सट्टामा प्रयोग गरिने शब्दलाई सर्वनाम भनिन्छ (बराल र एटम, २०६६ : ३४) । म, तँ, ऊ, त्यो, यो, तपाईं, उहाँ, जो, को, आफू आदि सर्वनाम हुन् । सर्वनाम पद, पदावली र वाक्यको सट्टा प्रयोग हुन्छ, जस्तै :

(क) हरि किसान हो । ऊ परिश्रमी छ । (पदको सट्टा)

(ख) उसले राम्रा पुस्तकहरू किन्यो । ती निकै उपयोगी छन् । (पदावलीको सट्टा) ।

(ग) मानिसको सेवा गर्दा धर्म हुन्छ । यो सत्य कुरा हो । (वाक्यको सट्टा)

माथिका (क) वाक्यमा 'ऊ' 'हरि'को सट्टा प्रयोग भएको छ । (ख) वाक्यमा 'तिनीहरू' 'राम्रा पुस्तकहरू' पदावलीको सट्टा प्रयोग भएको छ । (ग) वाक्यमा 'यो' 'मानिसको सेवा गर्दा धर्म हुन्छ' वाक्यको सट्टा प्रयोग भएको छ ।

सर्वनाम निम्नअनुसार पाँच प्रकारका हुन्छन् :

(१) पुरुषवाचक सर्वनाम

पुरुष वा स्त्रीवाचक नामपदको सट्टामा प्रयोग हुने शब्दलाई पुरुष वाचक सर्वनाम भनिन्छ । म, हामी, तँ, तिमी, तपाईं, ऊ, यो, त्यो, उहाँ, यिनीहरू, तिनीहरू, उनीहरू, उहाँहरू पुरुषवाचक सर्वनाम हुन् । पुरुषवाचक सर्वनाम पनि तीन प्रकारका हुन्छन्, ती हुन् :

(१) प्रथम पुरुष वाचक सर्वनाम

(२) द्वितीय पुरुष वाचक सर्वनाम

(३) तृतीय पुरुष वाचक सर्वनाम

(क) प्रथम पुरुष वाचक सर्वनाम

वक्ताको सन्दर्भमा आउने सर्वनामलाई प्रथम पुरुष वाचक सर्वनाम भनिन्छ, जस्तै : म, हामी, मैले, हामीले, मलाई, हामीलाई ।

(ख) द्वितीय पुरुष वाचक सर्वनाम

श्रोताको सन्दर्भमा आउने सर्वनामलाई द्वितीय पुरुष वाचक सर्वनाम भनिन्छ । जस्तै :

तँ, तैले, तिमी, तिमीहरू, तपाईं, तपाईंहरू, यहाँ, हजुर ।

(ग) तृतीय पुरुष वाचक सर्वनाम

वक्ता र श्रोताभिन्न अन्य व्यक्तिको सन्दर्भमा आउने सर्वनालाई तृतीय पुरुष वाचक सर्वनाम भनिन्छ, जस्तै : ऊ उसले, त्यसले, उनीहरू, तिनीहरू, उनी, उनले, उहाँ, उहाँहरू ।

(२) आत्मवाचक/निजवाचक

नाम तथा सर्वनामका पछाडि 'आफू' बुझाउन प्रयोग हुने सर्वनालाई आत्मवाचक सर्वनाम भनिन्छ । यसलाई निजवाचक सर्वनाम पनि भनिन्छ । स्वयम्, आफू, आफैँ यस्ता प्रकारका सर्वनाम हुन् । यो तीनैवटा पुरुषका पछाडि प्रयोग हुन्छ । यसले कर्ता आफैँलाई बुझाउँछ । जस्तै :

- (क) म आफैँ भात खान्छु ।
- (ख) तँ आफैँ घर जा ।
- (ग) ऊ आफैँ गृहकार्य गर्छ ।
- (घ) हरि स्वयम् ठीक छैन ।

(३) दर्शकवाचक

नजिक वा टाढाको कुनै व्यक्ति वा वस्तुको सट्टामा प्रयोग भई त्यसलाई तोकेर देखाउने शब्दलाई दर्शक वाचक सर्वनाम भनिन्छ । निकट वाचक र दूर वाचक गरी यो दुई प्रकारको हुन्छ । जस्तै : निकट वाचक र दूर वाचक ।

- (क) नजिकका वस्तु वा पदार्थलाई तोकेर देखाउने निकट वाचक सर्वनाम : यो, यी, यिनीहरू ।
- (ख) टाढाका वस्तु वा पदार्थलाई तोकेर देखाउने दूरवाचक सर्वनाम : त्यो, ती, ऊ, तिनीहरू र उनीहरू ।

(४) सम्बन्धवाचक सर्वनाम

नामपदको सट्टामा प्रयोग भई त्यससँग सम्बन्ध स्थापना गर्ने शब्दलाई सम्बन्ध वाचक सर्वनाम भनिन्छ (बराल र एटम, २०६६ : ३५) । जो, जोजो, जुन, जोसुकै, जेसुकै, जे

आदि सर्वनाम सम्बन्धवाचक हुन् । निश्चय वाचक र अनिश्चय वाचक गरी यो सर्वनाम दुई प्रकारको हुन्छ :

निश्चित : जो, जे, जुन आदि ।

अनिश्चित जोसुकै, जेसुकै, जुनसुकै आदि ।

(५) प्रश्नवाचक सर्वनाम

कुनै व्यक्ति वा वस्तुका बारेमा प्रश्न गर्दा प्रयोग हुने सर्वनामलाई प्रश्नवाचक सर्वनाम भनिन्छ (बराल र एटम, २०६६ : ३५) । को, के, कुन आदि प्रश्नवाचक सर्वनाम हुन् । प्रश्नवाचक सर्वनाम पनि निश्चय वाचक र अनिश्चय वाचक गरी दुई प्रकारका हुन्छन् :

निश्चय वाचक : को, के, कुन, केके, कुनकुन आदि ।

अनिश्चय वाचक : कोही, केही, कुनै आदि ।

(ग) विशेषण र विशेषणका प्रकार

नामको विशेषता (गुण, दोष, अवस्था, सङ्ख्या, परिमाण, सम्बन्ध आदि) जनाउने पदलाई विशेषण भनिन्छ । विशेषण पदले नामपदका अगाडि प्रयोग भई त्यसको विशेषता जाहेर गर्दछ । विशेषणले विशेषता जाहेर गर्ने नामपदलाई विशेष्य भनिन्छ । वाक्यमा विशेषण कुन, कस्तो, कति, कत्रो आदि प्रश्नका उत्तरमा विशेषण आउँछ । जस्तै :

(क) अग्लो मानिस आयो । -कस्तो ?

(ख) जेठो छोरो घर आयो । -कुन ?

(ग) मसँग पचास रुपियाँ छ । -कति ?

(घ) घर ठूलो छ । -कत्रो ?

यी वाक्यमा आएका अग्लो, जेठो, पचास, ठूलो शब्दहरूले क्रमशः मानिस, छोरो, रुपियाँ, घरका गुण, सङ्ख्या तथा परिमाण बताएकाले ती विशेषण हुन् ।

विशेषणले जुन नामको विशेषता बुझाउँछ, त्यसलाई विशेष्य भनिन्छ, जस्तै :

गोरो केटो पढ्दै छ ।

यस वाक्यमा गoro विशेषणले केटाको विशेषता जनाएकाले केटो विशेष्य हो ।

विशेषण गुणबोधक, सङ्ख्याबोधक, परिमाणबोधक र सार्वनामिक गरी चार प्रकारका छन् ।

(क) गुणबोधक विशेषण

नामपदको अवस्था, आकार, स्थान, रङ, क्षेत्र, काल आदि गुण (विशेषता) बुझाउने पदलाई गुणबोधक विशेषण भनिन्छ । यसले निम्नलिखित कुराहरूलाई बुझाउँछ :

- (१) रङ्ग : रातो, कालो, सेतो, हरियो, पहेँलो, नीलो, रातो आदि ।
- (२) स्वाद : मीठो, तितो, टर्रो, गुलियो, अमिलो आदि ।
- (३) स्वभाव : सज्जन, दुष्ट, भगडिया, मिचाहा, भँडुवा, खवैया, लेखैया आदि ।
- (४) छाँट : खस्रो, मसिनो, चिल्लो, नरम आदि ।
- (५) बानी : असल, खराब, अल्ल्ही, मिहिनेती, परिश्रमी आदि ।
- (६) अवस्था : गरिब, धनी, नीच, उच्च, माहिलो, जेठो आदि ।
- (७) आकार : सानो, ठूलो, गोलो, अग्लो, मोटो, ख्याउटे, लुते आदि ।
- (८) समय : वार्षिक, पाक्षिक, समकालीन, प्राचीन, आधुनिक, नूतन, नवीन आदि ।
- (९) स्थान : भापाली, नेपाली, पाल्पाली, दडाली, स्याङ्जाली, भक्तपुरे, ठिमिले आदि ।
- (१०) वस्तु : चन्दने, डोके, घरेलु, किताबी आदि ।
- (११) जाति : भारतीय, मैथिली, नेवारी, अङ्ग्रेजी, जापानी आदि ।

(ख) सङ्ख्याबोधक विशेषण

नामको क्रम, आवृत्ति, पूर्ण वा आंशिक गणना बुझाउने शब्दलाई सङ्ख्याबोधक विशेषण भनिन्छ (काफ्ले, २०६९ : ३५) । जस्तै :

- (क) निश्चित सङ्ख्या : एक, दस, पच्चीस, सय, सवा दुई, पौने एक आदि ।
- (ख) अनिश्चित सङ्ख्या : सयौँ, हजारौँ, करौडौँ, लाखौँ आदि ।
- (ग) आवृत्ति : दोब्बर, तेब्बर, दुगुना, तीनगुना, चारगुना आदि ।

(घ) क्रम : पहिलो, दोस्रो, चौथो, पाँचौं आदि ।

(ङ) प्रत्येक वाचक : एकएक, प्रत्येक, हरेक आदि ।

(ग) परिमाण बोधक विशेषण

व्यक्ति वा वस्तुको नाप, तौल, मात्रा आदि बुझाउने शब्दलाई परिमाणबोधक विशेषण भनिन्छ । जस्तै :

धेरै, थोरै, अलिकता, प्रशस्त, यावत्, धेरथोर, थोरबहुत, धेरैजसो आदि ।

(घ) सार्वनामिक विशेषण

सर्वनाम पदले विशेषणको काम गरेमा त्यसलाई सार्वनामिक विशेषण भनिन्छ (काफ्ले, २०७९ : ३५) । यस्ता सर्वनाम नाम वा विशेष्यका अगाडि आउँछन् । सार्वनामिक विशेषणका रूपमा दर्शक, सम्बन्ध, प्रश्नवाचक सर्वनामहरू आउँछन् । जस्तै :

दर्शक सार्वनामिक विशेषण : यो किताब उपयोगी छ ।

सम्बन्धवाचक सार्वनामिक विशेषण : जो व्यक्तिले राम्ररी पढ्यो, ऊ असल थियो ।

प्रश्नवाचक सार्वनामिक विशेषण : को मान्छे आएको थियो ।

माथि प्रयोग भएका यो, जो, को सर्वनामले नामका अगाडि आएकाले यिनीहरू सार्वनामिक विशेषण हुन् ।

(ङ) विशेषणका अन्य प्रकार

(क) उद्देश्य विशेषण

विशेष्यभन्दा अगाडि प्रयोग हुने विशेषणलाई उद्देश्य विशेषण भनिन्छ, जस्तै :
मोटो मान्छे, धेरै हिँड्न सक्दैन ।

(ख) विधेय विशेषण

विशेष्यभन्दा पछाडि प्रयोग हुने विशेषणलाई विधेय विशेषण भनिन्छ, जस्तै :
सीता असल छे ।

(ग) भेदक विशेषण

षष्ठी विभक्ति चिन्ह (को/का/की, रो /रा/री, नो /ना/नी) लागेका विशेषणको काम गर्ने शब्दहरूलाई भेदक विशेषण भनिन्छ, जस्तै :

ऊ हाम्रो मान्छे हो ।
रामको दोकान मैले देखेको छु ।
तिमी आफ्नो कुरा भन ।
बेलुकाको खाना ठीक पारिराख ।

(घ) कृदन्त विशेषण

धातुमा ने तथा एको प्रत्यय थपिएर बनेका विशेषणलाई कृदन्त विशेषण भनिन्छ, जस्तै :

गएको केटो फर्केन ।
हिँड्ने गोरु लड्छ ।
लेखेको कुरा मेटिँदैन ।
उसले पाएको तलब सकियो ।

(घ) क्रिया र यसका प्रकार

कुनै पनि प्रक्रिया, घटना, गतिविधि तथा कार्यव्यापार जनाउने शब्दलाई क्रिया भनिन्छ । क्रियालाई निम्नलिखित आधारमा विभिन्न भागमा विभाजन गर्न सकिन्छ :

(क) समापकताका आधारमा क्रिया

समापकताका आधारमा क्रिया दुई प्रकारका हुन्छन् । समापक क्रिया र असमापक क्रिया ।

(अ) समापिका क्रिया

वाक्यको समापन गर्ने क्रियालाई समापिका क्रिया भनिन्छ । यस्ता क्रियाहरूले धातुमा काल, पक्ष, भाव, लिङ्ग, वचन, पुरुष आदि जनाउन रूपायन लिन्छन् । यस कोटिका

शब्दहरू क्रियापद हुन्छन्, जस्तै : हरि भात खान्छ । हरिले भात खायो । उसले पढ्छ ।
उनीहरूले पढ्छन् आदि ।

(आ) असमापिका क्रिया

वाक्यको समापन नगर्ने क्रियालाई असमापिका क्रिया भनिन्छ । यस्ता क्रियाबाट सम्पूर्ण वाक्य बन्न सक्दैन । धातुमा नु, एको, ने, एर, तो, दो, ई, न जस्ता सार्वधातुक कृत् प्रत्यय लागेर बनेका क्रियार्थक कृदन्त शब्दलाई नै असमापिका क्रिया भनिन्छ (अधिकारी, २०६७ : ९९) । वाक्य टुङ्ग्याउन नसक्ने यस्ता शब्दले वाक्यात्मक आधारमा क्रियापद नभई नाम, विशेषण र क्रियायोगीको काम गर्दछन्, जस्तै :

असमापक (कृदन्त) क्रिया	शब्दवर्ग
खाएर (खा+एर)	अव्यय (क्रियाविशेषण)
खाई (खा+ई)	”
खान (खा+न)	”
खानाले (खा+नाले)	”
खाएको (खा+एको)	विशेषण
खाने (खा+ने)	विशेषण
खानु (खा+नु)	नाम

यसरी क्रियापद भन्नाले समापक क्रिया मात्र बुझिन्छ, जसले शब्दवर्गमा क्रियापद वर्गको काम गर्दछ ।

(ख) अर्थप्राधान्यका आधारमा क्रिया

अर्थप्राधान्यका आधारमा क्रिया दुई प्रकारका हुन्छन् । मुख्य क्रिया र सहायक क्रिया ।

(अ) मुख्य क्रिया

अर्थका दृष्टिले मुख्य बन्न सक्ने क्रियालाई मुख्य क्रिया भनिन्छ, जस्तै: खान्छ, बस्छ, पढ्छ, लेख्छ आदि ।

(आ) सहायक क्रिया

मुख्य क्रियाको अर्थलाई सघाउन आउने क्रियालाई सहायक क्रिया भनिन्छ । यो प्रायः मुख्य क्रियाभन्दा पछाडि आउँछ । सहायक क्रियाले कोशीय अर्थ नजनाई व्याकरणात्मक कार्य जनाउन मद्दत गर्छन्, जस्तै : छ, हो, सक्छ, थियो, राख्नु, पर्नु आदि ।

(ग) संरचनाका आधारमा क्रिया

संरचनाका आधारमा क्रिया दुई प्रकारका हुन्छन् । सरल र संयुक्त ।

(अ) सरल क्रिया

एउटा मात्र क्रिया भएको अथवा अर्को क्रियासँग संयुक्त नभएको एकल क्रियालाई सरल क्रिया भनिन्छ, जस्तै : बस्छ, लेख्छ, रोयो, छ, हो, फर्कनू, आउनु आदि ।

(आ) संयुक्त क्रिया

मुख्य क्रियासँग एक वा एकभन्दा बढी सहायक क्रिया मिलेर बनेको क्रियालाई संयुक्त क्रिया भनिन्छ, जस्तै : खाइसक्यो, बसिरहनू, गइसक्नु, बोलाउनु पर्छ, पढिरहनू आदि ।

(घ) कर्मकताका आधारमा क्रिया

कर्मकताका आधारमा क्रिया दुई प्रकारका हुन्छन् । अकर्मक क्रिया, सकर्मक क्रिया ।

(अ) अकर्मक क्रिया

कर्म नलिने क्रियालाई अकर्मक क्रिया भनिन्छ । यस्तो क्रियाले वाक्यमा प्रत्यक्ष रूपमा एउटा मात्र शब्द लिन सक्छ । त्यो शब्द वाक्यमा कर्ता भएर आउँछ, जस्तै : राम हाँस्छ, भाइ रुन्छ, बुबा सुत्नुभयो आदि ।

(आ) सकर्मक क्रिया

कर्म लिने क्रियालाई सकर्मक क्रिया भनिन्छ । यसमा एउटा कर्म लिनेलाई एककर्मक र दुइटा कर्म लिनेलाई द्विकर्मक क्रिया भनिन्छ । यस्ता क्रियाले वाक्यमा दुइटा नामिक पद

लिएका हुन्छन् । तीमध्ये एउटा कर्ता र अर्को कर्म हुन्छ । जस्तै : रामले भात खायो । हरिले डोरी बाट्यो आदि ।

दुइटा कर्म लिने क्रियालाई द्विकर्मक क्रिया भनिन्छ । तीमध्ये एउटा प्रत्यक्ष कर्म र अर्को अप्रत्यक्ष कर्म हुन्छ । अप्रत्यक्ष कर्ममा विभक्ति अनिवार्य रूपमा आउँछ, जस्तै : मैले भाइलाई किताब दिएँ । हरिले भाइलाई पुस्तक दियो आदि ।

(ड) पूरकापेक्षी क्रिया

पूरकको अपेक्षा गर्ने क्रियालाई पूरकापेक्षी क्रिया भनिन्छ । केही अकर्मक र सकर्मक क्रिया पनि वाक्यार्थका दृष्टिले अपूर्ण देखा पर्दछन् । अथवा आआफ्ना क्रियाको ग्रहणशीलता अनुसार कर्ता वा कर्म लिएर पनि वाक्यमा यस्ता क्रिया प्रयोग हुँदाहुँदै केही नपुगेको जस्तो हुन्छ । त्यस स्थितिमा अकर्मक क्रिया छ भने कर्ताको पूरक र सकर्मक छ भने कर्मको पूरक भएर अर्को शब्द थपिने हुन्छ, जस्तै : श्याम विरामी छ । हरि डाक्टर हो । हरिले रमेशलाई मूर्ख भन्यो । श्यामले हरिलाई नेता मान्यो ।

(ड) क्रियाविशेषण/क्रियायोगी र यसका प्रकार

क्रियापद, विशेषण र स्वयम् क्रियाविशेषणको विशेषता बुझाउन प्रयोग गरिने अव्यय शब्दलाई क्रियाविशेषण भनिन्छ । यसलाई क्रियायोगी पनि भनिन्छ (बराल र एटम, २०६९, ३०) । जस्तै :

(क) म काम राम्ररी गर्छु । क्रिया (गर्छु)को विशेषता बुझाउने

(ख) तिमी निकै धेरै पैसा कमाउँछौ विशेषण (धेरै) को विशेषता बुझाउने ।

(ग) ऊ अति माथि पुग्यो । (क्रियाविशेषण (माथि)को विशेषता बुझाउने ।

क्रियाविशेषणका समयवाचक, स्थानवाचक, परिमाणवाचक, रीतिवाचक र कारणवाचक गरी पाँच प्रकार हुन्छन् ।

(क) समयवाचक : हिजो, भर्खर, सबेरै आदि ।

(ख) स्थानवाचक : यहाँ, उहाँ, वारि, नजिक, टाढा आदि ।

(ग) परिमाणवाचक : यति, धेरै, निकै आदि ।

- (घ) रीतिवाचक : राम्ररी, सुटुक्क, सरासर, फटाफट, अकस्मात् आदि ।
- (ङ) कारणवाचक : खान, जानाले, सुकेर, घुमी, पढ्न आदि ।
- (च) आवृत्तिवाचक : बारम्बार, सधैं आदि ।
- (छ) विपरीत : उसलाई बोलाए पनि आएन ।
- (ज) सर्तबोधक : भने, आए.. आदि ।

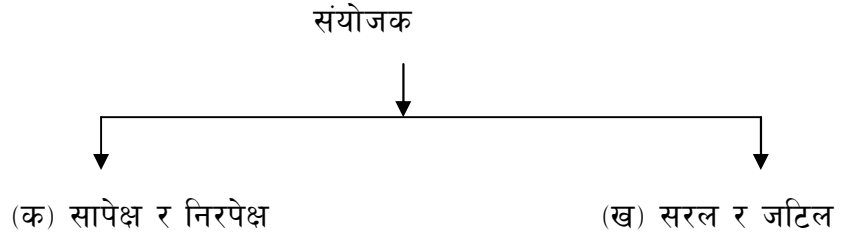
(च) नामयोगी र नामयोगीका प्रकार

नामिक शब्द (नाम, सर्वनाम र विशेषण)का पछाडि प्रायः जोडिएर प्रयोग गरिने र शब्दहरूका बीचमा सम्बन्ध गाँस्ने अव्यय पदलाई नामयोगी भनिन्छ (बराल र एटम, २०६१, ३०) । नेपालीमा प्रयोग हुने विभिन्न प्रकारका नामयोगीहरू छन्, जस्तै :

- (क) समयवाचक : खेर, बित्तिकै, पहिले, पूर्व, पश्चात्, पछि, उप्रान्त, पालि आदि ।
- (ख) स्थानवाचक : नजिक, माथि, मुनि, भित्र, बाहिर, वरिपरि, बिच, निर आदि ।
- (ग) रीतिरवाचक : भैं, जस्तै, बमोजिम, भन्दा, अनुसार, समान, सामु, सरि आदि ।
- (घ) दिशावाचक : तिर, पट्टि, सामुन्ने, तर्फ, आसपास, छेउछाउ आदि ।
- (ङ) अवधिवाचक : सम्म, मात्र, पर्यन्त, केवल, मध्ये आदि ।
- (च) सहभाववाचक : समेत, सँग, सित, सहित, साथै आदि ।
- (छ) अभाववाचक : बिना, बाहेक, सिवाय, अलावा, अतिरिक्ति आदि ।
- (ज) कारणवाचक : निमित्त, निमित्त, कारण, लागि, खातिर आदि ।
- (झ) अन्य : सट्टा, अन्तर्गत, बारे, प्रति, बापत, समक्ष आदि ।

(छ) संयोजक र संयोजकका प्रकार

दुई वा दुईभन्दा बढी शब्द, पदावली तथा उपवाक्यलाई जोड्ने अव्यय शब्दलाई संयोजक भनिन्छ (बराल र एटम, २०६१, ३१) । संयोजकको प्रयोगअनुसार संयोजक दुई प्रकारका छन् :



(१) सापेक्ष संयोजक

प्रधान उपवाक्य र अधीन उपवाक्यलाई जोडेर मिश्र वाक्य बनाउने संयोजकलाई सापेक्ष संयोजक भनिन्छ, जस्तै :

- (क) जो चोर छ, उसको स्वर ठूलो हुन्छ ।
- (ख) जहाँ फूल फुल्छ, त्यहाँ माहुरी डुल्छ ।

(२) निरपेक्ष संयोजक

स्वतन्त्र उपवाक्यहरूलाई जोडेर संयुक्त वाक्य बनाउने संयोजकलाई निरपेक्ष संयोजक भनिन्छ । जस्तै :

- (क) रामले भात खायो र विद्यालय गयो ।
- (ख) सीता आइन् अनि श्याम गयो ।

(क) सरल संयोजक

एउटा मात्र शब्द भएका संयोजकलाई सरल संयोजक भनिन्छ (न्यौपाने र अन्य, २०६९ : ११७) । जस्तै : र, वा, या, कि, तर, नत्र, अतः आदि ।

(ख) जटिल संयोजक

एकभन्दा बढी शब्द भएका संयोजकलाई जटिल संयोजक भनिन्छ (न्यौपाने र अन्य, २०६९ : ११७) । जस्तै : किनभने किनकि, यसकारण, तापनि आदि ।

(ज) विस्मयादिबोधक र यसका प्रकार

विभिन्न अवस्थामा मानिसका मनमा उब्जने संवेग (आश्चर्य, खुसी, घृणा, अद्भूत, आश्चर्य, दुःख, प्रशंसा आदि) जनाउन प्रयोग गरिने अव्यय शब्दलाई विस्मयादिबोधक शब्द भनिन्छ (बराल र एटम, २०६१, ३२) । विस्मयादिबोधक शब्द प्रायः वाक्यको सुरुमा

विस्मयादिबोधक चिन्ह (!) सहित प्रयोग गरिन्छ । आम्मै, ए, अरे, छिः, ओहो, ल, धत्, धिक्कार, उफ्, थुक्क आदि विस्मयादिबोधक शब्द हुन् । विस्मयादिबोधक शब्दको प्रयोग यसरी गरिन्छ, जस्तै :

आम्मै ! कति ठूलो घर ।

ए ! बर्बाद पो भएछ ।

अरे ! तँ आइस् ?

छिः कस्तो फोहोर !

ल ! महेशले विहे गरेछ । आदि ।

(भ) निपात र निपातका प्रकार

आफ्नो खास अर्थ नभएको तर वाक्यमा विभिन्न धारणा, अनुभूति र अभिव्यक्तिलाई सहज ढङ्गले प्रकट गर्न सहयोग पुऱ्याउने तथा अर्थमा बल पुऱ्याउने र भिन्नतालाई समेत ल्याउन सक्ने अव्यय शब्दलाई निपात भनिन्छ (बराल र एटम, २०६१, ३४) । नै, ल, है, नि, क्या, पो, त, रे, के, हँ, खै, लौ, क्यारे, ब्यारे आदि निपातहरू हुन् । थेगाहरू पनि निपात अन्तर्गत पर्दछन् । निपात वाक्यको सुरुमा, बीचमा र अन्त्यमा तीनै ठाउँ प्रयोग हुन्छ । जस्तै :

(क) ल, तिमी सिनेमा हेर्दिनौ ?

(ख) ऊ पो आएछ ।

(ग) राम त पशुपति पो गयो रे आदि ।

अध्याय तीन

अध्ययन विधि

३.१. अध्ययन विधि

प्रस्तुत अध्ययनमा नेपाल सरकार, पाठ्यक्रम विकास केन्द्रबाट प्रकाशित कक्षा नौको नेपाली पाठ्यपुस्तकका कथा, जीवनी र निबन्ध विधामा समाविष्ट पदवर्गको अध्ययन मुख्य क्षेत्र रहेको छ । यस अध्ययनमा प्रस्तुत पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट भएका शब्दहरूको कार्य र स्रोतका आधारमा अध्ययन गरिएको छ ।

३.१.१ तथ्याङ्क सङ्कलन पद्धति

जुनसुकै अनुसन्धान कार्यलाई पनि निर्दिष्ट गन्तव्यमा पुऱ्याउनका लागि विशेष किसिमका तौर तरिकाहरू आवश्यक पर्दछन् । अनुसन्धेय समस्याको सम्यक् अध्ययन गरी सार्थक निष्कर्षमा पुग्ने अनुसन्धान प्रक्रियालाई अनुसन्धान विधि-पद्धति भनिन्छ । यस अनुसन्धान कार्यमा सामग्री सङ्कलनका क्रममा आद्योपान्त पुस्तकालयीय विधिको प्रयोग गरिएको छ । यस क्रममा निम्नलिखित दुई किसिमका सामग्रीको उपयोग गरिएको छ :

(क) प्राथमिक सामग्री

प्रस्तुत शोधकार्य नेपाल सरकार, पाठ्यक्रम विकास केन्द्र, कक्षा नौको पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट कथा, जीवनी र निबन्ध विधाका पाठमा प्रयुक्त पदवर्गको अध्ययनमा केन्द्रित रहेकाले मुख्यतः कक्षा नौको पाठ्यपुस्तक (२०७३) मा समाविष्ट कथा, जीवनी र निबन्ध विधाका पाठहरू नै प्राथमिक सामग्रीका रूपमा लिई शब्दहरू सङ्कलन गरी अध्ययन, वर्गीकरण र विश्लेषण गरिएको छ ।

(ख) सहायक/गौण सामग्री

विभिन्न शब्दकोशहरू, भाषा व्याकरणसँग सम्बन्धित पाठ्यपुस्तकहरू तथा सन्दर्भ पुस्तकहरू, शोधशीर्षकसँग सम्बन्धित प्रकाशित अप्रकाशित विभिन्न शोधपत्रहरू, पूर्वकार्य तथा विभिन्न विद्वान्हरूका राय, सुभाष, सल्लाह तथा टिप्पणीहरूलाई समेत प्रस्तुत शोधकार्यमा गौण सामग्रीको रूपमा उपयोग गरिएको छ ।

३.१.२ तथ्याङ्क विश्लेषण र मूल्याङ्कन पद्धति

अनुसन्धानमा विभिन्न सिद्धान्त र पद्धतिका आधारमा सङ्कलित सामग्रीलाई सङ्गठित गर्ने, विभिन्न सङ्केतमा कोडीकृत गर्ने, विभाजित र वर्गीकरण गर्ने, तालिकीकरण गर्ने, आरेख, आलेख र नक्सा अनि चित्रमा प्रस्तुत गरिएको छ । यी सबै कार्यहरू सामग्रीको अध्ययन, विश्लेषण, व्याख्या गरी निष्कर्ष निकाल्ने क्रममा गरिएको छ ।

प्रस्तुत अध्ययनमा सङ्कलन गरिएका सामग्रीलाई तालिकीकरण गरी दण्डारेखमा प्रस्तुत गरिएको छ । कार्यका आधारमा गरिएको वर्गीकरणलाई छुट्टाछुट्टै तालिकामा प्रस्तुत गरी प्रत्येकलाई दण्डारेखमार्फत स्पष्ट पारिएको छ । त्यस्तै गरी स्रोतका आधारमा वर्गीकरण गरिएका शब्दहरूलाई पनि तालिकीकरण र दण्डारेखमार्फत दर्साइएको छ ।

अध्याय : चार

शब्दहरूको वर्गीकरण र व्याख्या

४.१ विषय प्रवेश

नेपाल सरकार, पाठ्यक्रम विकास केन्द्र, कक्षा नौको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा कथाहरू 'अनारको बोट', 'निद्रा' 'डाक्टर अङ्कल र 'बन्धनबाट मुक्ति' रहेका छन् । यसै गरी 'सङ्गीतज्ञ रामशरण दर्नाल', 'आइ सान सुकी' जीवनी पाठहरू रहेका छन् । यसरी नै 'म को हुँ' तथा 'जैविक खेती' निबन्ध रहेका छन् । यिनै कथा, जीवनी र निबन्ध विधाका पाठहरूमा प्रयुक्त अनावृत्त शब्दहरूलाई नेपाली बृहत् शब्दकोशलाई आधार बनाएर शब्दगत र स्रोतगत रूपमा निम्नानुसार वर्गीकरण गरिएको छ :

४.२ 'अनारको बोट' कथाका शब्दहरूको वर्गीकरण र व्याख्या

४.२.१ 'अनारको बोट' कथामा प्रयुक्त शब्दहरूको शब्दवर्गगत आधारमा वर्गीकरण

'अनारको बोट' कथामा जम्मा ३८३ वटा शब्दहरू प्रयोग भएका छन् । यी शब्दहरूमध्ये १७५ वटा नाम शब्दहरू प्रयोग भएको देखिन्छ । प्रतिशतका आधारमा हेर्दा ४५.६९ प्रतिशत नाम शब्दहरू यस पाठमा रहेका छन् । ती नामपदहरू यसप्रकार रहेका छन् :

(क) नाम

अचम्म, अनार, अनुपस्थिति, अनुरोध, अनुसार, अलापविलाप, अवस्था, आँखा, आँगन, आँसु, आकर्षण, आकाश, आपस, आमा, आशा, आस्था, इच्छा, ईश्वर, उपचार, ऋण, एक, औषधी, औषधोपचार, कर्म, कल्पलता, काँध, किरिया, कुरा, केटा, खबर, खरानी, खाना, खानेपानी, खाले, खुट्टो, खुसी, खोजी, खोला, गहना, गाउँ, गाउँले, गुन, गुलेली, गोडा, घटना, घण्टा, घन्टौं, घर, घरधन्दा, घरबारी, घाँस, घाउ, घाट, चमत्कार, चरो, चिता, चिन्ता, चुच्चो, चौबाटो, छहरा, छेउ, छोरा, जयजयकार, जिन्दगी, जीवन, ज्वरो, ज्वाला, टाउको, टाप, टुक्रा, टेलिफोन, ठाउँ, ठेगान, डाँको, डालो, डोको, ढुकुर, ढुङ्गा, थला, थरी, दङ्ग, दागबत्ती, दाजुभाइ, दाना, दिउँसो, दिदीबहिनी, दिन, दुःख, दुई, दूध, देश, धन्यवाद, धैर्य, नदी, नानी, नाम, निर्णय, पटुका, पढाइ, परम्परा, परिवार, परीक्षण, पाटीपौवा, पिँडी,

पीडा, पैदल, पोल्टो, पौडी, प्रतिमा, प्रदूषण, प्रबन्ध, प्रयोग, प्रवृत्ति, प्रश्न, फल, फेला, बगैँचा, बदला, बाटो, बानी, बाबु, बारी, बिजुली, बिलौना, बिहान, बुढा, बुढिया, बेर, बोट, भाग्य, भुइँ, मट्याङ्गा, मठमन्दिर, मन, मन्दिर, महिना, मानिस, मित्र, मुख, मुरीमुरी, मृत्यु, मेवा, यातायात, रगत, रात, रुख, रुघा, रुवाइ, रूप, लास, वन, वर्ष, विचार, विद्यालय, वृत्तान्त, शरीर, श्रम, श्रमशील, सडक, समय, सरकार, सहयोग, सहर, साँभ, साथी, सुविधा, सेवा, स्थापना, स्याहार, स्वर्ग, हात, हिँडडुल, हित, हिरैहिरा, हेराहेर ।

(ख) सर्वनाम

अनारको बोट' कथामा जम्मा ३८३ वटा शब्दहरू प्रयोग भएका छन् । यी शब्दहरूमध्ये १५ वटा सर्वनाम शब्दहरू प्रयोग भएको देखिन्छ । प्रतिशतका आधारमा हेर्दा ३.९१ प्रतिशत सर्वनाम शब्दहरू यस पाठमा प्रयोग भएका छन् । ती सर्वनाम पदहरू यसप्रकार रहेका छन् :

आफू, उनी, उस, के, जे, तपाईँ, तिनी, तिमी, ती, त्यस, त्यही, त्यो, म, यस, यही ।

(ग) विशेषण

अनारको बोट' कथामा जम्मा ३८३ वटा शब्दहरू प्रयोग भएका छन् । यी शब्दहरूमध्ये ६६ वटा विशेषण शब्दहरू प्रयोग भएको देखिन्छ । प्रतिशतका आधारमा हेर्दा १७.२३ प्रतिशत शब्दहरू विशेषण शब्दहरू रहेका छन् । ती विशेषण पदहरू यसप्रकार रहेका छन् :

अचेत, अत्यन्त, अन्य, अभ्यस्त, अमर, अर्को, असाध्य, आखिर, उत्तिकै, उदार, एउटा, कति, कस्तो, केही, गदगद, गम्भीर, घनिष्ठ, घाइते, छिमेकी, जम्मा, टाढा, ठूलो, डाले, दुःखी, दुब्लो, दैव, धनी, धन्य, धेरै, नाना, निकै, निको, निरन्तर, निर्दयी, पैँचो, प्रत्येक, प्रफुल्ल, प्राणी, प्रिय, बहुमूल्य, बाँकी, बिरसिला, बिरामी, बेस, बेहोस, भन्ने, मिलनसार, मुक्त, मेहनती, यस्तो, राम्रो, व्यस्त, शान्त, शिथिल, श्रीमान्, सक्कली, सफा, सब, सबै, सम्भव, सहयोगी, साँचो, सानो, सामान्य, सुन्दर, हँसिला ।

(घ) क्रिया

अनारको बोट' कथामा जम्मा ३८३ वटा शब्दहरू प्रयोग भएका छन् । यी शब्दहरूमध्ये ७८ वटा क्रिया शब्दहरू प्रयोग भएको देखिन्छ । प्रतिशतका आधारमा हेर्दा २०.३६ प्रतिशत क्रियाहरू प्रयोग भएका छन् । ती क्रिया शब्दहरू यसप्रकार रहेका छन् :

अडिनु, आइपुगनु, आउनु, उठ्नु, उड्नु, कस्नु, काट्नु, खस्नु, खानु, खेल्नु, खोस्नु, गन्नु, गराउनु, गर्नु, चढ्नु, चम्कनु, चिप्लिनु, च्याप्नु, छटपटाउनु, छाड्नु, छोड्नु, जानु, भार्नु, टिप्नु, तिर्नु, थाम्नु, थाल्नु, देख्नु, नखानु, नपत्याउनु, नपाउनु, नलिनु, नफर्किनु, नहुनु, नियालिरहनु, पढ्नु, पर्नु, पाउनु, पार्नु, पिर्नु, फर्कनु, फल्नु, फुटाउनु, बग्नु, बगाउनु, बजारिनु, बनाउनु, बसिरहनु, बस्नु, बाँच्नु, बाँडिदिनु, बित्नु, विथोलिनु, बुझाउनु, बेच्नु, बोक्नु, बोलाउनु, भेट्नु, मर्नु, मिल्नु, रत्तिनु, रहनु, रसाउनु, रुनु, रोइरहनु, रोप्नु, लगाउनु, लाग्नु, लैजानु, सताउनु, सम्भन्नु, सम्भाउनु, सुन्नु, सोच्नु, हान्नु, हिँड्नु, हुनु, हेर्नु ।

(ङ) नामयोगी

अनारको बोट' कथामा जम्मा ३८३ वटा शब्दहरू प्रयोग भएका छन् । यी शब्दहरूमध्ये १० वटा नामयोगी शब्दहरू प्रयोग भएको देखिन्छ । प्रतिशतका आधारमा हेर्दा २.६१ प्रतिशत नामयोगी शब्दहरू रहेका छन् । ती नामयोगी पदहरू यसप्रकार रहेका छन् :

ओटा, भैँ, तिर, नजिक, प्रति, बिच, भित्र, समेत, सम्म, साथ ।

(च) क्रियाविशेषण

अनारको बोट' कथामा जम्मा ३८३ वटा शब्दहरू प्रयोग भएका छन् । यी शब्दहरूमध्ये २६ वटा क्रियाविशेषण शब्दहरू प्रयोग भएको देखिन्छ । प्रतिशतका आधारमा हेर्दा ६.७८ प्रतिशत क्रियाविशेषण शब्दहरू रहेका छन् । ती क्रियाविशेषण शब्दहरू यसप्रकार रहेका छन् :

अकस्मात्, अगाडि, अचानक, अलिअलि, कता, कसरी, कहाँ, कहिले, छक्क, भन्नु, भमक्क, भल्भलाकार, टुप्लुक्क, त्यहाँ, पर्सिपल्ट, पुनः, प्रतिदिन, फेरि, विस्तारै, भुर्र भोलि, मात्र, यति, यसरी, राम्ररी, लटरम्म, सदा ।

(छ) निपात

अनारको बोट' कथामा जम्मा ३८३ वटा शब्दहरू प्रयोग भएका छन् । यी शब्दहरूमध्ये ५ वटा निपात शब्दहरू प्रयोग भएको देखिन्छ । प्रतिशतका आधारमा हेर्दा १.३० प्रतिशत निपात शब्दहरू रहेका छन् । ती निपात शब्दहरू यसप्रकार रहेका छन् :

त, नै, पछि, पनि, पो ।

(ज) विस्मयादिबोधक

अनारको बोट' कथामा जम्मा ३८३ वटा शब्दहरू प्रयोग भएका छन् । यी शब्दहरूमध्ये १ वटा मात्र विस्मयादिबोधक शब्दको प्रयोग भएको पाइन्छ । जुन ०.२६ प्रतिशत देखिन्छ । त्यो विस्मयादिबोधक यसप्रकार रहेको छ :

हे ।

(झ) संयोजक

अनारको बोट' कथामा जम्मा ३८३ वटा शब्दहरू प्रयोग भएका छन् । यी शब्दहरूमध्ये ७ वटा संयोजक शब्दको प्रयोग भएको पाइन्छ । जुन १.८२ प्रतिशत देखिन्छ । ती संयोजक शब्दहरू यसप्रकार रहेका छन् :

अब, कि, तथा, तापनि, बरु, भने, र ।

४.२.२ शब्दवर्गगत स्थिति

'अनारको बोट' कथामा प्रयुक्त भएका शब्दहरूको शब्दवर्गगत स्थितिलाई निम्नानुसार तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ :

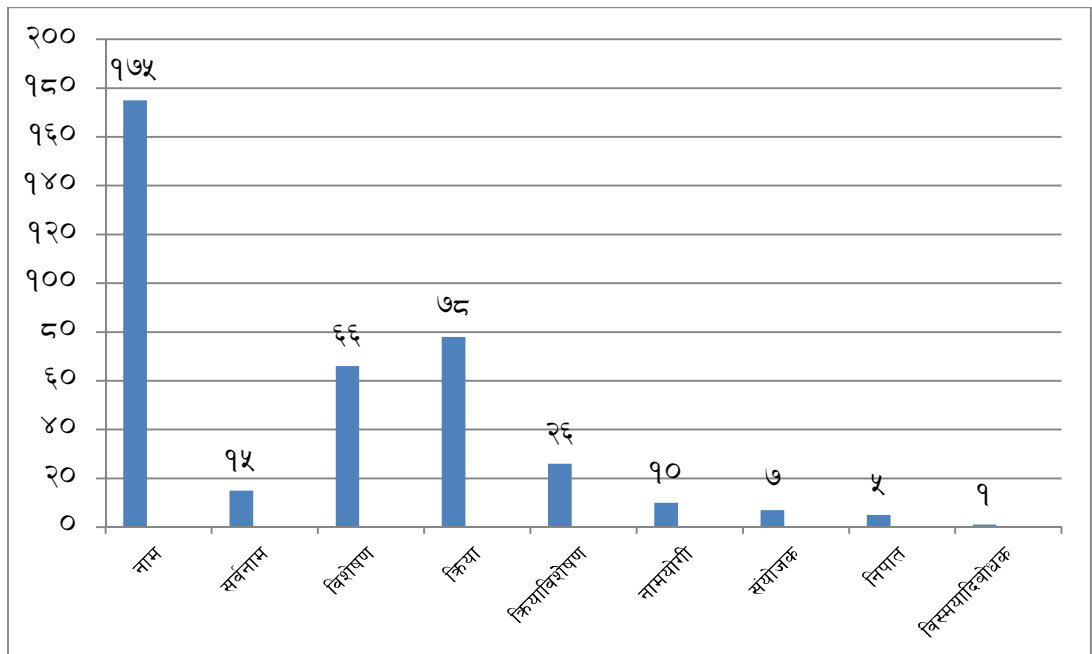
तालिका नं. १

क्र. सं.	शब्दवर्ग	शब्दसङ्ख्या	प्रतिशत
१	नाम	१७५	४५.६९
२	सर्वनाम	१५	३.९१
३	विशेषण	६६	१७.२३
४	क्रिया	७८	२०.३६
५	क्रियाविशेषण	२६	६.७८
६	नामयोगी	१०	२.६१
७	संयोजक	७	१.८२
८	निपात	५	१.३०
९	विस्मयादिबोधक	१	०.२६
	जम्मा	३८३	१००

माथिको तालिका अनुसार कक्षा नौको 'अनारको बोट' कथामा प्रयोग भएका शब्दहरूको शब्दवर्गगत स्थितिका आधारमा नाम ४५.६९ प्रतिशत, विशेषण सर्वनाम ३.९१ प्रतिशत, विशेषण १७.२३ प्रतिशत, क्रिया २०.३६ प्रतिशत, क्रियाविशेषण ६.७८ प्रतिशत, नामयोगी २.६१ प्रतिशत, संयोजक १.८२ प्रतिशत, निपात १.३० प्रतिशत र विस्मयादिबोधक ०.२६ प्रतिशत रहेका देखिन्छन् ।

यस तथ्याङ्कलाई दण्डारेखमा यसरी प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

दण्डारेख नं. १



दण्डारेखले पनि 'अनारको बोट' कथामा सबैभन्दा बढी नाम वर्गका र सबैभन्दा कम विस्मयादिबोधक वर्गका शब्दहरूको प्रयोग भएको स्थिति देखाएको छ । अन्य वर्गका शब्दहरूको प्रयोग पनि नामको तुलनामा निकै कम रहेको देखाएको छ ।

४.२.३ 'अनारको बोट' कथामा प्रयुक्त शब्दहरूको स्रोतगत आधारमा वर्गीकरण

'अनारको बोट' कथामा जम्मा ३८३ वटा शब्दहरू प्रयोग भएका छन् । यी शब्दहरूमध्ये १०८ वटा तत्सम स्रोतका शब्दहरूको प्रयोग भएको देखिन्छ । प्रतिशतका आधारमा हेर्दा २८.१९ प्रतिशत तत्सम स्रोतका शब्दहरू यस पाठमा प्रयोग भएका छन् । ती तत्सम स्रोतका शब्दहरू यसप्रकार रहेका छन् :

(क) तत्सम

अकस्मात्, अगाडि, अचानक, अचेत, अत्यन्त, अन्य, अनुपस्थिति, अनुरोध, अनुसार, अभ्यस्त, अमर, असाध्य, आकर्षण, आकाश, आशा, आस्था, इच्छा, ईश्वर, उदार, उपचार, ऋण, एक, औषधी, कति, कर्म, कल्पलता, गदगद, गम्भीर, घटना, घण्टा, घनिष्ठ, चमत्कार, चिता, चिन्ता, जयजयकार, जीवन, ज्वाला, दिन, दुःख, दुःखी, दूध, देश, दैव, धनी, धन्य, धन्यवाद, धैर्य, नदी, नाना, नाम, निको, निरन्तर, निर्णय, निर्दयी, परम्परा, परिवार, परीक्षण, पीडा, पुनः, पैँचो, प्रति, प्रतिदिन, प्रतिमा, प्रत्येक, प्रदूषण, प्रफुल्ल, प्रबन्ध, प्रयोग, प्रवृत्ति, प्रश्न, प्राणी, प्रिय, बहुमूल्य, भाग्य, मठमन्दिर, मन्दिर, मित्र, मिलनसार, मुक्त, मुख, मृत्यु, यातायात, रूप, वन, वर्ष, विचार, विद्यालय, वृत्तान्त, व्यस्त, शरीर, शान्त, शिथिल, श्रम, श्रमशील, श्रीमान्, सदा, सम्भव, समय, समेत, सामान्य, सुन्दर, सुविधा, सेवा, स्थापना, स्याहार, स्वर्ग, हित, हे ।

(ख) तद्भव

'अनारको बोट' कथामा जम्मा ३८३ वटा शब्दहरू प्रयोग भएका छन् । यी शब्दहरूमध्ये २५६ वटा तद्भव स्रोतका शब्दहरूको प्रयोग भएको देखिन्छ । प्रतिशतका आधारमा हेर्दा ६६.८४ प्रतिशत तद्भव स्रोतका शब्दहरू यस पाठमा प्रयोग भएका छन् । ती तद्भव स्रोतका शब्दहरू यसप्रकार रहेका छन् :

अचम्म, अडिनु, अब, अर्को, अलिअलि, अवस्था, आँखा, आँगन, आँसु, आइपुगनु, आउनु, आफू, आमा, उठनु, उड्नु, उत्तिकै, उनी, उस, एउटा, ओटा, औषधोपचार, कता, कसरी, कस्तो, कस्नु, कहाँ, कहिले, काँध, कि, काट्नु, किरिया, कुरा, के, केटा, केही, खबर, खरानी, खस्नु, खानु, खाना, खानेपानी, खाले, खुट्टो, खेल्नु, खोजी, खोला, खोस्नु, गन्नु, गराउनु, गर्नु, गहना, गाउँ, गाउँले, गुन, गोडा, घन्टौं, घर, घरधन्दा, घरबारी, घाँस, घाइते, घाउ, घाट, चढ्नु, चम्कनु, चरो, चिप्लिनु, चुच्चो, चौबाटो, च्याप्नु, छक्क, छटपटाउनु, छहरा, छाड्नु, छिमेकी, छेउ, छोड्नु, छोरा, जम्मा, जानु, जे,ज्वरो, भन्नु, भमक्क, भल्भलाकार, भार्नु, भैँ, टाउको, नाम, टाढा, टाप, टिप्नु, टुक्रा, टुप्लुक्क, ठाउँ, ठूलो, ठेगान, डाँको, डालो, डाले, डोको, ढुकुर, ढुङ्गा, त, तपाईं, तापनि, तिनी, तिमी, तिर, तिर्नु, ती, त्यस, त्यहाँ, त्यही, त्यो, थरी, थला, थाम्नु, थाल्नु, दङ्ग, दागवती, दाजुभाइ, दिउँसो, दिदीबहिनी, दुई, दुब्लो, देख्नु, धेरै, नखानु, नपत्याउनु, नपाउनु, नलिनु, नफर्किनु, नहुनु, नसक्नु, नानी, निकै, नियालिरहनु, नै, पछि, पटुका, पढ्नु, पढाइ, पनि, पर्नु, पाउनु, पाटीपौवा, पर्सिपल्ट, पार्नु, पिँठी, पिर्नु, पैदल, पो, पोल्तो, पौडी, फर्कनु, फल, फल्नु, फेरि, फुटाउनु, फेला, बग्नु, बगाउनु, बगैँचा, बजारिनु, बरु, बसिरहनु, बस्नु, बाँच्नु, बाँडिदिनु, बाटो, बानी, बाबु, बारी, बिजुली, बिच, बित्नु, बिथोलिनु, बिरसिला, बिरामी, बिलौना, बिस्तारै, बिहान, बुझाउनु, बुढा, बुढिया, बेच्नु, बेर, बोक्नु, बेहोस, बोट, बोलाउनु, भने, भन्ने, भित्र, भुइँ, भुर्र, भेट्नु, भोलि, म, मट्याङ्गा, मन, मर्नु,महिना, मात्र, मानिस, मिल्नु, मुरीमुरी, मेहनती, यति, यस, यसरी, यस्तो, यही, र, रगत, रत्तिनु, रहनु, रसाउनु, रात, राम्ररी, रुवाइ, रोइरहनु, रोप्नु, लगाउनु, लटरम्म, लाग्नु, लैजानु, सक्कली, सडक, सताउनु, सब, सबै, सम्भन्नु, सम्भाउनु, सम्म, सहयोग, सहयोगी, साँचो, साँभ, साथ, साथी, साथै, सानो, सुन्नु, सोच्नु, हाँसला, हात, हान्नु, हिँडडुल, हिँड्नु, हिरैहिरा, हुनु, हेराहेर, हेर्नु ।

(ग) आगन्तुक

अनारको बोट' कथामा जम्मा ३८३ वटा शब्दहरू प्रयोग भएका छन् । यी शब्दहरूमध्ये १९ वटा आगन्तुक स्रोतका शब्दहरूको प्रयोग भएको देखिन्छ । प्रतिशतका आधारमा हेर्दा ४.९६ प्रतिशत आगन्तुक स्रोतका शब्दहरू यस पाठमा प्रयोग भएका छन् । ती आगन्तुक स्रोतका शब्दहरू यसप्रकार रहेका छन् :

अनार, आखिर, आपस, खुसी, गुलेली, जिन्दगी, टेलिफोन, दाना, नजिक, निको, बदला, बाँकी, बेस, मेवा, रुख, लास, सफा, सरकार, सहर ।

४.२.४ स्रोतगत स्थिति

स्रोतगत रूपमा 'अनारको बोट' कथामा प्रयुक्त शब्दहरूको स्थितिलाई तालिकामा यसरी देखाउन सकिन्छ :

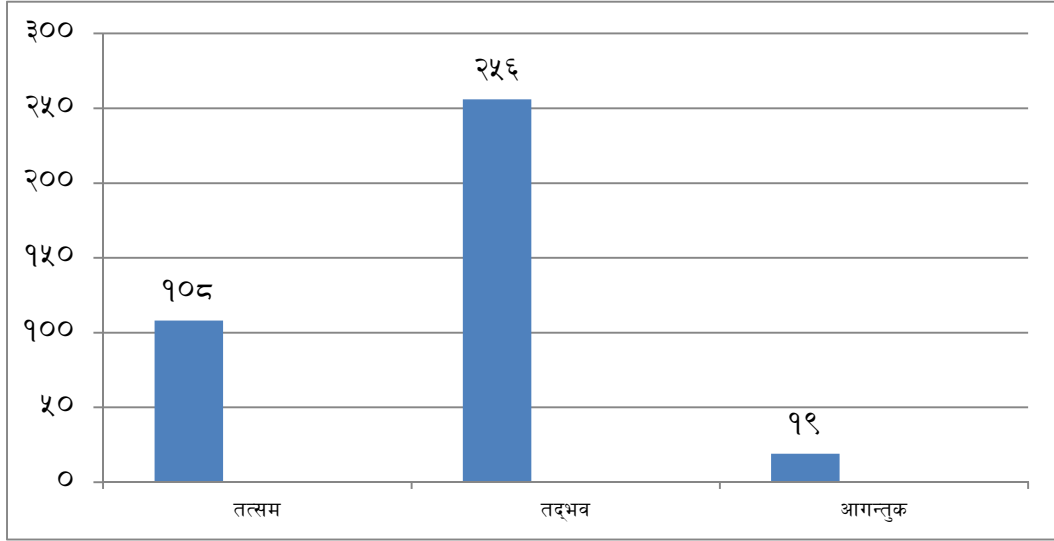
तालिका नं. २

क्र. स.	स्रोत	शब्दसङ्ख्या	प्रतिशत
१	तत्सम	१०८	२८.१९
२	तद्भव	२५६	६६.८४
३	आगन्तुक	१९	४.९६
	जम्मा	३८३	१००

माथिको तालिकाको तथ्याङ्क अनुसार 'अनारको बोट' कथामा जम्मा ३८३ वटा शब्दहरू रहेका देखिन्छन् । जसमध्ये स्रोतगत वर्गीकरणका आधारमा हेर्दा तत्सम शब्द १०८, तद्भव २५६ र आगन्तुक शब्द १९ वटा शब्दहरू रहेका देखिन्छन् । यस तथ्याङ्कलाई प्रतिशतका आधारमा हेर्दा तत्सम शब्द २८.१९ प्रतिशत, तद्भव शब्द ६६.८४ प्रतिशत र आगन्तुक ४.९६ प्रतिशत रहेको छ । तथ्याङ्कअनुसार आगन्तुक शब्दको प्रयोग न्यून मात्रामा रहेको देखिन्छ भने तत्समको तुलनामा तद्भव शब्दहरू दोब्बरभन्दा पनि बढी प्रयोग भएका छन् । यसरी हेर्दा स्रोतगत स्थितिका आधारमा शब्दहरूको प्रयोगको अवस्था समान रहेको देखिँदैन ।

यस तथ्याङ्कलाई दण्डारेखमा यसरी प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

दण्डारेख नं. २



दण्डारेखले पनि सबैभन्दा बढी तद्भव स्रोतका र सबैभन्दा कम आगन्तुक शब्दहरूको प्रयोग भएको स्थिति देखाएको छ । यसरी हेर्दा यस कथामा स्रोतगत आधारमा शब्दहरूको वितरण समान नभएको कुरा पुष्टि हुन्छ ।

४.३ 'निद्रा' कथाका शब्दहरूको वर्गीकरण र व्याख्या

४.३.१ 'निद्रा' कथामा प्रयुक्त शब्दहरूको पदवर्गगत आधारमा वर्गीकरण

'निद्रा' कथामा जम्मा ३९५ वटा शब्दहरू प्रयोग भएका छन् । यी शब्दहरूमध्ये १८२ वटा नाम शब्दहरू प्रयोग भएको देखिन्छ । प्रतिशतका आधारमा हेर्दा ४६.०७ प्रतिशत नाम शब्दहरू यस पाठमा रहेका छन् । ती नामपदहरू यसप्रकार रहेका छन् :

(क) नाम

अङ्ग्रेज, अब्राहम, अमेरिका, अस्ति, आँट, आनन्द, आन्दोलन, इज्जत, इतिहास, आठ, उद्घाटन, उनन्साठी, उन्मूलन, उपचार, एक, औँला, कमजोरी, कमिसन, करोड, कलकत्ता, कलङ्क, कलेज, काम, कारण, किताब, कीर्ति, कृष्णलाल, कुरा, कोष, क्षतिपूर्ति, खतरा, खलक, खाना, खुट्टा, खुसी, खेती, गाइँगुइँ, गाली, गोहेन्द्र, घुट्को, घोषणा, चन्द्र, चार, चिन्ता, चुक्ता, छटपटाहट, छटपटी, छल्याङ, छिमेकी, छोरा, छोरी, जगतजड, जङ्गीलाठ, जवाफ, जुद्ध, जोहो, ज्यान, भर्कोफर्को, टुँडिखेल, ठकुरी, डाक्टर, ढुकुटी, त्रास, त्रिचन्द्र, त्रिपन्न, त्रिभुवन, थाहा, थिति, थोक, दक्षिणा, दरबार, दशक, दाइ, दाजु, दाजुभाइ, दान,

दाहा, दिउंसो, दुई, दबाव, देव, देवशमशेर, देवी, ध्यान, नगद, नरक, निद्रा, नेपाल, पति, पद, पलड, पशुपतिनाथ, पाठपूजा, पिपा, पिर, पुस्ता, पेस्तोल, प्रतिष्ठा, प्रथा, प्रायश्चित्त, फत्य, फत्यजड, बडाबाउ, बडामहारानी, बन्चरो, बानी, बापत्, बाबु, बालकुमारी, बिचरा, बिहे, बेइज्जत, बेचैनी, बेर, बेलुका, भतिज, भाइभतिजा, भारत, भाषण, भीम, भ्रम, मकै, मजाक, मन, महाराज, मालिक, मान्छे, मुख्तियार, मूल्य, मृत्यु, मेसिनगन, यमदूत, युद्ध, युवा, रक्सी, रणोद्वीप, रहस्यमय, राजकाज, राजीनामा, राज्यकोष, राणा, रानी, रूपैयाँ, रोक, रोग, रोल, लड्का, लन्डन, लाख, लिड्कन, वंश, वीरशमशेर, विभूषण, विश्व, विश्वास, व्यवस्था, व्यवहार, शक्ति, शड्का, शत्रु, शासन, श्री, षड्यन्त्र, संसार, सती, सत्तरी, सत्ता, सन्तुष्टि, समारोह, सिंह, सिपाही, सुख, सुरक्षित, सुरु, सुस्केरा, स्तर,स्लेभ, हँस्सी, हजार, हजुर, हजुरिया, हल्ला ।

(ख) सर्वनाम

‘निद्रा’ कथामा जम्मा ३९५ वटा शब्दहरू प्रयोग भएका छन् । यी शब्दहरूमध्ये १५ वटा सर्वनाम शब्दहरू प्रयोग भएको देखिन्छ । प्रतिशतका आधारमा हेर्दा ३.७९ प्रतिशत सर्वनाम शब्दहरू यस पाठमा प्रयोग भएका छन् । ती सर्वनाम पदहरू यसप्रकार रहेका छन् :

आफू, उनी, कुनै, के, को, जे, जो, तिमी, त्यस, त्यही, म, यहाँ, यिनी, यो, हामी ।

(ग) विशेषण

‘निद्रा’ कथामा जम्मा ३९५ वटा शब्दहरू प्रयोग भएका छन् । यी शब्दहरूमध्ये ६४ वटा विशेषण शब्दहरू प्रयोग भएको देखिन्छ । प्रतिशतका आधारमा हेर्दा १६.२० प्रतिशत शब्दहरू विशेषण शब्दहरू रहेका छन् । ती विशेषण पदहरू यसप्रकार रहेका छन् :

अति, अनावश्यक, अन्तर्राष्ट्रिय, अलिकति, असल, असुरक्षित, आकर्षित, आयोजित, इमानदार, उज्यालो, उदास, उस्तै, एउटा, कति, कत्रो, कम, कस्ता, कस्तो, केही, गहिरो, घमन्डी, छत्तीस, जम्मा, जस्तो, जहानियाँ, जाजरकोटे, जान्ने, ठिक, ठूलो, त्यति, त्यत्रा, त्यस्तो, धन्न, धेरै, निको, निजी, नेपाली, पदच्युत, पहिलो, पारिवारिक, प्रजातान्त्रिक, प्राप्त, प्राय, फिस्टे, बर्खास्त, बेहोस, भित्री, मस्त, मान्यजन, मुक्त, यत्रो, यस्तो, राम्रो, लामो, विदेशी, विरुद्ध, वैज्ञानिक, शड्कालु, शिक्षित, श्रीमान्, समाप्त, सबै, सारै, सिठ्ठो ।

(घ) क्रिया

‘निद्रा’ कथामा जम्मा ३९५ वटा शब्दहरू प्रयोग भएका छन् । यी शब्दहरूमध्ये ९१ वटा क्रिया शब्दहरू प्रयोग भएको देखिन्छ । प्रतिशतका आधारमा हेर्दा २३.०३ प्रतिशत क्रियाहरू प्रयोग भएका छन् । ती क्रिया शब्दहरू यसप्रकार रहेका छन् :

आउनु, उठ्नु, कमाउनु, काट्नु, किट्नु, खटाउनु, खानु, खिज्याउनु, खोज्नु, खोल्नु, गरिबक्सनु, गरिरहनु, गरी, गर्नु, घिसार्नु, चल्नु, चिढाउनु, जँचाइसक्नु, जलाउनु, जानु, जिउनु, भिकाउनु, भिक्नु, ठान्नु, डराइबक्सनु, डराउनु, डुब्नु, तर्साउनु, थाल्नु, दिनु, दुब्लाउनु, देखाउनु, देखिनु, दोहोर्‍याउनु, नआउनु, नखानु, नगर्नु, नपाउनु, नभन्नु, नरुच्नु, नसक्नु, नहट्नु, नहुनु, निकाल्नु, निदाउनु, पठाउनु, पढ्नु, पर्नु, पल्टिनु, पाउनु, पार्नु, पिउनु, पुर्‍याउनु, बक्सनु, बक्सिनु, बढ्नु, बनाउनु, बर्बराउनु, बाँड्नु, बिउँफिनु, बिग्रिनु, बिसर्नु, बुझ्नु, बेच्नु, बोलाउनु, बोल्नु, भइसक्नु, भन्थान्नु, भित्रिनु, मर्नु, मार्नु, मारिनु, रहनु, राख्नु, रिसाइबक्सनु, रिसाउनु, लगाइबक्सनु, लाग्नु, लिइरहनु, लुक्नु, लैजानु, सक्नु, सताउनु, सुन्नु, सोच्नु, सोध्नु, हटाउनु, हान्नु, हाल्नु, हिँड्नु, हुनु ।

(ङ) नामयोगी

‘निद्रा’ कथामा जम्मा ३९५ वटा शब्दहरू प्रयोग भएका छन् । यी शब्दहरूमध्ये ७ वटा नामयोगी शब्दहरू प्रयोग भएको देखिन्छ । प्रतिशतका आधारमा हेर्दा १.७७ प्रतिशत नामयोगी शब्दहरू रहेका छन् । ती नामयोगी पदहरू यसप्रकार रहेका छन् :

उता, चाहिँ, तिर, पछि, प्रति, माथि, सँग ।

(च) क्रियाविशेषण

‘निद्रा’ कथामा जम्मा ३९५ वटा शब्दहरू प्रयोग भएका छन् । यी शब्दहरूमध्ये २३ वटा क्रियाविशेषण शब्दहरू प्रयोग भएको देखिन्छ । प्रतिशतका आधारमा हेर्दा ५.८२ प्रतिशत क्रियाविशेषण शब्दहरू रहेका छन् । ती क्रियाविशेषण शब्दहरू यसप्रकार रहेका छन् : अचानक, अभैँ, अहिले, एक्कासि, कसरी, कसै, कहाँ, कहिले, किन, खालि, भन्नु, ढुक्क, त्यसै, दुवै, पटककै, पनि, बिनासिक्ती, भोलि, मात्र, यदि, यसरी, यहाँ, राम्ररी ।

(छ) संयोजक

‘निद्रा’ कथामा जम्मा ३९५ वटा शब्दहरू प्रयोग भएका छन् । यी शब्दहरूमध्ये ६ वटा संयोजक शब्दको प्रयोग भएको पाइन्छ । जुन १.५१ प्रतिशत देखिन्छ । ती संयोजक शब्दहरू यसप्रकार रहेका छन् :

कि, अब, तर, नत्र, वरु, र ।

(ज) निपात

‘निद्रा’ कथामा जम्मा ३९५ वटा शब्दहरू प्रयोग भएका छन् । यी शब्दहरूमध्ये ६ वटा निपात शब्दहरू प्रयोग भएको देखिन्छ । प्रतिशतका आधारमा हेर्दा १.५१ प्रतिशत निपात शब्दहरू रहेका छन् । ती निपात शब्दहरू यसप्रकार रहेका छन् :

क्यारे, खै, त, नि, नै, रे ।

(झ) विस्मयादिबोधक

‘निद्रा’ कथामा जम्मा ३९५ वटा शब्दहरू प्रयोग भएका छन् । यी शब्दहरूमध्ये १ वटा मात्र विस्मयादिबोधक शब्दको प्रयोग भएको पाइन्छ । जुन ०.२५ प्रतिशत देखिन्छ । त्यो विस्मयादिबोधक शब्द ‘लौन’ रहेको छ ।

४.३.२ शब्दवर्गगत स्थिति

‘निद्रा’ कथामा प्रयुक्त भएका शब्दहरूको शब्दवर्गगत स्थितिलाई निम्नानुसार तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ :

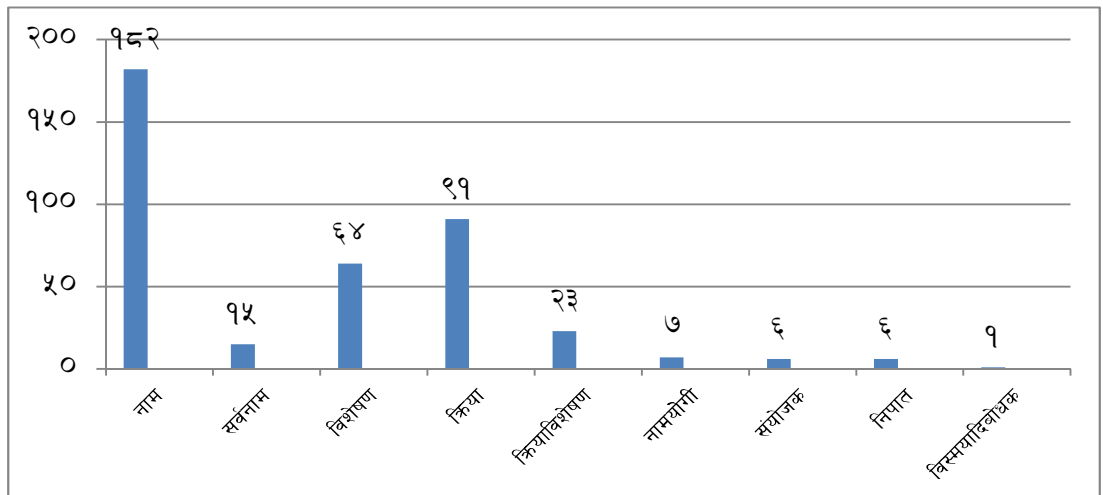
तालिका नं. ३

क्र. सं.	शब्दवर्ग	शब्दसङ्ख्या	प्रतिशत
१	नाम	१८२	४६.०७
२	सर्वनाम	१५	३.७९
३	विशेषण	६४	१६.२०
४	क्रिया	९१	२३.०३
५	क्रियाविशेषण	२३	५.८२
६	नामयोगी	७	१.७७
७	संयोजक	६	१.५१
८	निपात	६	१.५१
९	विस्मयादिबोधक	१	०.२५
	जम्मा	३९५	१००

‘निद्रा’ कथामा प्रयुक्त भएका शब्दहरूलाई शब्दगत वर्गीकरणलाई प्रतिशतका आधारमा हेर्दा नाम ४६.०७ प्रतिशत, सर्वनाम ३.७९ प्रतिशत, विशेषण १६.२० प्रतिशत, क्रिया २३.०३ प्रतिशत, क्रियाविशेषण ५.८२ प्रतिशत, नामयोगी १.७७ प्रतिशत, संयोजक १.५१ प्रतिशत, निपात १.५१ प्रतिशत र विस्मयादिबोधक ०.२५ प्रतिशत शब्दहरूको प्रयोग भएको पाइन्छ।

यस तथ्याङ्कलाई दण्डारेखमा यसरी प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

दण्डारेख नं. ३



दण्डारेखले पनि 'निद्रा' कथामा नामभन्दा कम क्रिया, क्रियाभन्दा कम विशेषण र विशेषणभन्दा कम क्रियाविशेषण, क्रियाविशेषणभन्दा कम सर्वनाम शब्दहरूको प्रयोग भएको देखाएको छ। त्यसैले यस कथामा प्रयुक्त शब्दहरू शब्दवर्गका हिसाबले समान नरहेको पुष्टि भएको छ।

४.३.३ 'निद्रा' कथामा प्रयुक्त शब्दहरूको स्रोतगत आधारमा वर्गीकरण

(क) तत्सम

'निद्रा' कथामा जम्मा ३९५ वटा शब्दहरू प्रयोग भएका छन्। यी शब्दहरूमध्ये १०२ वटा तत्सम स्रोतका शब्दहरूको प्रयोग भएको देखिन्छ। प्रतिशतका आधारमा हेर्दा २५.८२ प्रतिशत तत्सम स्रोतका शब्दहरू यस पाठमा प्रयोग भएका छन्। ती तत्सम स्रोतका शब्दहरू यसप्रकार रहेका छन् :

अति, अनावश्यक, अन्तर्राष्ट्रिय, अब, असुरक्षित, अस्ति, आनन्द, आन्दोलन, आयोजित, इतिहास, इमानदार, उदास, उद्घाटन, उन्मूलन, उपचार, एक, कति, कलङ्क, कारण, कि, कीर्ति, कृष्णलाल, क्षतिपूर्ति, गेहेन्द्र, घोषणा, चन्द्र, चार, चिन्ता, त्रिचन्द्र, त्रिपन्न, त्रिभुवन, दक्षिणा, दशक, दान, दुई, देव, देवी, ध्यान, नरक, निद्रा, नेपाल, नेपाली, पति, पद, पदच्युत, पशुपतिनाथ, पाठपूजा, पारिवारिक, प्रजातान्त्रिक, प्रति, प्रतिष्ठा, प्रथा, प्राप्त, प्राय, प्रायश्चित्त, भारत, भाषण, भीम, भ्रम, महाराज, मात्र, मान्यजन, मुक्त, मूल्य, मृत्यु, यदि, यमदूत, युद्ध, युवा, रणोद्दीप, रहस्यमय, राज्यकोष, रोग, लड्का, वंश, विदेशी, विभूषण, विरुद्ध, विश्व, विश्वास, वैज्ञानिक, व्यवस्था, व्यवहार, शक्ति, शड्का, शड्कालु, शत्रु, शासन, शिक्षित, श्री, श्रीमान्, षड्यन्त्र, समाप्त, संसार, सती, सत्ता, सन्तुष्टि, समारोह, सिंह, सुख, सुरक्षित, स्तर।

(ख) तद्भव

'निद्रा' कथामा जम्मा ३९५ वटा शब्दहरू प्रयोग भएका छन्। यी शब्दहरूमध्ये २४६ वटा तद्भव स्रोतका शब्दहरूको प्रयोग भएको देखिन्छ। प्रतिशतका आधारमा हेर्दा ६२.२७ प्रतिशत तद्भव स्रोतका शब्दहरू यस पाठमा प्रयोग भएका छन्। ती तद्भव स्रोतका शब्दहरू यसप्रकार रहेका छन् :

अचानक, अभै, अलिकति, अहिले, आँट, आउनु, आकर्षित, आफू, आठ, उज्यालो, उठ्नु, उता, उनी, उनन्साठी, उस्तै, एउटा, एक्कासि, औँला, कत्रो, कमाउनु, करोड, कसरी, कसै, कस्ता, कस्तो, कहाँ, काट्नु, काम, किट्नु, किन, कुनै, कुरा, के, केही, को, क्यारे, खटाउनु, खानु, खाना, खिज्याउनु, खुट्टा, खेती, खै, खोज्नु, खोल्नु, गरिबक्सनु, गरिरहनु, गरी, गर्नु, गहिरो, गाली, घमन्डी, घिसार्नु, चल्नु, चाहिँ, चिढाउनु, चुक्ता, छटपटाहट, छटपटी, छत्तीस, छल्याड, छिमेकी, छोरा, छोरी, जँचाइसक्नु, जगतजड, जलाउनु, जस्तो, जहानियाँ, जाजरकोटे, जानु, जान्ने, जिउनु, जुद्ध, जे, जो, जोहो, ज्यान, भक्नु, भिकाउनु, भर्कोफर्को, भिक्नु, ठकुरी, ठान्नु, ठिक, ठूलो, डराइबक्सनु, डराउनु, डब्नु, ढुक्क, त, तर, तर्साउनु, तिमी, तिर, त्यति, त्यत्रा, त्यस, त्यसै, त्यस्तो, त्यही, त्रास, थाल्नु, थाहा, थिति, थोक, दाइ, दाजु, दाजुभाइ, दाहा, दिउँसो, दिनु, दुब्लाउनु, देखाउनु, देखिनु, दबाव, दुवै, देवशमशेर, दोहोऱ्याउनु, धन्न, धेरै, नआउनु, नखानु, नगर्नु, नत्र, नपाउनु, नभन्नु, नरुच्नु, नसक्नु, नहट्नु, नहुनु, नि, निकाल्नु, निदाउनु, नै, पछि, पटक्कै, पठाउनु, पढ्नु, पनि, पर्नु, पलड, पल्टिनु, पहिलो, पाउनु, पार्नु, पिउनु, पिर, पुऱ्याउनु, फत्य, फत्यजड, फिस्टे, बक्सनु, बडाबाउ, बढ्नु, बडामहारानी, बनाउनु, बन्चरो, बरु, बर्खास्त, बर्बराउनु, बाँड्नु, बानी, बाबु, बालकुमारी, विउँभिनु, विग्रिनु, विचरा, विनसिती, विर्सनु, विहे, बुभ्नु, बेच्नु, बेर, बेलुका, बेहोस, बोल्नु, भइसक्नु, भतिज, भन्ठान्नु, भाइभतिजा, भित्रिनु, भित्री, भोलि, म, मकै, मन, मर्नु, माथि, मान्छे, मान्नु, मारिनु, यत्रो, यसरी, यस्तो, यहाँ, यही, यिनी, यो, र, रहनु, राख्नु, राजकाज, राणा, राती, रानी, राम्रो, राम्ररी, रिसाइबक्सनु, रिसाउनु, रुपियाँ, रे, रोक, लगाइबक्सनु, लाख, लाग्नु, लामो, लिइरहनु, लुक्नु, लैजानु, लौन, वीरशमशेर, सँग, सक्नु, सताउनु, सत्तरी, सबै, सारै, सिठ्ठो, सुन्नु, सुस्केरा, सोच्नु, सोध्नु, हँस्सी, हजुरिया, हटाउनु, हल्ला, हामी, हान्नु, हाल्नु, हिँड्नु, हुनु ।

(ग) आगन्तुक

‘निद्रा’ कथामा जम्मा ३९५ वटा शब्दहरू प्रयोग भएका छन् । यी शब्दहरूमध्ये ४७ वटा आगन्तुक स्रोतका शब्दहरूको प्रयोग भएको देखिन्छ । प्रतिशतका आधारमा हेर्दा ११.८९ प्रतिशत आगन्तुक स्रोतका शब्दहरू यस पाठमा प्रयोग भएका छन् । ती आगन्तुक स्रोतका शब्दहरू यसप्रकार रहेका छन् :

अङ्ग्रेज, अब्राहम, असल, इज्जत, कम, कमजोरी, कमिसन, कलकत्ता, कलेज, किताब, खतरा, खलक, खालि, खुसी, गाईगुई, घुट्को, जङ्गीलाठ, जम्मा, जवाफ, टुँडिखेल, डाक्टर, ठुकुटी, दरबार, नगद, निको, निजी, पिपा, पुस्ता, पेस्तोल, बापत, बेइज्जत, बेचैनी, मजाक, मस्त, मालिक, मुख्तियार, मेसिनगन, रक्सी, राजीनामा, रोल, लन्डन, लिङ्कन, सिपाही, सुरु, स्लेभ, हजार, हजुर ।

४.३.४ स्रोतगत स्थिति

स्रोतगत रूपमा 'निद्रा' कथामा प्रयुक्त शब्दहरूको स्थितिलाई यसरी देखाउन सकिन्छ :

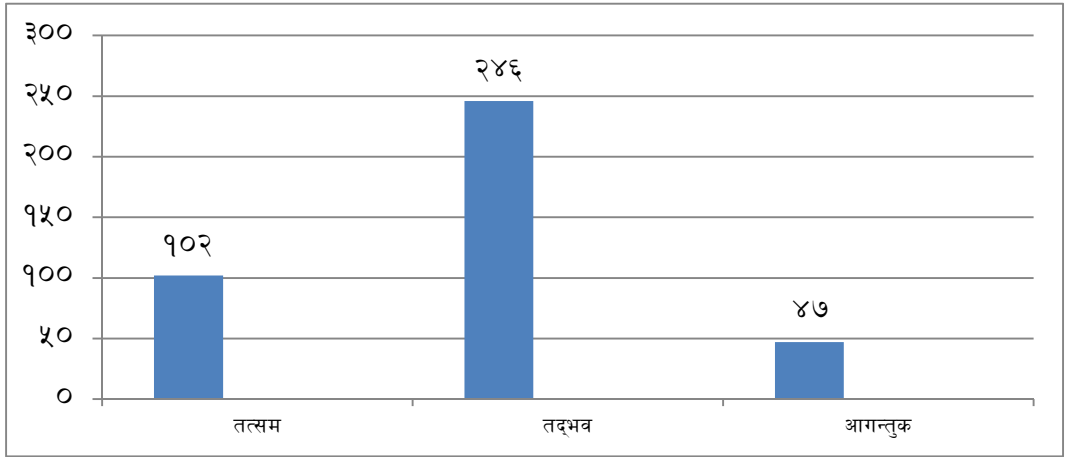
तालिका नं. ४

क्र. स.	स्रोत	शब्दसङ्ख्या	प्रतिशत
१	तत्सम	१०२	२५.८२
२	तद्भव	२४६	६२.२७
३	आगन्तुक	४७	११.८९
	जम्मा	३९५	१००

माथिको तालिकाको तथ्याङ्क अनुसार 'निद्रा' कथामा जम्मा ३९५ वटा शब्दहरू रहेका देखिन्छन् । जसमध्ये स्रोतगत वर्गीकरणका आधारमा हेर्दा तत्सम शब्द १०२, तद्भव २४६ र आगन्तुक शब्द ४७ वटा शब्दहरू रहेका देखिन्छन् । यस तथ्याङ्कलाई प्रतिशतका आधारमा हेर्दा तत्सम शब्द २५.८२ प्रतिशत, तद्भव शब्द ६२.२७ प्रतिशत र आगन्तुक ११.८९ प्रतिशत रहेको छ । तथ्याङ्कअनुसार आगन्तुक शब्दको प्रयोग न्यून मात्रामा रहेको देखिन्छ भने तत्समको तुलनामा तद्भव शब्दहरू दोब्बरभन्दा पनि बढी प्रयोग भएका छन् । यसरी हेर्दा स्रोतगत स्थितिका आधारमा शब्दहरूको प्रयोगको अवस्था सन्तुलन रहेको देखिँदैन ।

यस तथ्याङ्कलाई दण्डारेखमा यसरी प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

दण्डारेख नं. ४



दण्डारेखले पनि सबैभन्दा बढी तद्भव स्रोतका र सबैभन्दा कम आगन्तुक शब्दहरूको प्रयोग भएको स्थिति देखाएको छ । यसरी हेर्दा यस कथामा स्रोतगत आधारमा शब्दहरूको वितरण समान नभएको कुरा पुष्टि हुन्छ ।

४.४ 'डाक्टर अङ्कल' कथाको वर्गीकरण र व्याख्या

४.४.१ 'डाक्टर अङ्कल' कथामा प्रयुक्त शब्दहरूको शब्दवर्गगत वर्गीकरण

(क) नाम

'डाक्टर अङ्कल' कथामा जम्मा ३७७ वटा शब्दहरू प्रयोग भएका छन् । यी शब्दहरूमध्ये १८१ वटा नाम शब्दहरू प्रयोग भएको देखिन्छ । प्रतिशतका आधारमा हेर्दा ४८.०१ प्रतिशत नाम शब्दहरू यस पाठमा रहेका छन् । ती नामपदहरू यसप्रकार रहेका छन् :

अंगालो, अँगोनो, अँध्यारो, अक्कल, अक्षर, अञ्चल, अनुभव, अवसर, अवस्था, अशिक्षा, अस्पताल, आँखा, आँसु, आइप्याड, आगो, आधार, आमा, आमाबुबा, आश्चर्य, उक्त, उमेर, एक, कक्षा, कथा, कमल, कर, कष्टकर, काठमाडौँ, कापी, काम, कारण, किसानी, कुरा, केटाकेटी, केरकार, क्याम्पस, खेतीपाती, गरिब, गरिबी, गाउँ, गाला, गाली, गुनासो, गुन्द्रुक, गुरु, गौरव, घर, घाम, चलन, चार, छाती, छात्रवृत्ति, छिटो, छिन, छुट्टी, छोरी, छोरो, छोराछोरी, जना, जागिर, जाडो, जिल्ला, जोड, जोरजाम, ज्यामी, भुत्ती, भोल, ठेकेदार, डल्लो, डाक्टर, ढिँडो, तराई, तस्वर, तीन, थपथाप, थोपा, दस, दसैं, दाजु, दिदी, दिन, दुःखसुख, दुई, दुर्दशा, धारा, धोको, नजिक, नानी, नाम, नुनतेल, नेपाल, पढाइ, परदेश,

परिवार, पहाड, पाँच, पाना, पानी, पुस, प्रवेशिका, प्रश्न, प्रस्ताव, फेरि, बाटो, बादल, बाबा, बाबु, बिचल्ली, बिदा, बिहानै, बीस, बुढापाका, बुद्धि, बेर, बेलाबखत, भर्ना, भविष्य, भाइ, भारी, भिर, मकल, मजदुरी, मभ्केरी, महिना, मानिस, मामु, माया, मुख, मुटु, मृत्यु, मेहनत, युवा, राजधानी, रिस, रुचि, रुपियाँ, रूप, लुगा, लुगाफाटो, ल्यापटप, वर्णन, वर्तमान, वर्ष, विचार, विज्ञान, विद्यालय, विद्यार्थी, विवाह, विषय, व्यक्ति, व्यापारी, शिक्षक, शीर्षक, श्रेणी, संसार, सडक, सदरमुकाम, सन्तान, समय, समस्या, सम्भना, सम्म, सरकार, सहमति, सहयोग, साँभ्र, साथी, सान्त्वना, साहु, सीतापुर, सुख, सुनिता, सुरु, सोधीखोजी, हजुर, हजुरआमा, हजुरबा, हन्डर, हरेस, हाँसो, हिटर ।

(ख) सर्वनाम

‘डाक्टर अङ्कल’ कथामा जम्मा ३७७ वटा शब्दहरू प्रयोग भएका छन् । यी शब्दहरूमध्ये १७ वटा सर्वनाम शब्दहरू प्रयोग भएको देखिन्छ । प्रतिशतका आधारमा हेर्दा ४.५० प्रतिशत सर्वनाम शब्दहरू यस पाठमा प्रयोग भएका छन् । ती सर्वनाम पदहरू यसप्रकार रहेका छन् :

आफू, उनी, उस, उही, ऊ, कुनै, के, कोही, जस, तिमी, त्यस, त्यही, त्यो, म यही, यो, हामी ।

(ग) विशेषण

‘डाक्टर अङ्कल’ कथामा जम्मा ३७७ वटा शब्दहरू प्रयोग भएका छन् । यी शब्दहरूमध्ये ४३ वटा विशेषण शब्दहरू प्रयोग भएको देखिन्छ । प्रतिशतका आधारमा हेर्दा ११.४० प्रतिशत विशेषण शब्दहरू रहेका छन् । ती विशेषण पदहरू यसप्रकार रहेका छन् :

अनुशासित, अरु, अर्को, अलिअलि, असाध्य, उति, उत्कृष्ट, उत्तीर्ण, एउटा, कान्छो, केही, घरेलु, चिसो, जम्मा, जेठो, टाढा, टुहुरो, ठूलो, त्यति, त्यस्तो, धमिलो, धेरै, निकै, नेपाली, पश्चिम, पहिला, पूरा, पूर्ण, प्रथम, बलिन्द्र, बाँकी, मार्मिक, मिल्नु, मीठा, रुन्चे, राम्रो, विगत, विदुर, सधैं, सबै, सम्पूर्ण, सहयोगी, सानो ।

(घ) क्रिया

‘डाक्टर अङ्कल’ कथामा जम्मा ३७७ वटा शब्दहरू प्रयोग भएका छन् । यी शब्दहरूमध्ये ८७ वटा क्रिया शब्दहरू प्रयोग भएको देखिन्छ । प्रतिशतका आधारमा हेर्दा २३.०७ प्रतिशत क्रियाहरू प्रयोग भएका छन् । ती क्रिया शब्दहरू यसप्रकार रहेका छन् :

आउनु, आउनु, उदाउनु, उबार्नु, कमाउनु, काट्नु, किन्नु, खप्नु, खसाल्नु, खानु, खेलिरहनु, खोज्नु, गर्नु, गहिरिनु, घोरिनु, चिन्नु, चिरिनु, छाड्नु, जानु, जुधिरहनु, जोगाउनु, भिक्नु, भुम्मिनु, टार्नु, ताप्नु, थपिनु, थाल्नु, दर्कनु, देख्नु, धुम्मिनु, नआउनु, नखानु, नपाउनु, नपुगनु, नजानु, नलेख्नु, नसक्नु, नहुनु, निकाल्नु, निस्कनु, पढ्नु, पढाउनु, पन्छाउनु, पर्नु, पाउनु, पाल्नु, पुगनु, पुछ्नु, फर्किनु, बढ्नु, बन्नु, बनाउनु, बसिरहनु, बस्नु, बिग्रिनु, बित्नु, बुझाउनु, बेर्नु, बोक्नु, भक्कानिनु, भरिनु, भागनु, मर्नु, मान्नु, मार्नु, मिल्नु, मुसार्नु, रहनु, रुनु, लखेट्नु, लगाउनु, लड्नु, लाग्नु, लागिसक्नु, लेख्नु, लैजानु, ल्याउनु, सक्नु, सघाउनु, सहनु, सार्नु, सुन्नु, सोध्नु, हालिदिनु, हिँड्नु, हिँडिसक्नु, हुनु ।

(ड) क्रियाविशेषण

‘डाक्टर अङ्कल’ कथामा जम्मा ३७७ वटा शब्दहरू प्रयोग भएका छन् । यी शब्दहरूमध्ये २८ वटा क्रियाविशेषण शब्दहरू प्रयोग भएको देखिन्छ । प्रतिशतका आधारमा हेर्दा ७.४२ प्रतिशत क्रियाविशेषण शब्दहरू रहेका छन् । ती क्रियाविशेषण शब्दहरू यसप्रकार रहेका छन् :

अगाडि, अघिल्लो, अहिले, आज, एकलै, कतै, कसै, कहाँ, कहिल्यै, किन, क्रमशः, जस्तै, त्यसरी, त्यसै, दुवै, पख, पटक, पटककै, पनि, बिस्तारै, भताभुङ्ग, भोलि, मात्र, यति, यसरी, लथालिङ्ग, वरिपरि, सुँक्कसुँक्क ।

(च) नामयोगी

‘डाक्टर अङ्कल’ कथामा जम्मा ३७७ वटा शब्दहरू प्रयोग भएका छन् । यी शब्दहरूमध्ये १२ वटा नामयोगी शब्दहरू प्रयोग भएको देखिन्छ । प्रतिशतका आधारमा हेर्दा ३.१८ प्रतिशत नामयोगी शब्दहरू रहेका छन् । ती नामयोगी पदहरू यसप्रकार रहेका छन् :

खेर, चाहिँ, न, पछि, पल्ट, प्रति, बारे, बाहेक, भरि, सँग, समेत, साथ ।

(छ) निपात

‘डाक्टर अङ्कल’ कथामा जम्मा ३७७ वटा शब्दहरू प्रयोग भएका छन् । यी शब्दहरूमध्ये ३ वटा निपात शब्दहरू प्रयोग भएको देखिन्छ । प्रतिशतका आधारमा हेर्दा ०.७९ प्रतिशत निपात शब्दहरू रहेका छन् । ती निपात शब्दहरू यस प्रकार रहेका छन् :

अँ, त, नै ।

(ज) संयोजक

‘डाक्टर अङ्कल’ कथामा जम्मा ३७७ वटा शब्दहरू प्रयोग भएका छन् । यी शब्दहरूमध्ये ६ वटा संयोजक शब्दको प्रयोग भएको पाइन्छ । जुन १.५९ प्रतिशत देखिन्छ । ती संयोजक शब्दहरू यसप्रकार रहेका छन् :

अनि, अब, कि, तर, तापनि, र ।

४.४.२ शब्दवर्गगत स्थिति

‘डाक्टर अङ्कल’ कथामा प्रयुक्त भएका शब्दहरूको शब्दवर्गगत स्थितिलाई निम्नानुसार तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ :

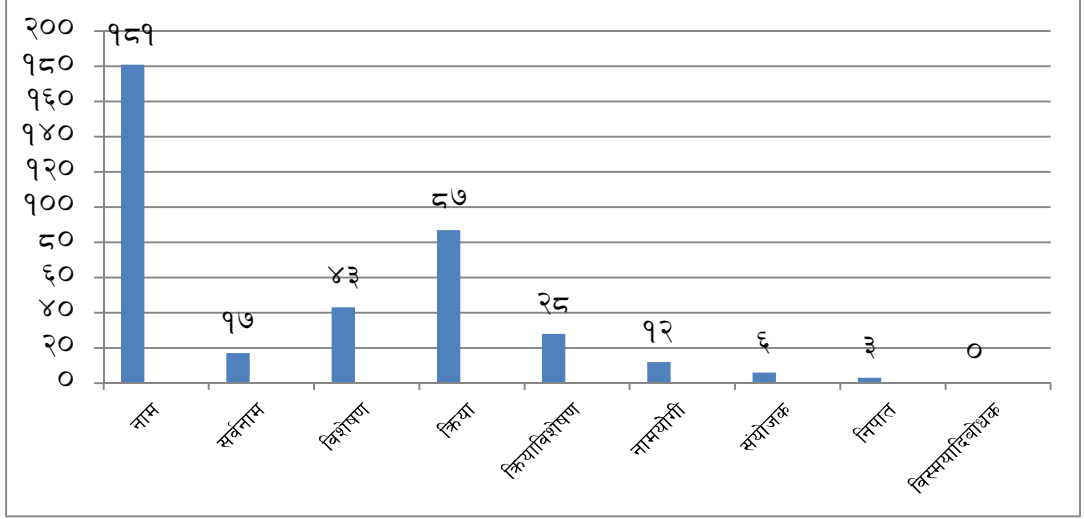
तालिका नं. ५

क्र. सं.	शब्दवर्ग	शब्दसङ्ख्या	प्रतिशत
१	नाम	१८१	४८.०१
२	सर्वनाम	१७	४.५०
३	विशेषण	४३	११.४०
४	क्रिया	८७	२३.०७
५	क्रियाविशेषण	२८	७.४२
६	नामयोगी	१२	३.१८
७	संयोजक	६	१.५९
८	निपात	३	०.७९
९	विस्मयादिवोधक	०	०
	जम्मा	३७७	१००

‘डाक्टर अङ्कल’ कथामा प्रयुक्त भएका शब्दहरूको शब्दगत वर्गीकरणलाई प्रतिशतका आधारमा हेर्दा नाम ४८.०१, सर्वनाम ४.५०, विशेषण ११.४०, क्रिया २३.०७, क्रियाविशेषण ७.४२, नामयोगी ३.१८, संयोजक १.५९, निपात ०.७९ र विस्मयादिवोधक ० प्रतिशत शब्दहरूको प्रयोग भएको पाइन्छ ।

यस तथ्याङ्कलाई दण्डारेखमा यसरी प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

दण्डारेख नं. ५



दण्डारेखले पनि सबैभन्दा बढी नामपद, नामभन्दा कम क्रिया, क्रियाभन्दा कम विशेषण र विशेषणभन्दा कम क्रियाविशेषण, क्रियाविशेषणभन्दा कम सर्वनाम शब्दहरूको प्रयोग भएको देखाएको छ । त्यसैले यस कथामा प्रयुक्त शब्दहरूको वर्गगत आधारमा वितरण समान नरहेको देखिन्छ ।

४.४.३ स्रोतका आधारमा 'डाक्टर अङ्कल' कथामा प्रयुक्त शब्दहरूको वर्गीकरण

(क) तत्सम

'डाक्टर अङ्कल' कथामा जम्मा ३७७ वटा शब्दहरू प्रयोग भएका छन् । यी शब्दहरूमध्ये ८२ वटा तत्सम स्रोतका शब्दहरूको प्रयोग भएको देखिन्छ । प्रतिशतका आधारमा हेर्दा २१.७५ प्रतिशत तत्सम स्रोतका शब्दहरू यस पाठमा प्रयोग भएका छन् । ती तत्सम स्रोतका शब्दहरू यसप्रकार रहेका छन् :

अक्षर, अञ्चल, अनुभव, अनुशासित, अवसर, अवस्था, अशिक्षा, असाध्य, आधार, आश्चर्य, उक्त, उत्कृष्ट, उत्तीर्ण, एक, कक्षा, कथा, कमल, कर, कष्टकर, कारण, कि, गुरु, गौरव, चलन, छात्रवृत्ति, दिन, दुःखसुख, दुई, दुर्दशा, धारा, न, नाम, नेपाल, नेपाली, परदेश, पश्चिम, पूर्ण, प्रति, प्रथम, प्रवेशिका, प्रश्न, प्रस्ताव, बुद्धि, भविष्य, मात्र, माया, मार्मिक, मुख, मृत्यु, मेहनत, युवा, राजधानी, रुचि, रूप, वर्णन, वर्तमान, वर्ष, विगत, विचार, विज्ञान,

विदुर, विद्यालय, विद्यार्थी, विवाह, विषय, व्यक्ति, व्यापारी, शिक्षक, शीर्षक, श्रेणी, संसार, सन्तान, समय, समस्या, समेत, सम्पूर्ण, सहमति, सहयोग, सहयोगी, साँभ, सान्त्वना, सुख ।

(ख) तद्भव

‘डाक्टर अङ्कल’ कथामा जम्मा ३७७ वटा शब्दहरू प्रयोग भएका छन् । यी शब्दहरूमध्ये २७१ वटा तद्भव स्रोतका शब्दहरूको प्रयोग भएको देखिन्छ । प्रतिशतका आधारमा हेर्दा ७१.८८ प्रतिशत तद्भव स्रोतका शब्दहरू यस पाठमा प्रयोग भएका छन् । ती तद्भव स्रोतका शब्दहरू यस प्रकार रहेका छन् :

अँ, अँगालो, अँगोनो, अँध्यारो, अगाडि, अधिल्लो, अनि, अब, अरु, अर्को, अलिअलि, अहिले, आँखा, आँसु, आउनु, आगो, आज, आफू, आमा, आमाबाबा, उति, उदाउनु, उनी, उबार्नु, उमेर, उस, उही, ऊ, एउटा, एकलै, कतै, कमाउनु, कसै, कहाँ, कहिल्यै, काट्नु, काठमाडौँ, कान्छो, कापी, काम, कि, किन, किन्नु, किसानी, कुनै, कुरा, के, केटाकेटी, केरकार, केही, कोही, क्रमशः, खप्नु, खसाल्नु, खानु, खेतीपाती, खेर, खेलिरहनु, खोज्नु, गरिबी, गर्नु, गहिरिनु, गाउँ, गाला, गाली, गुनासो, घर, घरेलु, घाम, घोरिनु, चार, चाहिँ, चिन्नु, चिरिनु, चिसो, छाड्नु, छाती, छिटो, छिन, छुट्टी, छोरी, छोरो, छोराछोरी, जना, जस, जस्तै, जाडो, जानु, जुँधिरहनु, जेठो, जोगाउनु, जोड, जोरजाम, भिक्नु, भुत्ती, भुम्मिनु, भोल, टाढा, टार्नु, टुहुरो, ठूलो, ठेकेदार, डल्लो, ढिँडो, त, तर, तराई, तापनि, ताप्नु, तिमी, तीन, त्यति, त्यस्तो, त्यस, त्यसरी, त्यसै, त्यही, त्यो, थपथाप, थपिनु, थाल्नु, थोपा, दस, दसैँ, दर्कनु, दाजु, दिदी, दुवै, देख्नु, धमिलो, धुम्मिनु, धेरै, धोको, नआउनु, नखानु, नपाउनु, नपुग्नु, नजानु, नजिक, नलेख्नु, नसक्नु, नहुनु, नानी, निकाल्नु, निकै, निस्कनु, नुनतेल, नै, पख, पछि, पटक, पटककै, पढ्नु, पढाउनु, पढाइ, पनि, पन्छाउनु, परिवार, पर्नु, पल्ट, पहाड, पहिला, पाँच, पाउनु, पाना, पानी, पाल्नु, पुग्नु, पुछ्नु, पुस, पूरा, फर्किनु, फेरि, बढ्नु, बन्नु, बनाउनु, बलिन्द्र, बसिरहनु, बस्नु, बाटो, बादल, बाबु, बारे, बिचल्ली, बिग्रिनु, बित्नु, बिस्तारै, बिहानै, बीस, बुझाउनु, बुढापाका, बेर, बेनु, बेलाबखत, बोक्नु, भक्कानिनु, भताभुङ्ग, भन्नु, भरि, भरिनु, भर्ना, भाइ, भागनु, भारी, भिर, भोलि, म, मभ्केरी, मर्नु, महिना, मानिस, मान्नु, मार्नु, मिल्नु, मीठा, मुटु, मुसार्नु, यति, यसरी, यही, यो, र, रहनु, रिस, रुनु, रुन्चे, रुपियाँ, राम्रो, लखेट्नु, लगाउनु, लड्नु, लथालिङ्ग, लाग्नु, लागिसक्नु, लुगा, लुगाफाटो, लेख्नु, लैजानु, ल्याउनु, वरिपरि, साँग, सक्नु, सघाउनु, सडक, सदरमुकाम, सधैँ, सबै, सम्भना,

सम्म, सहनु, साथ, साथी, सानो, सार्नु, साहू, सीतापुर, सुँक्कसुक्क, सुनिता, सुन्नु, सोधीखोजी, सोध्नु, हजुरआमा, हजुरबा, हन्डर, हरेस, हाँसो, हामी, हालिदिनु, हिँड्नु, हिँडिसक्नु, हुनु ।

(ग) आगन्तुक

‘डाक्टर अङ्कल’ कथामा जम्मा ३७७ वटा शब्दहरू प्रयोग भएका छन् । यी शब्दहरूमध्ये २४ वटा आगन्तुक स्रोतका शब्दहरूको प्रयोग भएको देखिन्छ । प्रतिशतका आधारमा हेर्दा ६.३६ प्रतिशत आगन्तुक स्रोतका शब्दहरू यस पाठमा प्रयोग भएका छन् । ती आगन्तुक स्रोतका शब्दहरू यस प्रकार रहेका छन् :

अक्कल, अस्पताल, आइप्याड, क्याम्पस, गरिब, गुन्द्रुक, आगन्तुक, जागिर, जिल्ला, ज्यामी, डाक्टर, तस्बिर, बाँकी, बाबा, बाहेक, बिदा, मकल, मजदुरी, मामु, ल्यापटप, सरकार, सुरु, हजुर, हिटर ।

४.४.४ स्रोतगत स्थिति

‘डाक्टर अङ्कल’ कथामा प्रयुक्त शब्दहरूको स्रोतगत स्थितिलाई तलको तालिका यसरी देखाउन सकिन्छ :

तालिका नं. ६

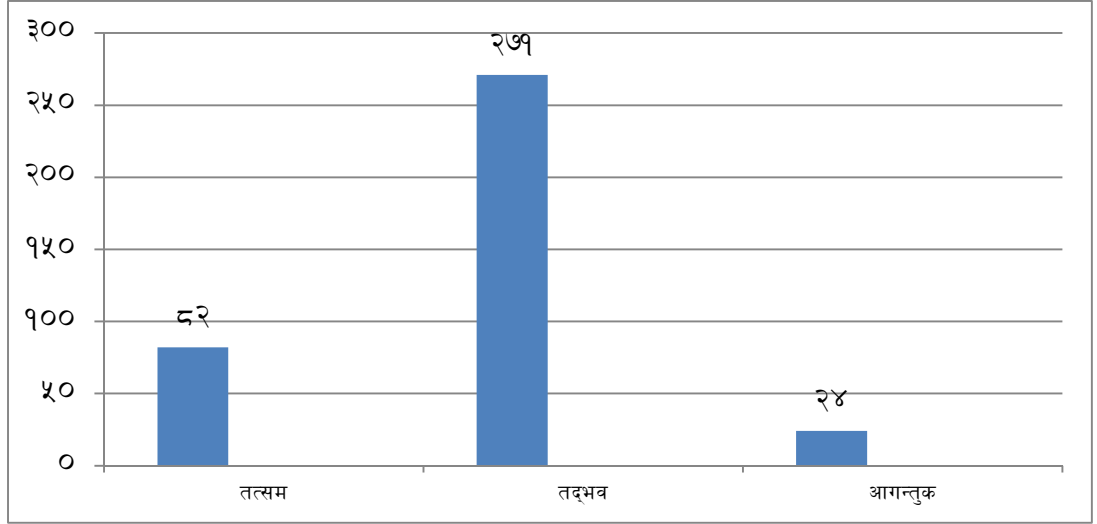
क्र. स.	स्रोत	शब्दसङ्ख्या	प्रतिशत
१	तत्सम	८२	२१.७५
२	तद्भव	२७१	७१.८८
३	आगन्तुक	२४	६.३६
	जम्मा	३७७	१००

यस तथ्याङ्कलाई हेर्दा ‘डाक्टर अङ्कल’ कथामा सबैभन्दा बढी तद्भव स्रोतका २७१ वटा शब्दहरू प्रयोग भएको पाइन्छ भने त्यसभन्दा कम तत्सम स्रोतका ८२ र आगन्तुक स्रोतका २४ वटा शब्दहरूको प्रयोग भएको पाइन्छ । प्रतिशतका आधारमा हेर्दा तद्भव

७१.८८ प्रतिशत, तत्सम २१.७५ र आगन्तुक ६.३६ प्रतिशत शब्दहरू रहेका छन् । यस तथ्याङ्कलाई दण्डारेखमा यसरी देखाउन सकिन्छ :

यस तथ्याङ्कलाई दण्डारेखमा यसरी देखाउन सकिन्छ :

दण्डारेख नं. ६



दण्डारेखले पनि सबैभन्दा बढी तद्भव स्रोतका शब्दहरू, त्यसभन्दा कम तत्सम र त्यसभन्दा पनि कम आगन्तुक स्रोतका शब्दहरूको प्रयोग भएको पाइन्छ । यसरी हेर्दा 'डाक्टर अङ्कल' कथामा प्रयुक्त शब्दहरूको स्रोतगत आधारमा शब्दहरूको वितरण असमान रहेको देखिन्छ ।

४.५ 'बन्धनबाट मुक्ति' कथामा प्रयुक्त शब्दहरूको वर्गीकरण र व्याख्या

४.५.१ शब्दवर्गगत आधारमा 'बन्धनबाट मुक्ति' कथामा प्रयुक्त शब्दहरूको वर्गीकरण

'बन्धनबाट मुक्ति' कथामा जम्मा ५१० वटा शब्दहरू प्रयोग भएका छन् । यी शब्दहरूमध्ये २७१ वटा नाम शब्दहरू प्रयोग भएको देखिन्छ । प्रतिशतका आधारमा हेर्दा ५३.१३ प्रतिशत नाम शब्दहरू यस पाठमा रहेका छन् । ती नामपदहरू यसप्रकार रहेका छन् :

(क) नाम

अँध्यारो, अचार, नाम, अनभूति, अनुरोध, अन्याय, अवस्था, असमय, आँगन, आँत, आँसु, आत्मा, आफन्त, आमा, आयोजना, आर्जन, आवश्यकता, आशीर्वाद, इच्छा, इज्जत,

इन्जिनियर, इन्दौर, इष्टमित्र, ईश्वर, उपचार, एक, एकसठ्ठी, एकादशी, ओछ्यान, कन्डक्टर, कमजोर, कमाइ, कर्म, काठ, कान, किरिया, किरियापुत्री, किसिम, कुरा, कुलत, कुलेलम, कुशासन, कुसङ्गत, केटाकेटी, कोठा, कोष, खर्च, खहरे, खाना, गणित, गहना, गाँजा, गाला, गिलास, गुरुता, गोष्ठी, ग्रहण, घडी, घर, घाँटी, घिउ, चटनी, चङ्कन, चन्द्रनाथ, चार, चालीस, चित्त, चिया, चेक, चोआलाल, छरछिमेक, छाता, छात्रवृत्ति, छेउ, छोरा, जग्गा, जना, जन्म, जन्मस्थान, जमात, जमिन, जवानी, जाँड, जिम्मा, जुता, ज्वरो, ज्वाला, टाउको, टुर, ट्युसन, ठेकेदार, डाक्टर, ढाड, ढुङ्गा, तकिया, तन्ना, तरकारी, तारानाथ, ताल, तित्री, तिमी, तिर्खा, तीन, तील, थप, थरी, थला, थाल, थाहा, दङ्ग, दम, दसैं, दही, दाजुभाइ, दान, दायित्व, दाल, दिन, दूतावास, दुनियाँ, दुर्गति, दूध, देवघाट, घुमधुम्ती, नाउँ, नाक, नातागोता, नाति, नातिना, नारायणघाट, नित्यकर्म, निदान, निम्तो, नियम, निर्णय, निसानी, निहुँ, पकौडा, पछुतो, पञ्चदान, पञ्चपात्र, पढाइ, पतिपत्नी, पत्नी, पद, परिधान, पलङ्ग, पानी, पापङ्ग, पाहुना, पेन्सन, पैसा, प्रवचन, प्रश्न, प्रसिद्ध, प्रस्ताव, फुर्सद, फिस, फेरि, फोटो, बगर, बगली, बग्रेठो, बच्चा, बन्धन, बयान, बर्दिवास, बस, बह, बाबु, बासमती, बिजोग, बिहान, बुढा, बुढी, बुहारी, बेर, बेला, बेलायत, बैङ्क, बोध, भङ्ग, भजन, भनाइ, भागबन्डा, भात, भान्सा, भाव, भुक्तानी, भेट, भोक, भोज, मधुर, मधुरानन्द, मन, महापात्र, माङ्साब, मात्रा, माया, मुटु, मुण्डन, मृत्यु, मोतियाबिन्दु, मौन, युवक, रक्तचाप, रक्सी, रहर, राग, राजमार्ग, रात, रानी, राहत, रिन, रिस, रूप, रोग, लक्ताकपडा, लाख, वरण, वर्तमान, वर्ष, वात्सल्य, वास्ता, विचार, विवाह, विषय, वृत्ताकार, वृद्धाश्रम, व्यञ्जन, व्यथा, व्यवस्थापक, शब्द, शरीर, शिक्षक, शिरफूल, शिष्य, शौचालय, श्राद्ध, संसार, सङ्केत, सञ्चय, सन्यास, समय, समाचार, सम्पत्ति, सम्मोहित, सहन, सामान, सिकार, सिधै, सुख, सुगन्ध, सुन, सुर, सूर्यनाथ, सुरु, सेवन, स्कुल, स्टिल, स्तब्ध, स्मृति, स्याहार, स्याहारसुसार, स्वभाव, स्वर, स्वाड, हाइस्कुल, हात, हिम्मत, हेरचार ।

(ख) सर्वनाम

‘बन्धनबाट मुक्ति’ कथामा जम्मा ५१० वटा शब्दहरू प्रयोग भएका छन् । यी शब्दहरूमध्ये १३ वटा सर्वनाम शब्दहरू प्रयोग भएको देखिन्छ । प्रतिशतका आधारमा हेर्दा २.५४ प्रतिशत सर्वनाम शब्दहरू यस पाठमा प्रयोग भएका छन् । ती सर्वनाम पदहरू यस प्रकार रहेका छन् :

आफू, उनी, उस, उहाँ, कुनै, के, तँ, तपाईं, त्यस, त्यही, म, यस, यिनी ।

(ग) विशेषण

‘बन्धनवाट मुक्ति’ कथामा जम्मा ५१० वटा शब्दहरू प्रयोग भएका छन् । यी शब्दहरूमध्ये ७० वटा विशेषण शब्दहरू प्रयोग भएको देखिन्छ । प्रतिशतका आधारमा हेर्दा १३.७२ प्रतिशत विशेषण शब्दहरू रहेका छन् । ती विशेषण पदहरू यसप्रकार रहेका छन् :

अकमक्क, अट्टहास, अनेकौं, अन्तिम, अन्त्य, अपाच्य, अशक्त, असहाय, आखिर, उच्च, एउटा, कान्छो, काम, किताब, केही, गँजडी, घोप्टो, जति, जम्मा, जस्तो, भगडालु, टुहुरो, ठुठुला, तात्तातो, थोरै, धेरै, नातेदार, निम्तारु, निर्जीव, नातेदार, नियम, निर्जीव, परदेशी, पीडित, पुरानो, पूर्ण, प्रकट, प्रसिद्ध, प्रिय, फोहोर, बढी, बाँकी, भक्त, भरिभराउ, भव्य, भित्री, माहिलो, मीठो, मुक्त, मृत, यस्तो, याचक, राम्रो, रुखो, विधुर, विवश, शुद्धशान्ति, शुभेच्छुक, श्रीमती, सत्य, सन्यासी, सपरिवार, सम्पन्न, सम्मिलित, सस्तो, सानो, सारै, सुमधुर, सोच्नु, सोध्नु ।

(घ) क्रिया

‘बन्धनवाट मुक्ति’ कथामा जम्मा ५१० वटा शब्दहरू प्रयोग भएका छन् । यी शब्दहरूमध्ये १०८ वटा क्रिया शब्दहरू प्रयोग भएको देखिन्छ । प्रतिशतका आधारमा हेर्दा २१.१७ प्रतिशत क्रियाहरू प्रयोग भएका छन् । ती क्रिया शब्दहरू यसप्रकार रहेका छन् :

अघाउनु, अटाउनु, आउनु, आइपुग्नु, उचाल्नु, उठ्नु, उभिनु, ओल्टाउनु, कमाउनु, किन्नु, खानु, खोज्नु, गराउनु, गर्नु, गाइरहनु, गाउनु, घुम्नु, चढ्नु, चल्नु, चाहनु, चिरिनु, छचल्किनु, छड्काउनु, छाप्नु, छुट्टिनु, छुट्नु, जलाउनु, जानु, जेठो, जोगाउनु, जोर्नु, झार्नु, टार्नु, ठोक्नु, ढोग्नु, तिर्नु, त्यागिदिनु, थर्चार्नु, थाल्नु, चुन्नु, दन्किनु, दुख्नु, देखिनु, देख्नु, नखानु, नगर्नु, नजानु, नठान्नु, नदिनु, नपाउनु, नपुग्नु, नबुझ्नु, नहुनु, नसक्नु, निकाल्नु, निल्नु, न्यासिनु, पढाउनु, पर्नु, पल्टाउनु, पाउनु, पार्नु, पाल्नु, पोख्नु, फतफताउनु, फुकाउनु, फर्किनु, फाल्नु, फौलिनु, फोर्नु, बगाउनु, बजाउनु, बन्नु, बर्बराउनु, बसिरहनु, बस्नु, बित्नु, बुझाउनु, बेच्नु, बेहोर्नु, बोलाउनु, बोल्नु, भाग्नु, भ्याउनु, मर्नु, रच्नु, रमाइरहनु, राख्नु, रिसाउनु, रुनु, रोइरहनु, लगाउनु, लड्नु, लाउनु, लाग्नु, लानु, लिनु, लुटाउनु, ल्याउनु, सकिनु, सक्नु, सम्झाउनु, सराप्नु, सहनु, सुन्नु, हुनु ।

(ड) क्रियाविशेषण

‘बन्धनबाट मुक्ति’ कथामा जम्मा ५१० वटा शब्दहरू प्रयोग भएका छन् । यी शब्दहरूमध्ये ३१ वटा क्रियाविशेषण शब्दहरू प्रयोग भएको देखिन्छ । प्रतिशतका आधारमा हेर्दा ६.०७ प्रतिशत क्रियाविशेषण शब्दहरू रहेका छन् । ती क्रियाविशेषण शब्दहरू यसप्रकार रहेका छन् :

अगाडि, अघिल्लो, आज, एकलो, एकलोपन, कता, कसरी, कसै, कहाँ, कहिले, किन, खस्याकखुसुक, जसरी, भनक्क, भन्, थचक्क, दुवै, धौधौ, पटक, पनि, पहिले, बाँचुन्चेल, विस्तारै, भोलि, मात्र, यहाँ, रङ्गढङ्ग, राम्ररी, वरिपरि, स्याँस्याँ, स्वयम् ।

(च) नामयोगी

‘बन्धनबाट मुक्ति’ कथामा जम्मा ५१० वटा शब्दहरू प्रयोग भएका छन् । यी शब्दहरूमध्ये ७ वटा नामयोगी शब्दहरू प्रयोग भएको देखिन्छ । प्रतिशतका आधारमा हेर्दा १.३७ प्रतिशत नामयोगी शब्दहरू रहेका छन् । ती नामयोगी पदहरू यसप्रकार रहेका छन् :

भैँ, पछि, पल्ट, बाहिर, भित्र, सँग, सम्म ।

(छ) संयोजक

‘बन्धनबाट मुक्ति’ कथामा जम्मा ५१० वटा शब्दहरू प्रयोग भएका छन् । यी शब्दहरूमध्ये ६ वटा संयोजक शब्दको प्रयोग भएको पाइन्छ । जुन १.१७ प्रतिशत देखिन्छ । ती संयोजक शब्दहरू यसप्रकार रहेका छन् :

अनि, अब, तथा, तर, भने, र ।

(ज) निपात

‘बन्धनबाट मुक्ति’ कथामा जम्मा ५१० वटा शब्दहरू प्रयोग भएका छन् । यी शब्दहरूमध्ये ३ वटा निपात शब्दहरू प्रयोग भएको देखिन्छ । प्रतिशतका आधारमा हेर्दा ०.५८ प्रतिशत निपात शब्दहरू रहेका छन् । ती निपात शब्दहरू यस प्रकार रहेका छन् :

त, नि, नै ।

(भ) विस्मयादिबोधक

‘बन्धनबाट मुक्ति’ कथामा जम्मा ५१० वटा शब्दहरू प्रयोग भएका छन् । यी शब्दहरूमध्ये १ वटा मात्र विस्मयादिबोधक शब्दको प्रयोग भएको पाइन्छ । जुन ०.१९ प्रतिशत देखिन्छ । त्यो विस्मयादिबोधक यसप्रकार रहेको छ :

बा ।

४.५.२ शब्दवर्गगत स्थिति

‘बन्धनबाट मुक्ति’ कथामा प्रयुक्त भएका शब्दहरूको शब्दवर्गगत स्थितिलाई निम्नानुसार तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ :

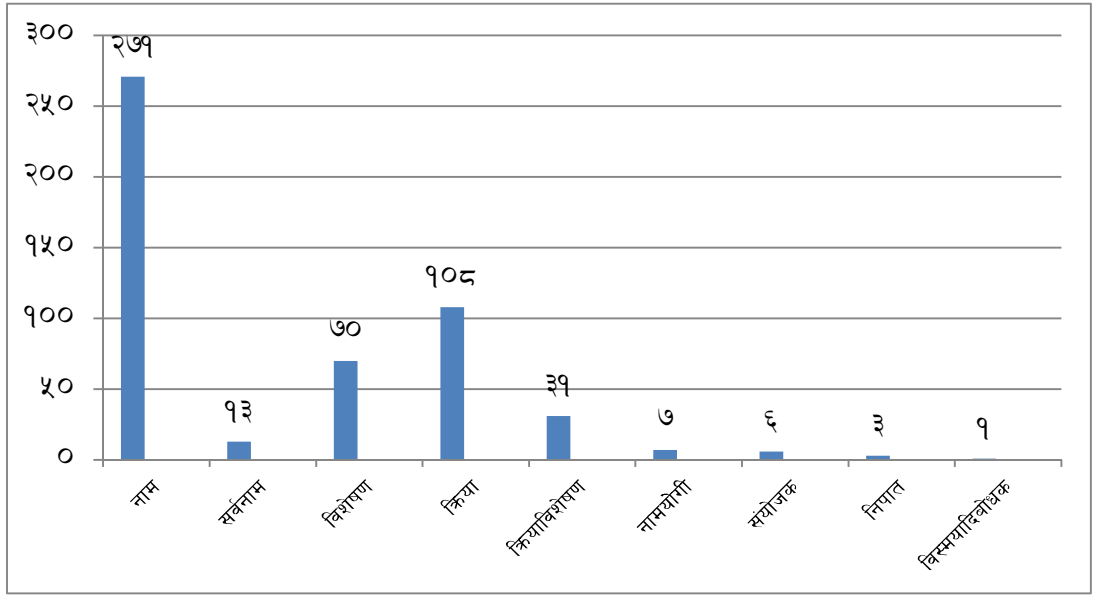
तालिका नं. ७

क्र. सं.	शब्दवर्ग	शब्दसङ्ख्या	प्रतिशत
१	नाम	२७१	५३.१३
२	सर्वनाम	१३	२.५४
३	विशेषण	७०	१३.७२
४	क्रिया	१०८	२१.१७
५	क्रियाविशेषण	३१	६.०७
६	नामयोगी	७	१.३७
७	संयोजक	६	१.१७
८	निपात	३	०.५८
९	विस्मयादिबोधक	१	०.१९
	जम्मा	५१०	१००

‘बन्धनबाट मुक्ति’ कथामा प्रयुक्त भएका शब्दहरूको शब्दगत वर्गीकरणलाई प्रतिशतका आधारमा हेर्दा नाम ५३.१३, सर्वनाम २.५४, विशेषण १३.७२, क्रिया २१.१७, क्रियाविशेषण ६.०७, नामयोगी १.३७, संयोजक १.१७, निपात ०.५८ र विस्मयादिबोध ०.१९ प्रतिशत शब्दहरूको प्रयोग भएको पाइन्छ ।

यस तथ्याङ्कलाई दण्डारेखमा यसरी प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

दण्डारेख नं. ७



दण्डारेखले पनि सबैभन्दा बढी नामपद, नामभन्दा कम क्रिया, क्रियाभन्दा कम विशेषण र विशेषणभन्दा कम क्रियाविशेषण, क्रियाविशेषणभन्दा कम सर्वनाम शब्दहरूको प्रयोग भएको देखाएको छ । त्यसैले यस कथामा प्रयोग भएका शब्दहरूको शब्दवर्गका आधारमा समान वितरण नरहेको देखिन्छ ।

४.५.३ 'बन्धनबाट मुक्ति' कथामा प्रयुक्त शब्दहरूको स्रोतका आधारमा वर्गीकरण

(क) तत्सम

'बन्धनबाट मुक्ति' कथामा जम्मा ५१० वटा शब्दहरू प्रयोग भएका छन् । यी शब्दहरूमध्ये १३० वटा तत्सम स्रोतका शब्दहरूको प्रयोग भएको देखिन्छ । प्रतिशतका आधारमा हेर्दा २५.४९ प्रतिशत तत्सम स्रोतका शब्दहरू यस पाठमा प्रयोग भएका छन् । ती तत्सम स्रोतका शब्दहरू यसप्रकार रहेका छन् :

अगाडि, अट्टहास, अनुभाव, अनुभूति, अन्तिम, अन्त्य, अन्याय, अपाच्य, अशक्त, असमय, असहाय, आत्मा, आयोजना, आर्जन, आवश्यकता, आशीर्वाद, इच्छा, इष्टमित्र, ईश्वर, उपचार, एक, एकादशी, कर्म, कुशासन, कुसङ्गत, कोष, गुरुता, गोष्ठी, ग्रहण, चन्द्रनाथ, चित्त, छात्रवृत्ति, जन्म, जन्मस्थान, ज्वाला, तारानाथ, ताल, दायित्व, दिन, दूतावास, दुर्गति, देवघाट, नित्यकर्म, निर्जीव, निर्णय, पञ्चदान, पञ्चपात्र, पतिपत्नी, पत्नी,

पद, परिधान, पूर्ण, प्रकट, प्रवचन, प्रश्न, प्रसिद्ध, प्रस्ताव, प्रिय, बन्धन, बोध, भक्त, भङ्ग, भजन, भव्य, भागबन्डा, भाव, मधुर, मधुरानन्द, महापात्र, मात्र, मात्रा, माया, मुक्त, मुण्डन, मृत, मृत्यु, मौन, याचक, युवक, रक्तचाप, राजमार्ग, रूप, रोव, वरण, वर्तमान, वर्ष, वात्सल्य, विचार, विधुर, विवश, विवाह, विषय, वृत्ताकार, वृद्धाश्रम, व्यञ्जन, व्यथा, व्यवस्थापक, शब्द, शरीर, शिक्षक, शिष्य, शुद्धशान्ति, शुभेच्छुक, शौचालय, श्राद्ध, श्रीमती, संसार, सङ्केत, सञ्चय, सत्य, सन्यास, सपरिवार, समय, समाचार, सम्पन्न, सम्पत्ति, सम्मिलित, सम्मोहित, सहन, सुख, सुगन्ध, सुन, सुमधुर, सूर्यनाथ, सेवन, स्तब्ध, स्मृति, स्वभाव, स्वयम्, स्वर ।

(ख) तद्भव

‘बन्धनवाट मुक्ति’ कथामा जम्मा ५१० वटा शब्दहरू प्रयोग भएका छन् । यी शब्दहरूमध्ये ३३४ वटा तद्भव स्रोतका शब्दहरूको प्रयोग भएको देखिन्छ । प्रतिशतका आधारमा हेर्दा ६५.४९ प्रतिशत तद्भव स्रोतका शब्दहरू यस पाठमा प्रयोग भएका छन् । ती तद्भव स्रोतका शब्दहरू यस प्रकार रहेका छन् :

अँध्यारो, अकमक्क, अघाउनु, अधिल्लो, अचार, अटाउनु, अनि, अनेकौँ, अव, अवस्था, आँगन, आँत, आँसु, आउनु, आइपुगनु, आज, आफन्त, आफू, आमा, उचाल्नु, उठ्नु, उनी, उभिनु, उस, उहाँ, एउटा, एकसठ्ठी, एक्लो, एक्लोपन, ओछ्यान, ओल्टाउनु, कता, कमाइ, कमाउनु, कसरी, कसै, कहाँ, कहिले, काठ, कान, कान्छो, काम, किन, किन्नु, किरिया, किरियापुत्री, कुनै, कुरा, कुलत, कलेलम, के, केटाकेटी, केही, कोठा, खस्याकखुसुक, खर, खाना, खानु, खोज्नु, गँजडी, गराउनु, गर्नु, गहना, गाँजा, गाइरहनु, गाउनु, गाला, घडी, घर, घाँटी, घिउ, घुम्नु, घोप्टो, चटनी, चङ्कन, चढ्नु, चलनु, चार, चालीस, चाहनु, चिया, चिरिनु, छर्चल्किनु, छड्काउनु, छरछिमेक, छाता, छाम्नु, छुट्टिनु, छेउ, छोरा, छुट्नु, जति, जना, जलाउनु, जसरी, जस्तो, जाँड, जानु, जुत्ता, जेठो, जोगाउनु, ज्वरो, जोर्नु, भगडाल, भनक्क, भर्नु, भार्नु, भैं, टाउको, टार्नु, टुहुरो, ठुलुला, ठेकेदार, ठोक्नु, ढाड, ढुङ्गा, ढोग्नु, तँ, त, तन्ना, तर, तरकारी, तात्तातो, तित्री, तिमी, तिर्खा, तिर्नु, तीन, तील, त्यस, त्यही, त्यागिदिनु, थचक्क, थर्चार्नु, थप, थरी, थला, थाल, थाल्नु, थाहा, थुन्नु, थोरै, दङ्ग, दन्किनु, दसैँ, दही, दाजुभाइ, दाल, दुख्नु, दूध, दुवै, देखिनु, देख्नु, धुमधुम्ती, धेरै, धौधौ, नखानु, नगर्नु, नजानु, नठान्नु, नदिनु, नपाउनु, नपुगनु, नबुभ्नु, नहुनु, नसक्नु, नाउँ, नाक, नातागोता,

नाति, नातिना, नातेदार, नारायणघाट, नि, निकाल्नु, निम्तारु, निम्तो, निल्नु, निहुँ, नै, न्यासिन्नु, पकौडा, पछि, पछुतो, पटक, पढाइ, पढाउनु, पनि, परदेशी, पर्नु, पलड, पल्ट, पल्टाउनु, पहिले, पहिलो, पाइसक्नु, पाउनु, पानी, पापड, पार्नु, पाल्नु, पाहुना, पुरानो, पैसा, पोख्नु, फतफताउनु, फुकाउनु, फर्किनु, फाल्नु, फेरि, फैलिनु, फोर्नु, फोहोर, बगर, बगाउनु, बग्रेठो, बच्चा, बजाउनु, बढी, बन्नु, बर्दिबास, बर्बराउनु, बसिरहनु, बस्नु, बह, बाँचुन्चेल, बाबु, बासमती, बाहिर, बिजोग, बित्नु, बिस्तारै, बिहान, बुझाउनु, बुढा, बुढी, बुहारी, बेच्नु, बेर, बेला, बेहोर्नु, बोलाउनु, बोल्नु, भनाइ, भने, भन्नु, भरिनु, भरिभराउ, भाग्नु, भात, भान्सा, भित्र, भित्री, भुक्तानी, भेट, भोक, मोज, भोलि, भ्याउनु, म, मन, मर्नु, माहिलो, मिल्नु, मीठो, मुटु, मोतियाबिन्दु, यस, यस्तो, यहाँ, यिनी, यो, र, रङ्गढङ्ग, रच्नु, रमाइरहनु, रहर, राख्नु, रात, रानी, राम्ररी, राम्रो, रिन, रिस, रिसाउनु, रुखो, रुनु, रोइरहनु, लगाउनु, लड्नु, लत्ताकपडा, लाउनु, लाख, लाग्नु, लानु, लिनु, लुटाउनु, ल्याउनु, वरिपरि, शिरफूल, सँग, सकिनु, सक्नु, सन्यासी, सबै, तद्भव, सम्झाउनु, सराप्नु, सस्तो, सहनु, सानो, सारै, सिकार, सिधै, सुन्नु, सुरु, तद्भव, स्याँस्याँ, स्याहार, स्याहारसुसार, स्वाड, हुनु ।

(ग) आगन्तुक

‘बन्धनबाट मुक्ति’ कथामा जम्मा ५१० वटा शब्दहरू प्रयोग भएका छन् । यी शब्दहरूमध्ये ४६ वटा आगन्तुक स्रोतका शब्दहरूको प्रयोग भएको देखिन्छ । प्रतिशतका आधारमा हेर्दा ९.०१ प्रतिशत आगन्तुक स्रोतका शब्दहरू यस पाठमा प्रयोग भएका छन् । ती आगन्तुक स्रोतका शब्दहरू यस प्रकार रहेका छन् :

आखिर, इज्जत, इन्जिनियर, इन्दौर, कन्डक्टर, कमजोर, किताब, किसिम, खर्च, गणित, गिलास, चेक, चोआलाल, जग्गा, जमात, जमिन, जम्मा, जवानी, जिम्मा, टुर, ट्युसन, डाक्टर, तकिया, दम, दुनियाँ, पेन्सन, फिस, फोटो, बगली, बयान, बस, बाँकी, बा, बेलायत, बैङ्क, माइसाब, रक्सी, राहत, लाचार, वास्ता, सामान, सुरु, स्कुल, स्टिल, हाइस्कुल, हिम्मत ।

४.५.४ स्रोतगत स्थिति

‘बन्धनबाट मुक्ति’ कथामा प्रयुक्त शब्दहरूको स्रोतगत स्थितिलाई तलको तालिका यसरी देखाउन सकिन्छ :

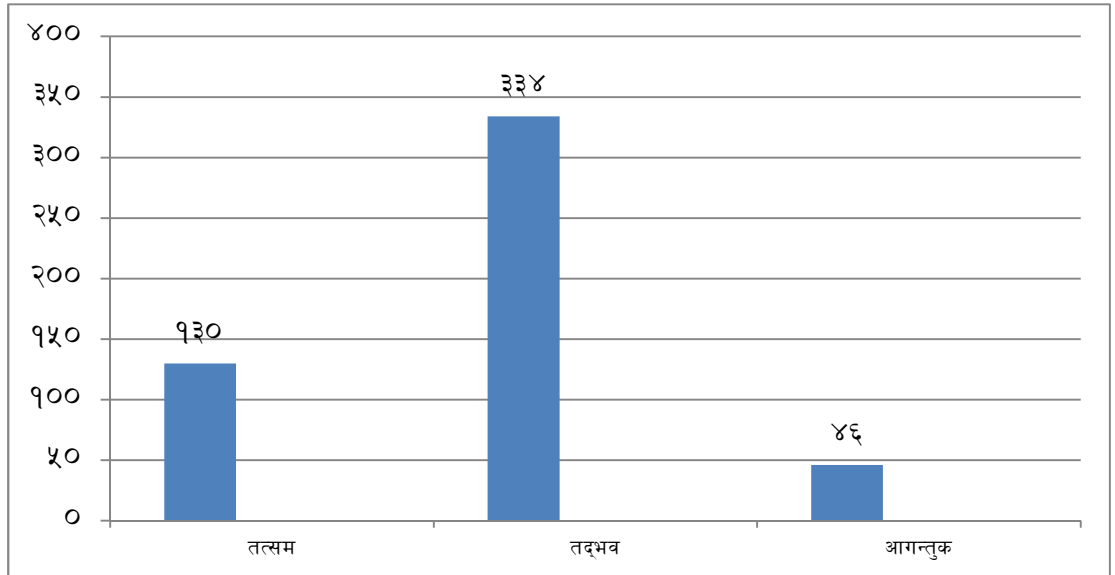
तालिका नं. ८

क्र. स.	स्रोत	शब्दसङ्ख्या	प्रतिशत
१	तत्सम	१३०	२५.४९
२	तद्भव	३३४	६५.४९
३	आगन्तुक	४६	९.०१
	जम्मा	५१०	१००

यस तथ्याङ्कलाई हेर्दा 'बन्धनबाट मुक्ति' कथामा सबैभन्दा बढी तद्भव स्रोतका ३३४ वटा शब्दहरू प्रयोग भएको पाइन्छ भने त्यसभन्दा कम तत्सम स्रोतका १३० र आगन्तुक स्रोतका ४६ वटा शब्दहरूको प्रयोग भएको पाइन्छ । प्रतिशतका आधारमा हेर्दा तद्भव ६५.४९ प्रतिशत, तत्सम २५.४९ र आगन्तुक ९.०१ प्रतिशत शब्दहरू रहेका छन् । यस तथ्याङ्कलाई दण्डारेखमा यसरी देखाउन सकिन्छ :

यस तथ्याङ्कलाई दण्डारेखमा यसरी देखाउन सकिन्छ :

दण्डारेख नं. ८



दण्डारेखले पनि सबैभन्दा बढी तद्भव स्रोतका शब्दहरू, त्यसभन्दा कम तत्सम र त्यसभन्दा पनि कम आगन्तुक स्रोतका शब्दहरूको प्रयोग भएको पाइन्छ । यसरी हेर्दा

‘बन्धनबाट मुक्ति’ कथामा प्रयुक्त शब्दहरूको स्रोतगत आधारमा शब्दहरूको वितरण असमान रहेको देखिन्छ ।

शब्दसङ्ख्याका हिसाबले पाठ्यपुस्तकमा कथाहरूको क्रम मिलेको पाइँदैन । पाठ्यपुस्तकमा क्रमशः ‘अनारको बोट’, ‘निद्रा’, ‘डाक्टर अङ्कल’ र ‘बन्धनबाट मुक्ति’ कथाक्रममा राखिएको छ । शब्द प्रयोगका पाठ्यपुस्तकमा क्रमशः ‘डाक्टर अङ्कल’, ‘अनारको बोट’, ‘निद्रा’ र ‘बन्धनबाट मुक्ति’ कथाक्रममा राख्नुपर्ने देखिन्छ । सामान्यतः पाठ्यपुस्तकमा नाम वर्गपछि क्रिया वर्गका शब्दहरूको प्रविष्टि रहनु पर्ने भए पनि अध्ययनमा त्यस्तो देखिँदैन । विशेषण र क्रियाविशेषण वर्गका शब्दहरूको सङ्ख्या सन्तोषजनक देखिए पनि क्रियालगायत अन्य वर्गका शब्दहरूको स्थिति ज्यादै कम रहेको देखिन्छ । यसरी हेर्दा कथाहरूमा शब्दहरूको छनोट एवम् वितरणमा समानता देखिँदैन ।

४.६ ‘म को हुँ’ निबन्धमा प्रयुक्त शब्दहरूको वर्गीकरण र व्याख्या

४.६.१ ‘म को हुँ’ निबन्धमा प्रयुक्त शब्दहरूको शब्दवर्गका आधारमा वर्गीकरण

(क) नाम

‘म को हुँ’ निबन्धमा जम्मा ५२७ वटा शब्दहरू प्रयोग भएका छन् । यी शब्दहरूमध्ये २०७ वटा नाम शब्दहरू प्रयोग भएको देखिन्छ । प्रतिशतका आधारमा हेर्दा ३९.२७ प्रतिशत नाम शब्दहरू यस पाठमा रहेका छन् । ती नामपदहरू यसप्रकार रहेका छन् :

अंश, अगुल्टो, अनुहार, अभ्यास, अर्पण, आँखा, आँसु, आदि, आनन्द, आपस, आमा, इच्छा, इतिहास, इमानदार, ईश्वर, उकुसमुकुस, उथलपुथल, उत्साह, उन्मुक्तता, उपमा, उपयोग, उल्लास, एक, कथा, कन्जुसी, कर्म, काम, कुण्ठा, कुरा, कोष, क्रन्दन, क्रियाशील, क्षणिकता, खाँचो, खानेकुरा, खाले, खुल्दुली, खुसी, गँड्यौला, गम्भीरता, गाँठी, गाँस, गाली, घोषणा, चक्लेट, चरा, चलन, चाहना, चित्त, चिन्तक, चुर्लुम्म, चोर, चोरी, छटपटी, छाती, छिटो, छोरा, छोरी, जारी, जिन्दगी, जीव, जीवन, जुठो, डर, डाँको, ढाँचा, ढुकुटी, तन, तर्क, तस्वीर, थप, थाहा, दन्त्यकथा, दया, दाजु, दासता, दिन, दिल, दियो, दुःख, दृष्टि, धन, धैर्य, नदी, नदीनाला, निश्वास, निरसता, निर्भीकता, नोक्सान, पक्का, पखेटा, पति, पत्तो, पत्थर, पत्नी, परिपूर्ति, पशु, पहाड, पहिरो, पात, पानी, पालुवा, पितृ, पीडा, पुछार, पुञ्ज, पुत्र, पुत्री,

पुष्प, पूजा, प्रकार, प्रकृति, प्रतीक्षा, प्रपञ्च, प्रभाव, प्रश्न, प्रसाद, प्रेम, फुर्सद, फूल, बगैँचा, बहिनी, बादल, बाबा, बाल, बिन्ती, बेर, बेसरी, बोध, भर, भाइ, भाउजू, भाग, भाव, भावना, भाषा, भिक्षा, भोग, मन, मस्तिष्क, महिला, मानिस, माया, माल, मित्र, मित्रता, मुठी, मुन्टो, मुस्कान, मूल्याङ्कन, यत्न, रहर, रिक्तता, रिस, रुख, रुवाइ, रूप, रेखा, लाज, वर्ष, वसन्त, वासन्ती, विचार, विनिमय, विधि, वियोग, विरोधी, विषमता, शब्द, शिल्प, शैली, सङ्गीनी, संसार, सकस, सङ्गीत, सन्तान, समाज, सम्पत्ति, सम्म, सरलता, सर्वस्व, सल्लाघारी, साँचो, सागर, साना, सामल, सामान, सास, साहित्य, साहित्यकार, सिमेन्ट, सिर्जनात्मकता, सीप, सुर, सुसाइ, सृष्टि सौन्दर्य, स्पर्श, स्मृति, स्वाभिमान, स्वीकार, हाँसो, हात, हालत, हिंस्रकता, हिउँद, हृदय ।

(ख) सर्वनाम

‘म को हुँ’ निबन्धमा जम्मा ५२७ वटा शब्दहरू प्रयोग भएका छन् । यी शब्दहरूमध्ये १३ वटा सर्वनाम शब्दहरू प्रयोग भएको देखिन्छ । प्रतिशतका आधारमा हेर्दा ३.९८ प्रतिशत सर्वनाम शब्दहरू यस पाठमा प्रयोग भएका छन् । ती सर्वनाम पदहरू यस प्रकार रहेका छन् :

आफू, उस, उही, ऊ, कस, कुनै, के, को, जे, तँ, तपाईँ, तिनी, ती, त्यस, त्यही, त्यो, म, यस, यी, यो, हामी ।

(ग) विशेषण

‘म को हुँ’ निबन्धमा जम्मा ५२७ वटा शब्दहरू प्रयोग भएका छन् । यी शब्दहरूमध्ये १०५ वटा विशेषण शब्दहरू प्रयोग भएको देखिन्छ । प्रतिशतका आधारमा हेर्दा १९.९२ प्रतिशत विशेषण शब्दहरू रहेका छन् । ती विशेषण पदहरू यसप्रकार रहेका छन् :

अक्षय, अभिन्न, अभीष्ट, अभ्यस्त, अरु, अर्को, अलि, अलिकति, अव्यक्त, असाध्यै, आज्ञाकारी, आधा, आवश्यक, उत्तिकै, एउटा, एकाकार, कङ्गाल, कति, कम, केही, क्षणिक, खुला, गहन, गुह्य, चकित, चञ्चल, चतुर्थ, छुकछुके, जति, जड, जम्मा, जस्तो, विशेषण, झिलिल्ल, ठूलो, तयार, तीव्र, त्यत्ति, दसकौँ, दुःखान्तक, धनी, धेरै, नव, नवीन, नाङ्गो, निकटतम, निकै, निश्चल, निष्कपट, निस्सार, नेपाली, न्यानो, परोक्ष, पर्याप्त, पवित्र,

अगाडि, अधि, अभ्र, अभ्रै, अवश्य, अहिले, आज, कहिले, कहाँ, कहीं, काहीं, किन, खुसुक्क, चिरबिर, चोटि, ठ्याम्मै, ढुक्क, त्यसरी, नित्य, पटक्कै, परस्पर, पहिले, फेरि, बल्ल, मात्र, यता, यति, यसरी, यहाँ, यावत्, राम्ररी, साँच्चै, सामु, सायद, सुक्क, सुटुक्क, स्वयम्, हर्दम ।

(च) निपात

‘म को हुँ’ निबन्धमा जम्मा ५२७ वटा शब्दहरू प्रयोग भएका छन् । यी शब्दहरूमध्ये १० वटा निपात शब्दहरू प्रयोग भएको देखिन्छ । प्रतिशतका आधारमा हेर्दा १.८९ प्रतिशत निपात शब्दहरू रहेका छन् । ती निपात शब्दहरू यस प्रकार रहेका छन् :

अँ, खोइ, त, नि, नै, पनि, पो, रे, ल, लौ ।

(छ) नामयोगी

‘म को हुँ’ निबन्धमा जम्मा ५२७ वटा शब्दहरू प्रयोग भएका छन् । यी शब्दहरूमध्ये १७ वटा नामयोगी शब्दहरू प्रयोग भएको देखिन्छ । प्रतिशतका आधारमा हेर्दा ३.२२ प्रतिशत नामयोगी शब्दहरू रहेका छन् । ती नामयोगी पदहरू यसप्रकार रहेका छन् :

उता, एकातिर, खेर, चाहिँ, चोट, भैँ, तिर, निम्ति, बाहेक, बिच, बिना, भन्दा, भित्र, माथि, संग, सित, सिवाय ।

(ज) संयोजक

‘म को हुँ’ निबन्धमा जम्मा ५२७ वटा शब्दहरू प्रयोग भएका छन् । यी शब्दहरूमध्ये ८ वटा संयोजक शब्दको प्रयोग भएको पाइन्छ । जुन ३.२२ प्रतिशत देखिन्छ । ती संयोजक शब्दहरू यसप्रकार रहेका छन् :

अनि, अन्यत्र, अब, कि, किनभने, तर, भने, र ।

(झ) विस्मयादिबोधक

‘म को हुँ’ निबन्धमा जम्मा ५२७ वटा शब्दहरू प्रयोग भएका छन् । यी शब्दहरूमध्ये १ वटा मात्र विस्मयादिबोधक शब्दको प्रयोग भएको पाइन्छ । जुन ०.१८ प्रतिशत देखिन्छ । त्यो विस्मयादिबोधक यसप्रकार रहेको छ :

ए ।

४.६.२ शब्दवर्गगत स्थिति

‘म को हुँ’ निबन्धमा प्रयुक्त भएका शब्दहरूको शब्दवर्गगत स्थितिलाई निम्नानुसार तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ :

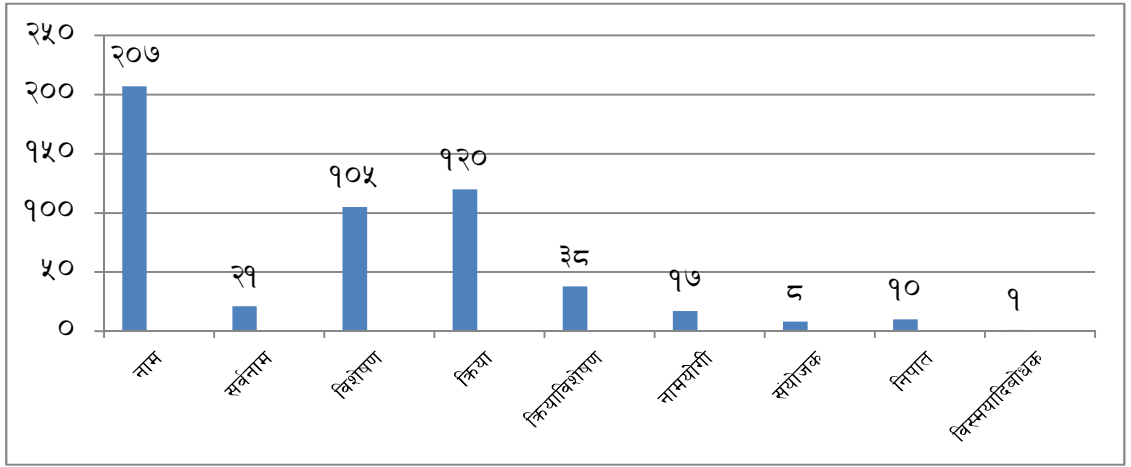
तालिका नं. ९

क्र. सं.	शब्दवर्ग	शब्दसङ्ख्या	प्रतिशत
१	नाम	२०७	३९.२७
२	सर्वनाम	२१	३.९८
३	विशेषण	१०५	१९.९२
४	क्रिया	१२०	२२.७७
५	क्रियाविशेषण	३८	७.२१
६	नामयोगी	१७	३.२२
७	संयोजक	८	१.५१
८	निपात	१०	१.८९
९	विस्मयादिबोधक	१	०.१८
	जम्मा	५२७	१००

‘म को हुँ’ निबन्धमा प्रयुक्त भएका शब्दहरूको शब्दगत वर्गीकरणलाई प्रतिशतका आधारमा हेर्दा नाम ३९.२७, सर्वनाम ३.९८, विशेषण १९.९२, क्रिया २२.७७, क्रियाविशेषण ७.२१, नामयोगी ३.२२, संयोजक १.५१, निपात १.८९ र विस्मयादिबोधक ०.१८ प्रतिशत शब्दहरूको प्रयोग भएको पाइन्छ ।

यस तथ्याङ्कलाई दण्डारेखमा यसरी प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

दण्डारेख नं. ९



दण्डारेखले पनि सबैभन्दा बढी नामपद, नामभन्दा कम क्रिया, क्रियाभन्दा कम विशेषण र विशेषणभन्दा कम क्रियाविशेषण, क्रियाविशेषणभन्दा कम सर्वनाम शब्दहरूको प्रयोग भएको देखाएको छ । त्यसैले यस कथामा प्रयोग भएका शब्दहरूको शब्दवर्गका आधारमा समान वितरण नरहेको देखिन्छ ।

४.६.३ 'म को हुँ' निबन्धमा प्रयुक्त शब्दहरूको स्रोतका आधारमा वर्गीकरण

(क) तत्सम

'म को हुँ' निबन्धमा जम्मा ५२७ वटा शब्दहरू प्रयोग भएका छन् । यी शब्दहरूमध्ये १८३ वटा तत्सम स्रोतका शब्दहरूको प्रयोग भएको देखिन्छ । प्रतिशतका आधारमा हेर्दा ३४.७२ प्रतिशत तत्सम स्रोतका शब्दहरू यस पाठमा प्रयोग भएका छन् । ती तत्सम स्रोतका शब्दहरू यसप्रकार रहेका छन् :

अंश, अनुहार, अन्य, अन्यत्र, अभिन्न, अभीष्ट, अभ्यस्त, अभ्यास, अर्पण, अवश्य, अव्यक्त, आज्ञाकारी, आदि, आनन्द, आवश्यक, इच्छा, इतिहास, ईश्वर, उत्साह, उन्मुक्तता, उपमा, उपयोग, उल्लास, ए, एक, एकाकार, कति, कथा, कर्म, कुण्ठा, कोष, क्रन्दन, क्रियाशील, क्षणिक, क्षणिकता, गम्भीरता, गहन, गुह्य, घोषणा, चकित, चञ्चल, चतुर्थ, चलन, चित्त, चिन्तक, चोर, जगत्, जड, जीव, जीवन, तर्क, तीव्र, दन्त्यकथा, दासता, दिन, दुःख, दुःखान्तक, दुःखी, दृष्टि, धन, धैर्य, नदी, नदीनाला, नव, नवीन, निश्वास, निकटतम, नित्य, निर्भीकता, निश्चल, निष्कपट, निस्सार, पति, पत्नी, परस्पर, परिपूर्ति, परोक्ष, पर्याप्त,

पवित्र, पशु, पितृ, पीडा, पुञ्ज, पुत्र, पुत्री, पुलकित, पुष्प, पूजा, प्रकार, प्रकृति, प्रतीक्षा, प्रत्यक्ष, प्रत्येक, प्रपञ्च, प्रभाव, प्रयत्नरत, प्रश्न, प्रसाद, प्राप्त, प्रिय, प्रेम, बाध्य, बाल, बालक, बेसरी, बोध, भाग, भाव, भावना, भाषा, भिक्षा, भोग, मस्तिष्क, महिला, मात्र, मानसिक, माया, मित्र, मित्रता, मुख्य, मूल्याङ्कन, यत्न, यावत्, रिक्तता, रुष्ट, रूप, रे, रेखा, रोगी, लैङ्गिक, लोभी, वर्ष, वसन्त, वासन्ती, विचार, विनिमय, विधि, विभिन्न, वियोग, विराजमान, विरोधी, विलुप्त, विशाल, विश्वस्त, विषमता, विस्मित, शब्द, शुभ, शुष्क, शैली, श्रोता, संसार, सङ्गीत, सज्जन, सन्तान, सन्तुष्ट, समाज, समेत, सत्य, सम्पत्ति, सम्पूर्ण, सरलता, सर्वस्व, सहज, सहृदयी, सागर, सामाजिक, सावधान, साहित्य, साहित्यकार, सुखान्तक, सुर, सौन्दर्य, स्निग्ध, स्पर्श, स्मृति, स्वयम्, स्वाभिमान, स्वीकार, सृष्टि, हिंस्रक, हिंस्रकता, हृदय ।

(ख) तद्भव

‘म को हूँ’ निबन्धमा जम्मा ५२७ वटा शब्दहरू प्रयोग भएका छन् । यी शब्दहरूमध्ये ३१६ वटा तद्भव स्रोतका शब्दहरूको प्रयोग भएको देखिन्छ । प्रतिशतका आधारमा हेर्दा ५९.९६ प्रतिशत तद्भव स्रोतका शब्दहरू यस पाठमा प्रयोग भएका छन् । ती तद्भव स्रोतका शब्दहरू यस प्रकार रहेका छन् :

अँ, अँगाल्नु, अगुल्तो, अधि, अभ्र, अभ्रै, अनि, अब, अरु, अर्को, अलि, अलिकति, असाध्यै, अहिले, आँखा, आँट्नु, आँसु, आउनु, आज, आधा, आफू, आमा, इमानदार, उकास्नु, उकुसमुकुस, उछिट्टिनु, उथलपुथल, उता, उत्तिकै, उस, उहीं, ऊ, एउटा, एकातिर, कङ्गाल, कन्जुसी, कस, कहिले, कहाँ, कहीं, काम, काहीं, कि, किन, किनभने, कुँजिनु, कुनै, कुरा, के, केही, को, खन्याउनु, खाँचो, खानु, खानेकुरा, खाले, खुवाउनु, खुला, खुल्दुली, खुसुक्क, खेर, खै, खोल्नु, गँड्यौला, गराउनु, गरिरहनु, गर्जनु, गर्नु, गाँठी, गाँस, गाली, चरा, चराचुरुङ्गी, चाहना, चाहिँ, चिरीबिरी, चिर्बिर, चुर्लुम्म, चोट, चोटि, चोरी, चोर्नु, छटपटाउनु, छटपटी, छाती, छाम्नु, छिटो, छुकछुके, छोड्नु, छोरा, छोरी, जति, जमिसक्नु, जस्तो, जागनु, जानु, जान्नु, जारी, जुठो, जुध्नु, जे, जोगाउनु, भर्नु, भिक्नु, भिल्लिल्ल, भ्रै, टोक्नु, टोलाउनु, ठगनु, ठहर्नु, ठहर्न्याउनु, ठूलो, ठ्याम्मै, डर, डाको, डुवाउनु, ढाँचा, ढाँट्नु, ढुक्क, तँ, त, तन, तन्काउनु, तपाईँ, तर, तानिनु, तान्नु, तिनी, तिर, ती, त्यति, त्यत्ति, त्यस, त्यसरी, त्यहीं, त्यो, थन्क्याउनु, थप, थाल्नु, थाहा, थिच्नु, थुपार्नु, थेगनु, दसकौँ, दाजु, दियो, देखापर्नु, देख्नु,

धेरै, नखज्मज्याउनु, नगरिदनु, नगर्नु, नगल्नु, नचोर्नु, नजिकिनु, नढाँटनु, नथाक्नु, नदिनु, नबनाउनु, नपत्याउनु, नपाउनु, नभन्नु, नरिसाउनु, नलाग्नु, नसँगाल्नु, नसक्नु, नहुनु, नाङ्गो, नि, निकै, निम्ति, निरसता, निस्कनु, नेपाली, नै, न्यातो, पक्का, पखेटा, पख्नु, पटक्कै, पत्तो, पत्थर, पत्याउनु, पनि, पर्नु, पलाउनु, पहाड, पहिरो, पहिले, पाँज्नु, पाइसक्नु, पाउनु, पात, पानी, पार्नु, पालुवा, पुग्नु, पुछार, पुन्याउनु, पो, पोखिनु, फूल, फेरि, फैलाउनु, फ्याँक्नु, बगैँचा, बढी, बताइसक्नु, बताउनु, बनाउनु, बन्नु, बल्नु, बल्ल, बस्, बहिनी, बाँड्नु, बाभ्नु, बादल, बिच, बिना, बिन्ती, बिसिनु, बेर, बोल्नु, भइरहनु, भइसक्नु, भइहाल्नु, भने, भन्नु, भन्दा, भन्ने, भर, भाइ, भाउजू, भाग्नु, भित्र, भित्री, भ्याउनु, म, मन, मर्नु, माग्नु, माथि, मानिस, मान्नु, मीठो, मुठी, मुन्टो, मुस्कान, मुस्कुराउनु, यता, यति, यत्ति, यस, यसरी, यस्तो, यहाँ, यी, यो, र, रन्थिनु, रमाउनु, रहनु, राख्नु, राम्ररी, रित्तिनु, रिस, रिसाउनु, रुनु, रुवाइ, ल, लघार्नु, लहराउनु, लाग्नु, लाग्दो, लाज, लुक्नु, लुट्नु, लेखिसक्नु, लौ, शिल्प, सँग, सँगाल्नु, सङ्गिनी, सकारात्मक, सघाउनु, सद्दे, सधैँ, सबै, सम्भन्नु, सम्म, सम्हाल्नु, सरह, सल्लाघारी, साँचो, साँच्चै, साना, सामल, सामु, सास, सित, सिर्जनात्मकता, सिर्जिनु, सीप, सुक्क, सुटुक्क, सुनाउनु, सुसाइ, सोच्नु, सोध्नु, हराभरा, हर्दम, हल्लाउनु, हाँसो, हाँस्नु, हात, हामी, हिउँद, हेर्नु ।

(ग) आगन्तुक

‘म को हुँ’ निबन्धमा जम्मा ५२७ वटा शब्दहरू प्रयोग भएका छन् । यी शब्दहरूमध्ये २८ वटा आगन्तुक स्रोतका शब्दहरूको प्रयोग भएको देखिन्छ । प्रतिशतका आधारमा हेर्दा ५.३१ प्रतिशत आगन्तुक स्रोतका शब्दहरू यस पाठमा प्रयोग भएका छन् । ती आगन्तुक स्रोतका शब्दहरू यस प्रकार रहेका छन् :

आपस, कम, खुसी, गरिव, चक्लेट, जम्मा, जिन्दगी, ढुक्टी, तयार, तस्वीर, दिल, नोक्सान, फुर्सद, बाँकी, बाबा, बाहेक, बेस, माल, मुस्किल, रहर, रुख, लायक, सकस, सामान, सायद, सिमेन्ट, सिवाय, हालत ।

४.६.४ स्रोतगत स्थिति

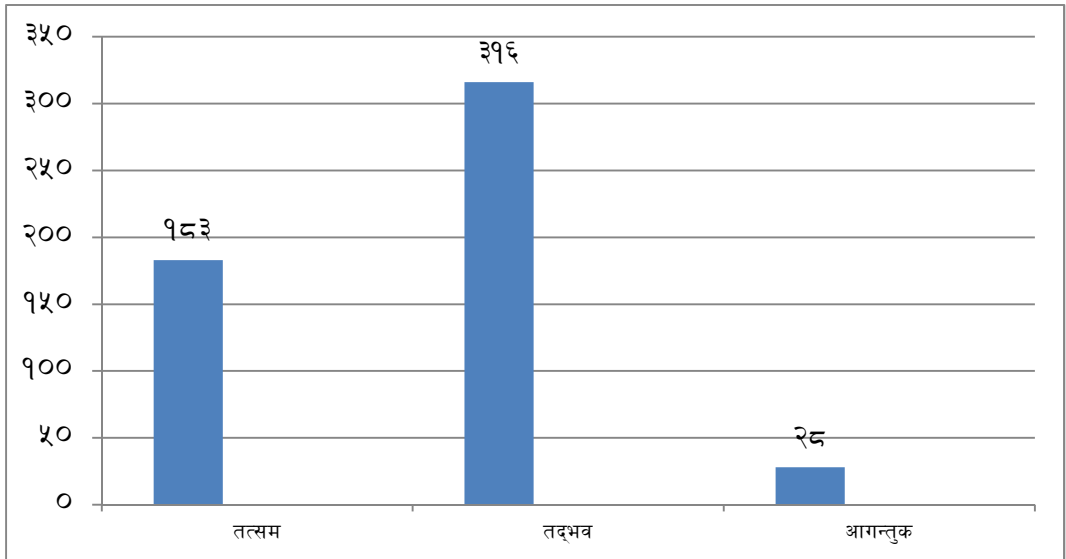
‘जैविक खेती’ निबन्धमा प्रयुक्त शब्दहरूको स्रोतगत स्थितिलाई तलको तालिकामा यसरी देखाउन सकिन्छ :

तालिका नं. १०

क्र. स.	स्रोत	शब्दसङ्ख्या	प्रतिशत
१	तत्सम	१८३	३४.७२
२	तद्भव	३१६	५९.९६
३	आगन्तुक	२८	५.३१
	जम्मा	५२७	१००

यस तथ्याङ्कलाई हेर्दा 'म को हुँ' निबन्धमा सबैभन्दा बढी तद्भव स्रोतका ३१६ वटा शब्दहरू प्रयोग भएको पाइन्छ भने त्यसभन्दा कम तत्सम स्रोतका १८३ र आगन्तुक स्रोतका २८ वटा शब्दहरूको प्रयोग भएको पाइन्छ । प्रतिशतका आधारमा हेर्दा तद्भव ५९.९६ प्रतिशत, तत्सम ३४.७२ र आगन्तुक ५.३१ प्रतिशत शब्दहरू प्रयुक्त रहेका छन् । यस तथ्याङ्कलाई दण्डारेखमा यसरी देखाउन सकिन्छ :

दण्डारेख नं. १०



दण्डारेखले पनि सबैभन्दा बढी तद्भव स्रोतका शब्दहरू, त्यसभन्दा कम तत्सम र त्यसभन्दा पनि कम आगन्तुक स्रोतका शब्दहरूको प्रयोग भएको पाइन्छ । यसरी हेर्दा 'म को हुँ' निबन्धमा प्रयुक्त शब्दहरूको स्रोतगत आधारमा शब्दहरूको वितरण असमान रहेको देखिन्छ ।

४.७ 'जैविक खेती' निबन्धमा प्रयुक्त शब्दहरूको वर्गीकरण र व्याख्या

४.७.१ 'जैविक खेती' निबन्धमा प्रयुक्त शब्दहरूको आधारमा वर्गीकरण

(क) नाम

'जैविक खेती' निबन्धमा जम्मा ३५१ वटा शब्दहरू प्रयोग भएका छन् । यी शब्दहरूमध्ये २०९ वटा नाम शब्दहरू प्रयोग भएको देखिन्छ । प्रतिशतका आधारमा हेर्दा ५९.५४ प्रतिशत नाम शब्दहरू यस पाठमा रहेका छन् । ती नामपदहरू यसप्रकार रहेका छन् :

अक्सिजन, अदुवा, अधिकांश, अध्ययन, अनुसन्धान, अनुसार, अभाव, अभियान, अमिलो, अम्लीयपन, अवस्था, असर, असुरो, आक्रमण, आत्मनिर्भर, आधुनिकीकरण, आपस, आपूर्ति, आयात, आरम्भ, आवश्यकता, आविष्कार, इन्धन, उत्पादन, उपाय, उपेक्षा, उब्जनी, ऊन, ओखती, कमी, कलेजो, काम, किरा, कीटपतङ्ग, कुरा, कृषि, क्यान्सर, क्षमता, खरायो, खाद्य, खाना, खाले, खेती, खोजी, चक्र, चरो, चुरुङ्गी, जडीबुटी, जनसङ्ख्या, जनावर, जमिन, जीव, जीवजन्तु, जीवन, जैविक, भिँगा, टिमुर, तत्त्व, तरिका, तितेपाती, तुलसी, दही, दिन, दुई, दुनियाँ, दुम्सी, देश, धतुरो, धनराशि, धन्दा, धुलो, नाइट्रोजन, निम, नियन्त्रण, निर्वाहमुखी, नेपाल, पतिङ्गर, पदार्थ, परनिर्भरता, पराग, परिवेश, परीक्षण, पर्यटन, पर्यावरण, पर्यावरणीय, पशुपन्छी, पात, पानी, पुँजी, पुतली, पुख्यौली, पृथ्वी, पोटास, प्रकृति, प्रक्रिया, प्रदूषण, प्रयोग, प्रवर्धन, प्रिय, फट्याङ्गा, फोक्सो, फोस्फोरस, बकाइन, बचत, बजार, बत्ती, बनावट, बलियो, बाँदर, बाखा, बाध्यता, बारुला, बाली, बालीचक्र, बालीनाली, बास, बिक्री, बीच, विरुवा, बृहत, बेर, बेसार, बोझो, बोट, भेडा, भैंसी, मन, मरुभूमि, मल, मलजल, मलमूत्र, मह, माछा, माटो, मात्रा, मानव, मानिस, मान्यता, मित्र, मिश्रण, मुटु, मुलुक, मुसा, मूल, मूल्य, मौरी, मौवा, मौसम, यातायात, युग, युवा, रक्तचाप, राष्ट्र, राष्ट्रियता, रूप, रुपियाँ, रोग, लगानी, लेनदेन, वनस्पति, वस्तु, वातावरण, वानस्पतिक, वायु, विकल्प, विकास, विदेश, विधि, विविधता, विषय, व्यवसाय, व्यवस्था, व्यावसायिक, व्यावसायीकरण, शत्रु, संरक्षण, संस्कृति, सांस्कृतिक, सडक, सन्तुलन, समय, सरिफा, सहयोग, सहर, सास, सिँचाइ, सिमाली, सिर्जना, सुँगुर, सुर्ती, सुलसुले, सुविधा, स्रोत, स्वदेश, हावा, हावापानी, हिस्सा, हृदयघात, हेय, हेला ।

(ख) सर्वनाम

‘जैविक खेती’ निबन्धमा जम्मा ३५१ वटा शब्दहरू प्रयोग भएका छन् । यी शब्दहरूमध्ये ६ वटा सर्वनाम शब्दहरू प्रयोग भएको देखिन्छ । प्रतिशतका आधारमा हेर्दा १.७ प्रतिशत सर्वनाम शब्दहरू यस पाठमा प्रयोग भएका छन् । ती सर्वनाम पदहरू यस प्रकार रहेका छन् :

आफू, जस, जो, त्यही, यस, यो ।

(ग) विशेषण

‘जैविक खेती’ निबन्धमा जम्मा ३५१ वटा शब्दहरू प्रयोग भएका छन् । यी शब्दहरूमध्ये ७१ वटा विशेषण शब्दहरू प्रयोग भएको देखिन्छ । प्रतिशतका आधारमा हेर्दा २०.२२ प्रतिशत विशेषण शब्दहरू रहेका छन् । ती विशेषण पदहरू यसप्रकार रहेका छन् :

अधिक, अनुकूल, अनेक, अन्य, अपुग, अरबौं, अर्को, आधारित, आधुनिक, आवश्यक, उचित, उच्च, उत्तम, उत्पादित, एउटा, औद्योगिक, कडा, कतिपय, कीटनाशक, खाद्य, खाने, गम्भीर, जस्ता, टर्नो, ठूलो, तथ्य, तयार, तीतो, त्यस्तो, थोरै, धेरै, नकारात्मक, निर्भर, नेपाली, पछिल्लो, परम्परागत, परिणत, पर्याप्त, प्रतिकूल, प्रतिरोधात्मक, प्रस्तुत, प्राकृतिक, प्राङ्गारिक, प्राणी, प्रिय, फोहोर, बहुसङ्ख्यक, भौगोलिक, महँगो, मुख्य, मैला, यस्तो, योग्य, रासायनिक, रोजगारी, लाभदायक, लोकप्रिय, वातारणीय, विमुख, विषादी, श्रेयस्कर, सजिलो, सफा, सबै, समुन्नत, सहज, सामाजिक, सामान्य, सुखी, स्वावलम्बी, हानिकारक ।

(घ) क्रिया

‘जैविक खेती’ निबन्धमा जम्मा ३५१ वटा शब्दहरू प्रयोग भएका छन् । यी शब्दहरूमध्ये १२.५३ वटा क्रिया शब्दहरू प्रयोग भएको देखिन्छ । प्रतिशतका आधारमा हेर्दा १२.५३ प्रतिशत क्रियाहरू प्रयोग भएका छन् । ती क्रिया शब्दहरू यसप्रकार रहेका छन् :

आउनु, कुहाउनु, खानु, खोज्नु, गर्नु, गल्नु, घुमिरहनु, चाहनु, चाहिनु, जन्मिनु, टाँस्नु, टिप्नु, थाल्नु, दिनु, धपाउनु, नगर्नु, नलाग्नु, नहुनु, निम्त्याउनु, पर्नु, पाइनु, पाउनु, पार्नु, पाल्नु, पुग्नु, पुऱ्याउनु, बचाउनु, बढ्नु, बढाउनु, बनाउनु, बाँच्नु, बाल्नु, बिग्रनु, बिगार्नु, विदेसिनु, भगाउनु, भन्नु, मर्नु, मार्नु, मिलाउनु, लगाउनु, लाग्नु, लिनु, हुनु ।

(ड) नामयोगी

‘जैविक खेती’ निबन्धमा जम्मा ३५१ वटा शब्दहरू प्रयोग भएका छन् । यी शब्दहरूमध्ये ४ वटा नामयोगी शब्दहरू प्रयोग भएको देखिन्छ । प्रतिशतका आधारमा हेर्दा १.१३ प्रतिशत नामयोगी शब्दहरू रहेका छन् । ती नामयोगी पदहरू यसप्रकार रहेका छन् :

तिर, भित्र, लगायत, समेत ।

(च) क्रियाविशेषण

‘जैविक खेती’ निबन्धमा जम्मा ३५१ वटा शब्दहरू प्रयोग भएका छन् । यी शब्दहरूमध्ये ११ वटा क्रियाविशेषण शब्दहरू प्रयोग भएको देखिन्छ । प्रतिशतका आधारमा हेर्दा ३.१३ प्रतिशत क्रियाविशेषण शब्दहरू रहेका छन् । ती क्रियाविशेषण शब्दहरू यसप्रकार रहेका छन् :

अन्ततः, अहिले, चाँडै, पनि, परस्पर, पूर्णतः, बर्सेनि, मात्र, यसरी, राम्ररी, सर्वप्रथम ।

(छ) संयोजक

‘जैविक खेती’ निबन्धमा जम्मा ३५१ वटा शब्दहरू प्रयोग भएका छन् । यी शब्दहरूमध्ये ४ वटा संयोजक शब्दको प्रयोग भएको पाइन्छ । जुन १.१३ प्रतिशत देखिन्छ । ती संयोजक शब्दहरू यसप्रकार रहेका छन् :

अब, तथा, र, अनि ।

(ज) निपात

‘जैविक खेती’ निबन्धमा जम्मा ३५१ वटा शब्दहरू प्रयोग भएका छन् । यी शब्दहरूमध्ये २ वटा निपात शब्दहरू प्रयोग भएको देखिन्छ । प्रतिशतका आधारमा हेर्दा ०.५६ प्रतिशत निपात शब्दहरू रहेका छन् । ती निपात शब्दहरू यस प्रकार रहेका छन् :

त, नै ।

४.७.२ शब्दवर्गगत स्थिति

‘जैविक खेती’ निबन्धमा प्रयुक्त भएका शब्दहरूको शब्दवर्गगत स्थितिलाई निम्नानुसार तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ :

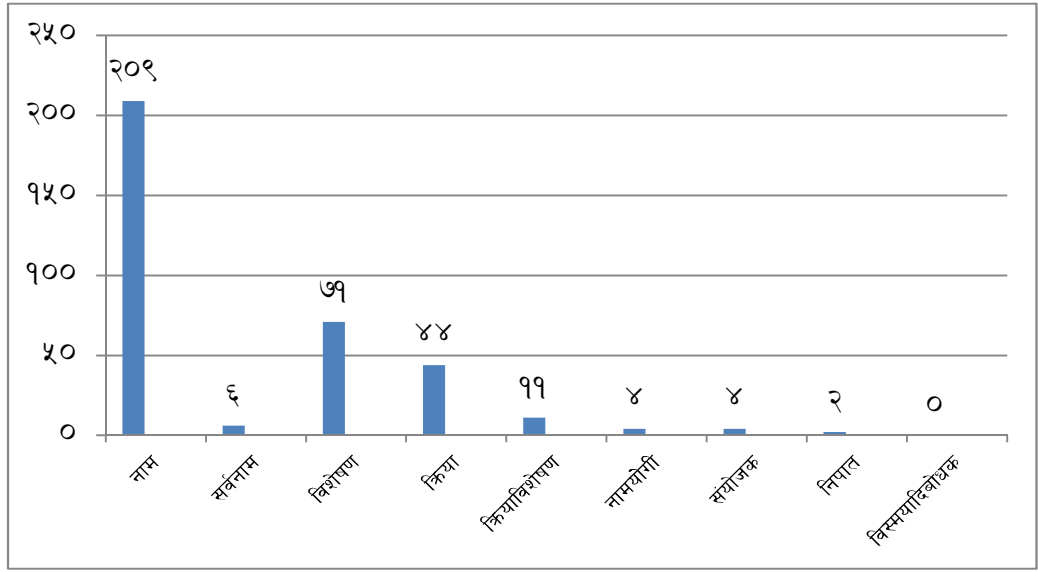
तालिका नं. ११

क्र. सं.	शब्दवर्ग	शब्दसङ्ख्या	प्रतिशत
१	नाम	२०९	५९.५४
२	सर्वनाम	६	१.७
३	विशेषण	७१	२०.२२
४	क्रिया	४४	१२.५३
५	क्रियाविशेषण	११	३.१३
६	नामयोगी	४	१.१३
७	संयोजक	४	१.१३
८	निपात	२	०.५६
९	विस्मयादिबोधक	०	०
	जम्मा	३५१	१००

‘जैविक खेती’ निबन्धमा प्रयुक्त भएका शब्दहरूको शब्दगत वर्गीकरणलाई प्रतिशतका आधारमा हेर्दा नाम ५९.५४, सर्वनाम १.७, विशेषण २०.२२, क्रिया १२.५३, क्रियाविशेषण ३.१३, नामयोगी १.१३, संयोजक १.१३, निपात ०.५६ र विस्मयादिबोधक ० प्रतिशत शब्दहरूको प्रयोग भएको पाइन्छ ।

यस तथ्याङ्कलाई दण्डारेखमा यसरी प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

दण्डारेख नं. ११



दण्डारेखले पनि सबैभन्दा बढी नामपद, नामभन्दा कम विशेषण, विशेषणभन्दा कम क्रिया र क्रियाभन्दा कम क्रियाविशेषण, क्रियाविशेषणभन्दा कम सर्वनाम शब्दहरूको प्रयोग भएको देखाएको छ । त्यसैले यस कथामा प्रयोग भएका शब्दहरूको शब्दवर्गका आधारमा समान वितरण नरहेको देखिन्छ ।

४.७.३ 'जैविक खेती' निबन्धमा प्रयुक्त शब्दहरूको स्रोतका आधारमा वर्गीकरण

(क) तत्सम

'जैविक खेती' निबन्धमा जम्मा ३५१ वटा शब्दहरू प्रयोग भएका छन् । यी शब्दहरूमध्ये १५० वटा तत्सम स्रोतका शब्दहरूको प्रयोग भएको देखिन्छ । प्रतिशतका आधारमा हेर्दा ४२.७३ प्रतिशत तत्सम स्रोतका शब्दहरू यस पाठमा प्रयोग भएका छन् । ती तत्सम स्रोतका शब्दहरू यसप्रकार रहेका छन् :

अधिक, अधिकांश, अध्ययन, अनुकूल, अनुसन्धान, अनुसार, अनेक, अन्ततः, अन्य, अभाव, अभियान, अम्लीयपन, अवस्था, आक्रमण, आत्मनिर्भर, आधारित, आधुनिक, आधुनिकीकरण, आपूर्ति, आयात, आरम्भ, आवश्यक, आवश्यकता, आविष्कार, इन्धन, उच्च, उत्तम, उत्पादन, उत्पादित, उपयुक्त, उपाय, उपेक्षा, औद्योगिक, कतिपय, कीटनाशक, कीटपतङ्ग, कृषि, क्षमता, खाद्य, गम्भीर, चक्र, जीव, जीवजन्तु, जीवन, जैविक, तत्त्व, तथा,

तथ्य, तुलसी, दिन, दुई, देश, धनराशि, नकारात्मक, नियन्त्रण, निर्भर, निर्वाहमुखी, निष्कर्ष, नेपाल, नेपाली, परम्परागत, परस्पर, पराग, परिणत, परिवेश, परीक्षण, पर्यटन, पर्याप्त, पर्यावरण, पर्यावरणीय, पूर्णतः, पृथ्वी, प्रकृति, प्रक्रिया, प्रतिकूल, प्रतिरोधात्मक, प्रदूषण, प्रयोग, प्रवर्धन, प्रस्तुत, प्राकृतिक, प्राङ्गारिक, प्राणी, प्रिय, बालीचक्र, बास, बृहत, भौगोलिक, मल, मलजल, मलमूत्र, मात्र, मात्रा, मानव, मान्यता, मित्र, मिश्रण, मुख्य, मूल, मूल्य, यातायात, युग, युवा, रक्तचाप, राष्ट्र, राष्ट्रियता, रासायनिक, रूप, रोग, लाभदायक, लोकप्रिय, वनस्पति, वस्तु, वातावरण, वातारणीय, वानस्पतिक, वायु, विकल्प, विकास, विदेश, विधि, विमुख, विविधता, विषय, व्यवस्था, व्यावसायिक, व्यावसायीकरण, शत्रु, श्रेयस्कर, संरक्षण, संस्कृति, सांस्कृतिक, सन्तुलन, समय, समुन्नत, समेत, सर्वप्रथम, सहयोग, सामाजिक, सामान्य, सिर्जना, सुखी, सुविधा, स्रोत, स्वदेश, स्वावलम्बी, हानिकारक, हृदयघात, हेय ।

(ख) तद्भव

‘जैविक खेती’ निबन्धमा जम्मा ३५१ वटा शब्दहरू प्रयोग भएका छन् । यी शब्दहरूमध्ये ३१६ वटा तद्भव स्रोतका शब्दहरूको प्रयोग भएको देखिन्छ । प्रतिशतका आधारमा हेर्दा ५९.९६ प्रतिशत तद्भव स्रोतका शब्दहरू यस पाठमा प्रयोग भएका छन् । ती तद्भव स्रोतका शब्दहरू यसप्रकार रहेका छन् :

अदुवा, अनि, अपुग, अब, अमिलो, अरबौँ, अर्को, असुरो, अहिले, आउनु, उब्जनी, ऊन, एउटा, ओखती, कडा, कमी, कलेजो, काम, किरा, कुरा, कुहाउनु, खरायो, खाना, खानु, खाने, काले, खेती, खोजी, खोज्नु, गर्नु, घुमिरहनु, चाँडै, चुरुङ्गी, चाहनु, चाहिनु, जडीबुटी, जनसङ्ख्या, जन्मनु, जस, जस्ता, जो, भिँगा, टर्रो, टाँस्नु, टिप्नु, टिमुर्, ठूलो, त, तितेपाती, तीतो, तिर, त्यस्तो, त्यही, थाल्नु, थोरै, दही, दिनु, दुम्सी, धतुरो, धन्दा, धपाउनु, धुलो, धेरै, नगर्नु, नलाग्नु, नहुनु, निम, निम्त्याउनु, नै, पछिल्लो, पतिङ्गर, पनि, परनिर्भरता, पर्नु, पशुपन्छी, पाइनु, पाउनु, पात, पानी, पार्नु, पाल्नु, परो, पुँजी, पुग्नु, पुतली, पुख्यौली, पुऱ्याउनु, फट्याङ्गा, फोक्सो, फोहोर, बकाइनु, बचत, बचाउनु, बढ्नु, बढाउनु, बत्ती, बनाउनु, बनावट, बसेनि, बलियो, बाँच्नु, बाँदर, बाखा, बाध्यता, बारुला, बाली, बालीनाली, बाल्नु, बिक्री, बिग्रनु, बिगार्नु, विदेसिनु, बिरुवा, बीच, बेर, बेसार, बोभो, बोट, भगाउनु, भन्नु, भित्र, भैंडा, भैंसी, मन, मर्नु, महँगो, मह, माछा, माटो, मात्र, मात्रा, मानिस, मार्नु,

मिलाउनु, मुटु, मुसा, मैला, मौरी, मौवा, यस, यसरी, यस्तो, यो, र, राख्नु, राम्ररी, रुपियाँ, लगाउनु, लगानी, लगायत, लाग्नु, लिनु, लेनदेन, विषादी, व्यवसाय, सक्नु, सजिलो, सडक, सड्नु, सबै, सरिफा, सास, सिँचाइ, सिमाली, सुँगुर, सुर्ती, सुलसुले, हावापानी, हुनु, हेला ।

(क) आगन्तुक

‘जैविक खेती’ निबन्धमा जम्मा ३५१ वटा शब्दहरू प्रयोग भएका छन् । यी शब्दहरूमध्ये २० वटा आगन्तुक स्रोतका शब्दहरूको प्रयोग भएको देखिन्छ । प्रतिशतका आधारमा हेर्दा ५.६९ प्रतिशत आगन्तुक स्रोतका शब्दहरू यस पाठमा प्रयोग भएका छन् । ती आगन्तुक स्रोतका शब्दहरू यस प्रकार रहेका छन् :

अक्सिजन, असर, आपस, क्यान्सर, जनावर, जमिन, तयार, तरिका, दुनियाँ, नाइट्रोजन, पोट्यास, फोस्फोरस, बजार, मुलुक, मौसम, रोजगारी, सफा, सहर, हावा, हिस्सा ।

४.७.४ स्रोतगत स्थिति

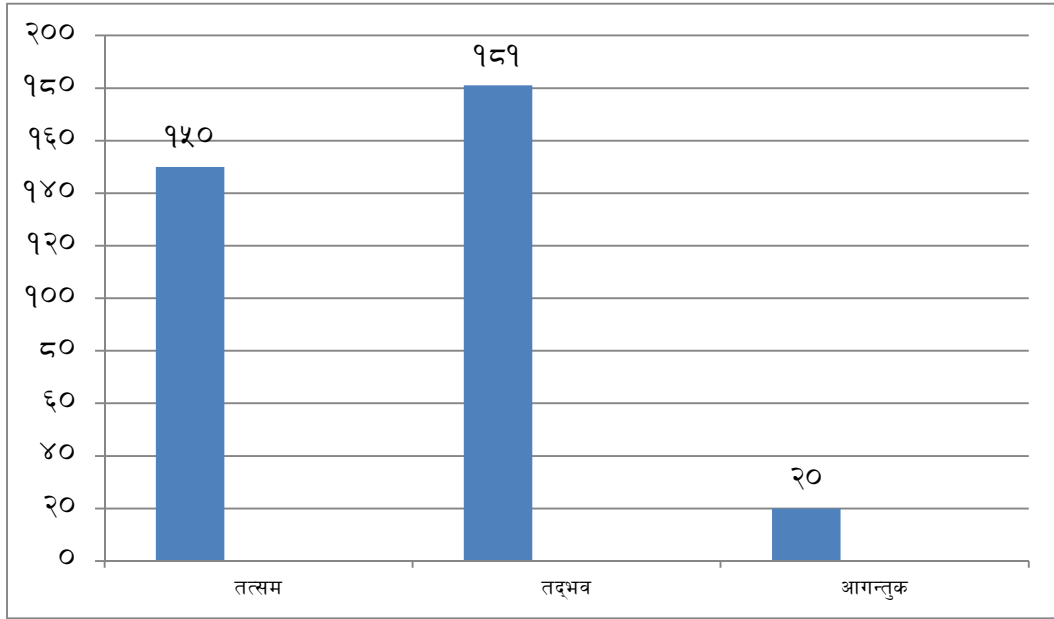
‘जैविक खेती’ निबन्धमा प्रयुक्त शब्दहरूको स्रोतगत स्थितिलाई तलको तालिकामा यसरी देखाउन सकिन्छ :

तालिका नं. १२

क्र. स.	स्रोत	शब्दसङ्ख्या	प्रतिशत
१	तत्सम	१५०	४२.७३
२	तद्भव	१८१	५१.५६
३	आगन्तुक	२०	५.६९
	जम्मा	३५१	१००

यस तथ्याङ्कलाई हेर्दा ‘जैविक खेती’ निबन्धमा सबैभन्दा बढी तद्भव स्रोतका १८१ वटा शब्दहरू प्रयोग भएको पाइन्छ भने त्यसभन्दा कम तत्सम स्रोतका २० र आगन्तुक स्रोतका ४६ वटा शब्दहरूको प्रयोग भएको पाइन्छ । प्रतिशतका आधारमा हेर्दा तद्भव ५१.५६ प्रतिशत, तत्सम ४२.७३ र आगन्तुक ५.६९ प्रतिशत शब्दहरू प्रयुक्त रहेका छन् । यस तथ्याङ्कलाई दण्डारेखमा यसरी देखाउन सकिन्छ :

दण्डारेख नं. १२



दण्डारेखले पनि सबैभन्दा बढी तद्भव स्रोतका शब्दहरू, त्यसभन्दा कम तत्सम र त्यसभन्दा पनि कम आगन्तुक स्रोतका शब्दहरूको प्रयोग भएको पाइन्छ । यसरी हेर्दा 'जैविक खेती' निबन्धमा प्रयुक्त शब्दहरूको स्रोतगत आधारमा शब्दहरूको वितरण असमान रहेको देखिन्छ ।

प्रस्तुत दुई वटा निबन्धहरू 'म को हुँ' र 'जैविक खेती' पाठहरूमा प्रयुक्त शब्दहरू क्रमशः ५२७ र ३५१ वटा शब्दहरू प्रयोग भएका छन् । शब्दसङ्ख्याका हिसाबले पाठ्यपुस्तकमा निबन्धहरूको क्रम मिलेको पाइँदैन । पाठ्यपुस्तकमा क्रमशः 'म को हुँ', र 'जैविक खेती' जीवनी क्रममा राखिएको छ । शब्द प्रयोगका दृष्टिले पाठ्यपुस्तकमा पहिले 'जैविक खेती' र पछि 'म को हुँ' निबन्ध राख्नुपर्ने देखिन्छ । शब्दहरूको प्रयोगका दृष्टिले हेर्दा नामिक पदका साथै क्रिया वर्गका शब्दहरूको प्रयोग सन्तोषजनक देखिए तापनि अव्यय वर्गका शब्दहरूको प्रयोग कम मात्रामा भएको देखिन्छ ।

४.८ 'सङ्गीतज्ञ रामशरण दर्नाल' जीवनीमा प्रयुक्त शब्दहरूको वर्गीकरण र व्याख्या

४.८.१ 'सङ्गीतज्ञ रामशरण दर्नाल' जीवनीमा प्रयुक्त शब्दहरूको शब्दवर्गगत वर्गीकरण

(क) नाम

'सङ्गीतज्ञ रामशरण दर्नाल' जीवनीमा जम्मा ६०३ वटा शब्दहरू प्रयोग भएका छन् । यी शब्दहरूमध्ये ३४८ वटा नाम शब्दहरू प्रयोग भएको देखिन्छ । प्रतिशतका आधारमा हेर्दा ५७.७१ प्रतिशत नाम शब्दहरू यस पाठमा रहेका छन् । ती नामपदहरू यसप्रकार रहेका छन् :

अछाम, अतिरिक्त, अधिकांश, अध्ययन, अनकन्टार, अनुवाद, अनुसन्धान, अन्धकार, अन्धविश्वास, अपमान, अभाव, अभियन्ता, अभ्यास, अमरता, अम्बेडकर, अर्ग्यान, अर्थ, अर्थोपार्जन, अवकाश, अवलोकन, अवसर, अवस्था, अवहेलना, अविरल, असरा, असोज, अस्पताल, आँगन, आइतबार, आइतबारे, आउँ, आघात, आधार, आन्दोलन, आमा, आरम्भ, आवरण, आशा, इच्छा, इतिहास, इन्दिरा, उत्तरार्ध, उमेर, ऊर्जा, एक, एकईयन, एकेडेमी, एघार, कक्षा, कखरा, कथा, कदर, कर, कर्नेट, कर्म, कलकत्ता, कला, कल्पना, कवि, कविता, कसी, कसुर, काँडा, काका, काठमाडौँ, काम, कारण, कार्य, काल, कालधारा, किराँतेश्वर, किसिम, कुरा, कुरीति, कृतिगत, कोश, क्रम, क्रमशः, क्षेत्र, खटिरा, गङ्गादेवी, गते, गहिराइ, गायन, गितार, गीत, गीता, गुजारा, गुठी, गौर, गोकर्ण, गोपाल, ग्रहण, घर, घरी, घिमिरे, चण्डी, चार, चित्रकला, चिन्ता, चौधरी, छिन्नलता, जगत्, जना, जन्म, जर्जी, जर्नल, जागिर, जानकारी, जापान, जीवन, जीविकोपार्जन, जुका, जेठा, ज्योति, भमेला, ट्रम्पेट, डाँडी, डोटी, ढकाल, तपस्या, ताल, तीन, त्राण, त्रिभुवन, थली, थाइल्यान्ड, दक्षिण, दनल, दरबार, दर्जन, दर्नाल, दस, दसैं, दार्चुला, दार्जिलिङ, दिन, दिलकुमारी, दुई, दुर्घटना, देश, धर्म, धुन, ध्वनि, नरराज, नरमाइलो, नाइके, नाक, नाटक, नाटककार, नाम, नारायण, नाल, निधन, निरन्तरता, नेपाल, नोटेसनकार, नौ, पङ्ख, पठनपाठन, पढाइ, पत्र, पत्रिका, पद, परिक्रमा, परिचय, परिवार, परिषद्, परिस्थिति, परिश्रम, पशुपति, पाण्डुलिपि, पार्किन्सन, पिता, पिप, पियानो, पुरस्कार, पौँठाजोरी, प्रगति, प्रज्ञा, प्रतिभा, प्रतिष्ठान, प्रदान, प्रबन्ध, प्रबन्धक, प्रभाव, प्रमाण, प्रयत्न, प्रवेश, प्रवेशिका, प्रारम्भ, प्रेरणा, फरक, फेलोसिप, बचत, बजार, बभाड,

बन्दुक, बागीना, बाजा, बाजुरा, बालक, बालकृष्ण, बाल्यकाल, बाहु, बिदा, बिसेनगर्ची, बुढापिथी, बेला, बेहोसी, बोध, बोलवाला, ब्याङ्क्स, ब्यान्ड, भर, भ्रमण, भाइ, भारत, भिक्षाटन, भूकम्प, भूभाग, भेद, भेदभाव, मन, मनोनयन, मनोहरि, मन्दिर, मर्मत, मस्तिष्क, महत्त्व, महा, महाभारत, महिना, महिला, माग, माछा, माता, मादल, माधव, मानवता, मान्यता, मामाघर, मावली, मुक्ति, मुख, मुनामदन, मूल, मृत्यु, मेजर, मेन्डोलिन, मौका, म्युजिक, यज्ञराज, यात्रा, युवा, योगदान, योजना, रकम, रड, रचना, राग, रामशरण, रामायण, रुचि, रूप, रेकर्डिङ्ग, रेडियो, रोग, रोवर्टस, लालहिरा, लाहुरे, लुनकरणदास, लेख, लेखक, लोक, लोकगीत, लोकबाजा, वनारस, वन्दना, वर्ष, वर्षा, वातावरण, वाद्य, विकास, विदेश, विद्यालय, विपन्नता, विश्व, विश्वास, व्यक्तित्व, व्यवहार, शब्दकोश, शर्मा, शर्मिष्ठा, शिक्षा, शिक्षारम्भ, शीर्षक, शुल्क, शैली, सँगालो, संवर्द्धन, संसार, संस्कृति, सङ्कल्प, सङ्गठित सङ्गीतकार, सङ्गीताश्रम, सङ्घर्ष, सङ्ग्रहालय, सङ्घसंस्था, सचिव, सञ्चालन, सत्यकुमार, समस्या, समुदाय, सम्पत्ति, सम्पादन, सम्म, सम्मान, सरस्वती, सल्लाह, सल्लाहकार, सहायक, साँभ, साधना, सारेगम, साल, साहित्य, साहित्यकार, सिंह, सिर्जना, सुन, सेना, सेन्ट, सेवा, स्कुल, स्थान, स्रष्टा, स्वप्न, स्वर, स्वरूप, स्वास्थ्य, हरिमाया, हवल्दार, हाइस्कुल, हात, हात्तीमताई, हौसला ।

(ख) सर्वनाम

‘सङ्गीतज्ञ रामशरण दर्नाल’ जीवनीमा जम्मा ६०३ वटा शब्दहरू प्रयोग भएका छन् । यी शब्दहरूमध्ये १२ वटा सर्वनाम शब्दहरू प्रयोग भएको देखिन्छ । प्रतिशतका आधारमा हेर्दा १.९९ प्रतिशत सर्वनाम शब्दहरू यस पाठमा प्रयोग भएका छन् । ती सर्वनाम पदहरू यस प्रकार रहेका छन् :

आफू, उनी, जो, तिनी, ती, त्यही, त्यो, यस, यिनी, यी, सो, हामी ।

(ग) विशेषण

‘सङ्गीतज्ञ रामशरण दर्नाल’ जीवनीमा जम्मा ६०३ वटा शब्दहरू प्रयोग भएका छन् । यी शब्दहरूमध्ये ११५ वटा विशेषण शब्दहरू प्रयोग भएको देखिन्छ । प्रतिशतका आधारमा हेर्दा १९.०७ प्रतिशत विशेषण शब्दहरू रहेका छन् । ती विशेषण पदहरू यसप्रकार रहेका छन् :

अकबरी, अङ्ग्रेजी, अचेत, अथक, अनुप्रेरणा, अन्तर्गत, अन्तिम, अमानवीय, अरु, अर्को, असीमित, आखिर, आर्थिक, आवश्यक, इसाई, उक्त, उल्लिखित, एउटा, कठिन, कलाकार, केही, खिन्नता, गारो, जति, जम्मा, जर्जर, जस्तो, जातीय, जीवित, तत्कालीन, तयार, त्यति, दलित, धनी, धेरै, नयाँ, नष्ट, निकै, निको, निम्न, निवृत्त, नेपाली, पछिल्लो, परिचित, परिमार्जन, पहिलो, पारिवारिक, पाश्चात्य, प्रकाशित, प्रतिकूल, प्रभावित, प्रशासनिक, प्राज्ञ, प्राज्ञिक, प्राप्त, प्रायः, फितलो, फुटकर, बढी, बन्द, बाँकी, बाध्य, बुद्धिजीवी, बेहोस, महत्त्वपूर्ण, महिनाबारी, माहिला, माध्यम, मुख्य, मूल्यवान्, योगी, राष्ट्रिय, रोगी, वर्गीय, विकट, विभिन्न, विभाग, विमाता, विमुख, विरोधी, विवाह, विशेषज्ञ, विषम, विषयक, विस्तृत, व्यापक, व्याप्त, शास्त्रीय, शैक्षिक, श्रमजीवी, सक्रिय, सांस्कृतिक, सङ्गीतज्ञ, सङ्गठित, सफल, समर्पित, सम्भव, सरल, सशक्त, सहज, सहयोगी, साँचो, साक्षर, साधक, सानो, सानै, सामाजिक, सारा, सीमित, सुमधुर, सोही, स्थापित, हरेक, हवाइ ।

(घ) क्रिया

‘सङ्गीतज्ञ रामशरण दर्नाल’ जीवनीमा जम्मा ६०३ वटा शब्दहरू प्रयोग भएका छन् । यी शब्दहरूमध्ये ८५ वटा क्रिया शब्दहरू प्रयोग भएको देखिन्छ । प्रतिशतका आधारमा हेर्दा १४.०९ प्रतिशत क्रियाहरू प्रयोग भएका छन् । ती क्रिया शब्दहरू यसप्रकार रहेका छन् :

आउनु, उचाल्नु, उभ्याउनु, कमाउनु, किन्नु, खप्नु, खेल्नु, खोज्नु, गराइदिनु, गरिदिनु, गरिरहनु, गर्नु, गाउनु, गुजार्नु, घेर्नु, घोटिनु, चलिरहनु, चर्किनु, चाहनु, चिनिनु, चिन्नु, चेपिनु, छाड्नु, छापिनु, जगाउनु, जन्मनु, जागनु, जानु, जोगाउनु, जोड्नु, भुन्डिनु, ठान्नु, ढल्नु, तिर्नु, त्यागनु, थाल्नु, दिनु, धान्नु, नचुक्नु, नपर्नु, नबुझ्नु, नमिल्नु, नलागनु, नसक्नु, नहुनु, निक्लनु, पचाउनु, पढाउनु, पढ्नु, पर्नु, पाउनु, पार्नु, फर्कनु, फुटाउनु, बजाउनु, बढाउनु, बन्नु, बाँच्नु, बिलाउनु, बुझ्नु, भइसक्नु, भत्कनु, भन्नु, भासिनु, भित्र्याउनु, भोग्नु, मार्गनु, मिलाउनु, मिल्काउनु, मिल्नु, मोड्नु, रहनु, राख्नु, लड्नु, लाग्नु, सक्नु, सघाउनु, सङ्ग्रालिनु, सताइरहनु, सताउनु, सहनु, सुताउनु, सोच्नु, हराउनु, हुनु ।

(ङ) क्रियाविशेषण

‘सङ्गीतज्ञ रामशरण दर्नाल’ जीवनीमा जम्मा ६०३ वटा शब्दहरू प्रयोग भएका छन् । यी शब्दहरूमध्ये २० वटा क्रियाविशेषण शब्दहरू प्रयोग भएको देखिन्छ । प्रतिशतका

आधारमा हेर्दा ३.३१ प्रतिशत क्रियाविशेषण शब्दहरू रहेका छन् । ती क्रियाविशेषण शब्दहरू यसप्रकार रहेका छन् :

अगाडि, अधि, अभ्र, अभ्रै, आज, कसरी, कहिले, गर्लामगुर्लुम, जस्तै, भन्नु, त्यहाँ, फाट्टफुट्ट, बल्ल, बिस्तारै, मात्र, यति, यसरी, लगत्तै, सदैव, सामान्यतः ।

(च) संयोजक

‘सङ्गीतज्ञ रामशरण दर्नाल’ जीवनीमा जम्मा ६०३ वटा शब्दहरू प्रयोग भएका छन् । यी शब्दहरूमध्ये ३ वटा संयोजक शब्दको प्रयोग भएको पाइन्छ । जुन ०.४९ प्रतिशत देखिन्छ । ती संयोजक शब्दहरू यसप्रकार रहेका छन् :

तर, र, वा ।

(छ) निपात

‘सङ्गीतज्ञ रामशरण दर्नाल’ जीवनीमा जम्मा ६०३ वटा शब्दहरू प्रयोग भएका छन् । यी शब्दहरूमध्ये ८ वटा निपात शब्दहरू प्रयोग भएको देखिन्छ । प्रतिशतका आधारमा हेर्दा १.३२ प्रतिशत निपात शब्दहरू रहेका छन् । ती निपात शब्दहरू यस प्रकार रहेका छन् :

त, नै, पछि, पनि, प्रति, बारे, बिच, बिना ।

(ज) नामयोगी

‘सङ्गीतज्ञ रामशरण दर्नाल’ जीवनीमा जम्मा ६०३ वटा शब्दहरू प्रयोग भएका छन् । यी शब्दहरूमध्ये १२ वटा नामयोगी शब्दहरू प्रयोग भएको देखिन्छ । प्रतिशतका आधारमा हेर्दा १.९९ प्रतिशत नामयोगी शब्दहरू रहेका छन् । ती नामयोगी पदहरू यसप्रकार रहेका छन् :

उता, चोट, चोटि, तर्फ, बाहिर, मध्ये, माथि, लगायत, संग, समेत, सरि, साथ ।

४.८.२ शब्दवर्गगत स्थिति

प्रस्तुत ‘सङ्गीतज्ञ रामशरण दर्नाल’ जीवनी पाठमा प्रयुक्त भएका शब्दहरूको शब्दवर्गगत स्थितिलाई निम्नानुसार तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ :

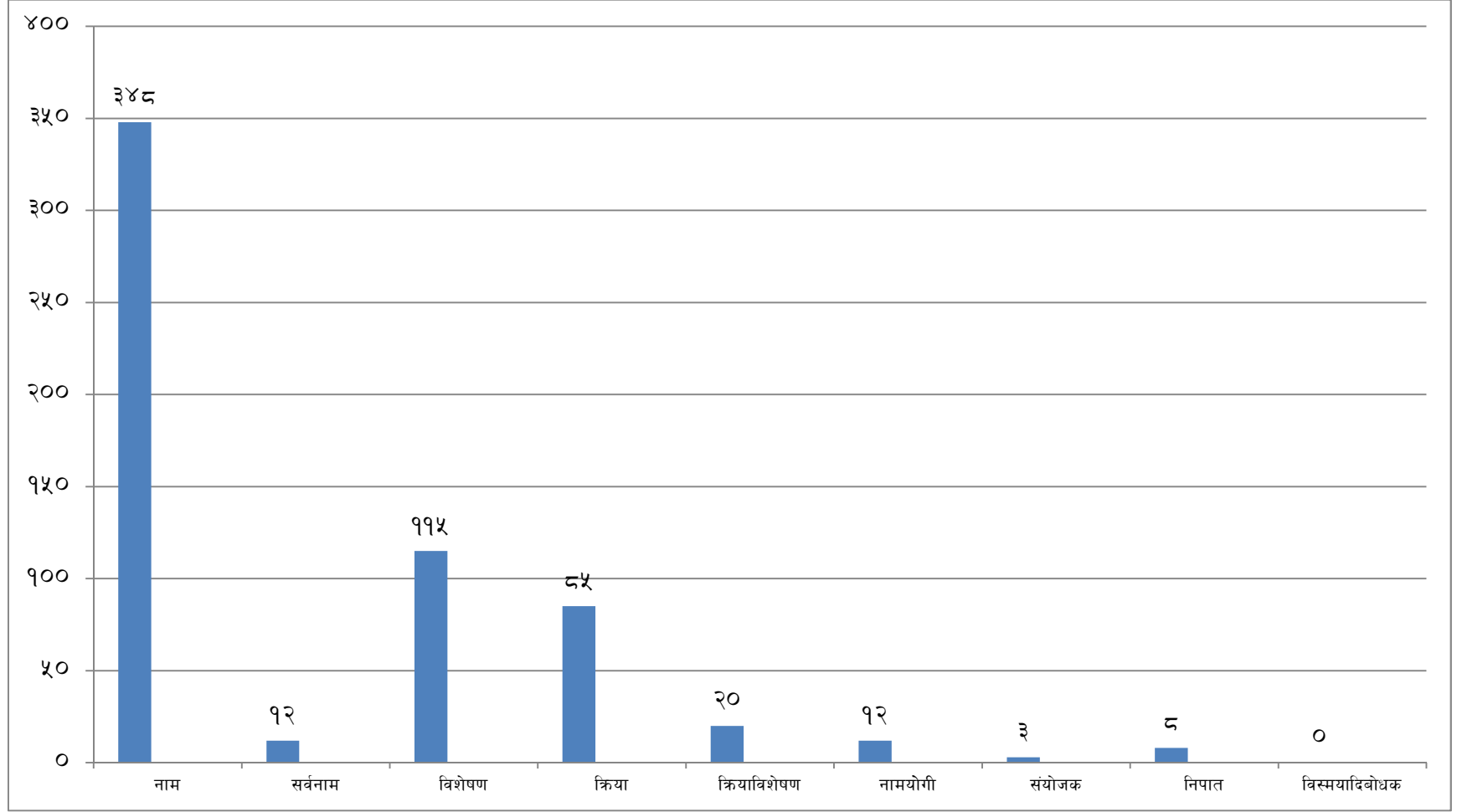
तालिका नं. १३

क्र. सं.	शब्दवर्ग	शब्दसङ्ख्या	प्रतिशत
१	नाम	३४८	५७.७१
२	सर्वनाम	१२	१.९९
३	विशेषण	११५	१९.०७
४	क्रिया	८५	१४.०९
५	क्रियाविशेषण	२०	३.३१
६	नामयोगी	१२	१.९९
७	संयोजक	३	०.४९
८	निपात	८	१.३२
९	विस्मयादिबोधक	०	०
	जम्मा	६०३	१००

‘सङ्गीतज्ञ रामशरण दर्नाल’ जीवनी पाठमा प्रयुक्त भएका शब्दहरूको शब्दगत वर्गीकरणलाई प्रतिशतका आधारमा हेर्दा नाम ५७.७१, सर्वनाम १.९९, विशेषण १९.०७, क्रिया १४.०९, क्रियाविशेषण ३.३१, नामयोगी १.९९, संयोजक ०.४९, निपात १.३२ र विस्मयादिबोधक ० प्रतिशत शब्दहरूको प्रयोग भएको पाइन्छ ।

यस तथ्याङ्कलाई दण्डारेखमा यसरी प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

दण्डारेख नं. १३



दण्डारेखले पनि सबैभन्दा बढी नामपद, नामभन्दा कम विशेषण, विशेषणभन्दा कम क्रिया र क्रियाभन्दा कम क्रियाविशेषण, क्रियाविशेषणभन्दा कम सर्वनाम र नामयोगी शब्दहरूको प्रयोग भएको देखाएको छ । त्यसरी नै संयोजक, निपात जस्ता शब्दहरूको प्रयोग अति न्यून मात्रामा देखिएको छ । त्यसैले यस कथामा प्रयोग भएका शब्दहरूको शब्दवर्गका आधारमा समान वितरण नरहेको देखिन्छ ।

४.८.३ 'सङ्गीतज्ञ रामशरण दर्नाल' जीवनीमा प्रयुक्त शब्दहरूको स्रोतका आधारमा वर्गीकरण

(क) तत्सम

'सङ्गीतज्ञ रामशरण दर्नाल' जीवनीमा जम्मा ६०३ वटा शब्दहरू प्रयोग भएका छन् । यी शब्दहरूमध्ये २८४ वटा तत्सम स्रोतका शब्दहरूको प्रयोग भएको देखिन्छ । प्रतिशतका आधारमा हेर्दा ४७.०९ प्रतिशत तत्सम स्रोतका शब्दहरू यस पाठमा प्रयोग भएका छन् । ती तत्सम स्रोतका शब्दहरू यसप्रकार रहेका छन् :

अगाडि, अचेत, अतिरिक्त, अथक, अधिकांश, अध्ययन, अनुप्रेरणा, अनुवाद, अनुसन्धान, अन्तर्गत, अन्धकार, अन्धविश्वास, अन्तिम, अपमान, अभाव, अभियन्ता, अभ्यास, अमरता, अमानवीय, अर्थ, अर्थोपार्जन, अवकाश, अवलोकन, अवसर, अवहेलना, अविरल, असीमित, आघात, आधार, आन्दोलन, आरम्भ, आर्थिक, आवरण, आवश्यक, इच्छा, इतिहास, इन्दिरा, उक्त, उत्तरार्ध, उल्लिखित, ऊर्जा, एक, कक्षा, कठिन, कथा, कर, कर्म, कला, कलाकार, कलानिधि, कल्पना, कवि, कविता, कारण, कार्य, काल, किराँतेश्वर, कुरीति, कृतिगत, कोश, क्रम, क्रमशः, क्षेत्र, गङ्गादेवी, गीत, गीता, गोकर्ण, गोपाल, ग्रहण, चण्डी, चिन्ता, छिन्नलता, जगत्, जन्म, जर्जर, जातीय, जीवन, जीविकोपार्जन, जीवित, ज्योति, तत्कालीन, तपस्या, त्राण, त्रिभुवन, दक्षिण, दलित, दिन, दुःखद, देश, धर्म, धुन, धनी, ध्वनि, नरराज, नष्ट, नाटक, नाटककार, नाम, नारायण, निधन, निम्न, निरन्तरता, निवृत्त, नेपाल, पङ्ख, पठनपाठन, पत्र, पत्रिका, पद, परिक्रमा, परिचय, परिचित, परिमार्जन, परिवार, परिषद्, परिस्थिति, पशुपति, पाण्डुलिपि, पारिवारिक, पाश्चात्य, पिता, पुरस्कार, प्रकाशित, प्रगति, प्रज्ञा, प्रति, प्रतिकूल, प्रतिभा, प्रतिष्ठान, प्रदान, प्रबन्ध, प्रबन्धक, प्रभाव, प्रभावित, प्रमाण, प्रयत्न, प्रवेश, प्रवेशिका, प्रशासनिक, प्राज्ञ, प्राज्ञिक, प्राप्त, प्रायः, प्रारम्भ, प्रेरणा,

बाध्य, बालक, बालकृष्ण, बाहु, बुद्धिजीवी, बोध, भारत, भिक्षाटन, भूकम्प, भूभाग, भेद, भेदभाव, मनोनयन, मनोहरि, मन्दिर, मस्तिष्क, महत्त्व, महत्त्वपूर्ण, महा, महाभारत, महिला, माता, मात्र, माधव, मानवता, मान्यता, मुक्ति, मुख, मुख्य, मूल, मूल्यवान्, मृत्यु, यज्ञराज, यात्रा, युवा, योगदान, योगी, योजना, रचना, राग, रामशरण, रामायण, राष्ट्रिय, रुचि, रूप, रोग, रोगी, लेख, लेखक, लोक, वन्दना, वर्गीय, वर्ष, वर्षा, वा, वातावरण, वाद्य, विकट, विकाश, विदेश, विद्यालय, विपन्नता, विभिन्न, विमाता, विभाग, विरोधी, विवाह, विशेषज्ञ, विश्व, विश्वास, विषम, विषयक, विस्तृत, व्यक्तित्व, व्यवहार, व्यापक, व्याप्त, शब्दकोश, शर्मा, शर्मिष्ठा, शास्त्रीय, शिक्षा, शिक्षारम्भ, शीर्षक, शुल्क, शैक्षिक, शैली, श्रमजीवी, संगालो, संवर्द्धन, संसार, संस्कृति, सक्रिय, सांस्कृतिक, सङ्कलन, सङ्कल्प, सङ्गठित, सङ्गीत, सङ्गीतकार, सङ्गीतज्ञ, सङ्ग्रहालय, सङ्ग्रालिनु, सङ्घर्ष, सङ्घसंस्था, सचिव, सञ्चालन, सदैव, सफल, समर्पित, समस्या, समुदाय, समेत, सम्पत्ति, सम्पादन, सम्भव, सम्मान, सरल, सरस्वती, सशक्त, सहज, सहयोगी, सहायक, साक्षर, साधक, साधना, सामाजिक, सामान्यतः, साहित्य, साहित्यकार, सिंह, सीमित, सेना, सेवा, स्थान, स्थापित, स्रष्टा, स्वप्न, स्वर, स्वरूप, स्वास्थ्य ।

(ख) तद्भव

‘सङ्गीतज्ञ रामशरण दर्नाल’ जीवनीमा जम्मा ६०३ वटा शब्दहरू प्रयोग भएका छन् । यी शब्दहरूमध्ये २६४ वटा तद्भव स्रोतका शब्दहरूको प्रयोग भएको देखिन्छ । प्रतिशतका आधारमा हेर्दा ४३.७८ प्रतिशत तद्भव स्रोतका शब्दहरू यस पाठमा प्रयोग भएका छन् । ती तद्भव स्रोतका शब्दहरू यस प्रकार रहेका छन् :

अधि, अभ्र, अभ्रै, अनकन्टार, अम्बेडकर, अरु, अर्को, अवस्था, असार, असोज, आँगन, आइतबार, आइतबारे, आउँ, आउनु, आज, आफू, आमा, आशा, उचाल्नु, उता, उनी, उभ्याउनु, उमेर, एउटा, एघार, कखरा, कमाउनु, कसरी, कसी, कसुर, कहिले, काँडा, काठमाडौँ, काम, कालधारा, किन्नु, कुरा, केही, खटिरा, खप्नु, खिन्नता, खेल्नु, खोज्नु, गते, गराइदिनु, गरिदिनु, गरिरहनु, गर्नु, गर्लामगुर्लम, गहिराइ, गाउनु, गारो, गुजार्नु, गुठी, गोरखा, घर, घरी, घिमिरे, घेर्नु, घोटिनु, चलिरहनु, चर्किनु, चाहनु, चिनिनु, चिन्नु, चेपिनु, चोट, चोटि, चौधरी, छाड्नु, छापिनु, जगाउनु, जति, जना, जन्मनु, जस्तै, जस्तो, जागनु, जानकारी, जानु, जुका, जेठा, जो, जोगाउनु, जोड्नु, भन्नु, भ्रमेला, भुन्डिनु, ठान्नु, डाँडी,

डोटी, ढकाल, ढल्लु, त, तर, तर्फ, ताल, तिनी, तिर्नु, ती, तीन, त्यति, त्यहाँ, त्यही, त्यागनु, त्यो, थली, थाल्लु, थुप्रो, दनल, दर्नाल, दस, दसैं, दार्चुला, दार्जिलिङ, दिनु, दिलकुमारी, दुई, धान्नु, धेरै, नचुक्नु, नपर्नु, नबुभ्नु, नमिल्नु, नयाँ, नरमाइलो, नलागनु, नसक्नु, नहुनु, नाइके, नाक, निकै, निकल्नु, नेपाली, नै, नौ, पचाउनु, पछि, पछिल्लो, पढाइ, पढ्नु, पनि, पर्नु, पहिलो, पाउनु, पार्नु, पिप, पौँठाजोरी, फर्कनु, फाट्टफुट्ट, फितलो, फुटकर, फुटाउनु, बचत, बजाउनु, बभाड, बढाउनु, बढी, बनाउनु, बन्नु, बल्ल, बाँच्नु, बाजा, बाजुरा, बारे, बाहिर, बिच, बित्नु, विदा, विना, विलाउनु, बिसेनगर्ची, बिस्तारै, बुभ्नु, बुढापिथी, बेला, बेहोस, बेहोसी, बोलवाला, भइसक्नु, भत्कनु, भन्नु, भर, भाइ, भासिनु, भित्र्याउनु, भोग्नु, मध्ये, मन, महिना, महिनावारी, माहिला, माग, माग्नु, माछा, माथि, मादल, मामाघर, मावली, मिलाउनु, मिल्काउनु, मिल्नु, मुनामदन, मोड्नु, यति, यस, यसरी, यिनी, यी, र, रड, रहनु, राख्नु, लगत्तै, लगायत, लड्नु, लाग्नु, लालहिरा, लाहुरे, लोकगीत, लोकबाजा, सँग, सक्नु, सघाउनु, सङ्ग्रालिनु, सताइरहनु, सताउनु, सत्यकुमार, सम्म, सरि, सल्लाहकार, सहनु, साँचो, साँभ, साथ, सानै, सानो, सारा, सारेगम, सिर्जना, सुताउनु, सुन, सुमधुर, सो, सोच्नु, सोही, हराउनु, हरिमाया, हरेक, हवाइ, हात, हात्तीमताई, हामी, हुनु ।

(ग) आगन्तुक

‘सङ्गीतज्ञ रामशरण दर्नाल’ जीवनीमा जम्मा ६०३ वटा शब्दहरू प्रयोग भएका छन् । यी शब्दहरूमध्ये ५५ वटा आगन्तुक स्रोतका शब्दहरूको प्रयोग भएको देखिन्छ । प्रतिशतका आधारमा हेर्दा ९.१२ प्रतिशत आगन्तुक स्रोतका शब्दहरू यस पाठमा प्रयोग भएका छन् । ती आगन्तुक स्रोतका शब्दहरू यस प्रकार रहेका छन् :

अकबरी, अङ्ग्रेजी, अछाम, अर्ग्यान, अस्पताल, आखिर, इसाई, एकर्डियन, एकेडेमी, कदर, कर्नेट, कलकत्ता, काका, किसिम, गितार, गुजारा, गैर, जम्मा, जर्जी, जर्नल, जागिर, जापान, ट्रम्पेट, तयार, थाइल्यान्ड, दर्जन, निको, नोटेसनकार, पार्किन्सन, पियानो, फेलोसिप, बजार, बन्द, बन्दुक, बाँकी, बागीना, व्याङ्क्स, ब्यान्ड, मर्मत, मेजर, मौका, म्युजिक, रकम, रेकर्डिङ, रेडियो, रोवर्टस, लुनकरणदास, बनारस, सल्लाह, साल, सेन्ट, स्कुल हवलदार, हाइस्कुल, हौसला,

४.८.४ स्रोतगत स्थिति

‘सङ्गीतज्ञ रामशरण दर्नाल’ कथामा प्रयुक्त शब्दहरूको स्रोतगत स्थितिलाई तलको तालिकामा यसरी देखाउन सकिन्छ :

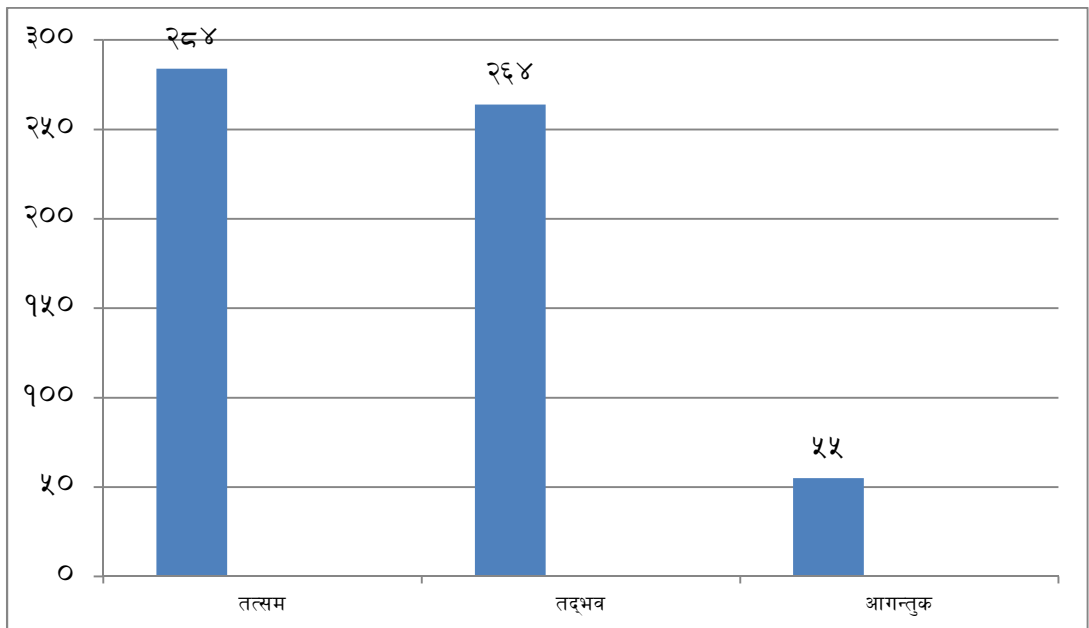
तालिका नं. १४

क्र. स.	स्रोत	शब्दसङ्ख्या	प्रतिशत
१	तत्सम	२८४	४७.०९
२	तद्भव	२६४	४३.७८
३	आगन्तुक	५५	९.१२
	जम्मा	६०३	१००

यस तथ्याङ्कलाई हेर्दा ‘सङ्गीतज्ञ रामशरण दर्नाल’ जीवनी पाठमा सबैभन्दा बढी तत्सम स्रोतका २८४ वटा शब्दहरू प्रयोग भएको पाइन्छ भने तद्भव स्रोतका २६४ वटा शब्दहरू प्रयोग भएको पाइन्छ । यसरी नै आगन्तुक स्रोतका ५५ वटा शब्दहरूको प्रयोग भएको पाइन्छ । प्रतिशतका आधारमा हेर्दा तत्सम ४७.०९ प्रतिशत, तद्भव ४३.७८ प्रतिशत र आगन्तुक ९.१२ प्रतिशत शब्दहरू रहेका छन् । यस तथ्याङ्कलाई दण्डारेखमा यसरी देखाउन सकिन्छ :

यस तथ्याङ्कलाई दण्डारेखमा यसरी देखाउन सकिन्छ :

दण्डारेख नं. १४



दण्डारेखले पनि सबैभन्दा बढी तत्सम स्रोतका शब्दहरू, त्यसभन्दा कम तद्भव र त्यसभन्दा पनि कम आगन्तुक स्रोतका शब्दहरूको प्रयोग भएको पाइन्छ । यसरी हेर्दा 'सङ्गीतज्ञ रामशरण दर्नाल' जीवनीमा तत्सम स्रोतका शब्दहरूको अधिक रूपमा प्रयोग भएको र विद्यार्थीहरूको स्तरभन्दा पनि कठिन शब्दहरूको प्रयोग यस जीवनीमा गरेको पाइन्छ । त्यसरी नै पाठ पनि अत्यधिक लामो भएकाले तहगत रूपमा विद्यार्थीहरूको स्तरसँग आंशिक मात्रामा मात्र मेल खाने देखिन्छ ।

४.९ 'आडसाड सुकी' जीवनीमा प्रयुक्त शब्दहरूको वर्गीकरण र व्याख्या

४.९.१ 'आडसाड सुकी' जीवनीमा प्रयुक्त शब्दहरूको शब्दवर्गगत वर्गीकरण

(क) नाम

'आडसाड सुकी' जीवनीमा जम्मा ४६९ वटा शब्दहरू प्रयोग भएका छन् । यी शब्दहरूमध्ये २९७ वटा नाम शब्दहरू प्रयोग भएको देखिन्छ । प्रतिशतका आधारमा हेर्दा ६३.३२ प्रतिशत नाम शब्दहरू यस पाठमा रहेका छन् । ती नामपदहरू यसप्रकार रहेका छन् :

अक्टोवर, अक्सफोर्ड, अखण्डता, अगस्त, अधिकार, अधिकारी, अध्ययन, अनुभव, अनुशासन, अनुसन्धान, अनुसार, अफ, अफ्रिकन, अभाव, अभिनन्दन, अभिप्रेरित, अभियान, अभिरुचि, अमनचैन, अमेरिका, अर्जुन, अर्थशास्त्र, अलेक्जेन्डर, अवधि, अवलम्बन, अवसर, अवस्था, अस्ट्रेलिया, आडसाड, आदर्श, आधार, आन्दोलन, आमा, आरोप, आह्वान, इतिहास, उद्देश्य, उपनिवेशवाद, उपाय, उमेर, एकजुट, एन्ड, एम, एरिस, ओरिएन्टल, कदर, कन्भेट, कला, कलेज, कानुन, काम, कारण, कार्य, कार्यकारी, कार्यक्रम, कार्यान्वयन, कार्यालय, किताब, किम, कुरा, कुराकानी, कृति, क्यान्सर, क्रम, क्रियाकलाप, क्षेत्र, खर्च, खलल, गठन, गतिविधि, गरिबी, गान्धी, गाली, गृहस्थी, घर, घेरा, घोषणा, चासो, छोरा, छोरी, जन, जनता, जनमत, जनवरी, जना, जानकारी, जापान, जारी, जिम्मा, जीवन, जीवनी, जुन्ता, जुलाइ, जेसस, ज्यान, ज्ञान, टिप्पणी, ट्रस्ट, ठाउँ, डलर, डिल्लीरमण, डेमोक्रेसी, तपस्या, तह, तिब्बत, तीन, त्याग, दल, दशक, दाखिन, दाजु, दायित्व, दिल्ली, दुई, दुर्दशा, दृष्टि, देश, दैनिकी, धर्म, धैर्य, ध्यान, ध्यानाकर्षण, नाटक, नात्मुक, नाम, नारी, निबन्ध, निबन्धकार, नियम, निर्वाचन, निष्ठा, नीति, ने, नेतृ, नेतृत्व, नेपाल, नेसनल, नोबेल, नौ, न्युयोर्क, पक्ष, पक्षधर, पढाइ, पत्रकार, परिचालन, परिवार, परिसर, पाखा, पानी, पिता, पीडा, पुनर्बहाली, पुरस्कार, पुस्तकालय, पूर्ण, प्यागोडा, प्रकाशन, प्रक्रिया, प्रतिबन्ध, प्रदर्शन, प्रदान, प्रयास,

प्रवृत्ति, प्रवेश, प्रारम्भ, प्रार्थना, फर, फल, फ्रान्सेस, बन्दी, बर्मा, बाबु, बाल, बिट्रिस, बुद्ध, बेला, बेलायत, बोडियन, बोध, भगवान्, भनाइ, भारत, भाषण, भिजिट, भीड, भुक्तान, भुटान, भेट, भेटघाट, भेला, भ्रमण, मध्यस्थता, मन, मन्त्री, मय, महत्त्व, महात्मा, माइकल, मानव, मानिस, माफी, मुक्त, मृत्यु, मथोडिस्ट, म्यानमार, याङ्गुन, यात्रा, युद्ध, रक्तपात, रङ्गुन, राजदूत, राजधानी, राजनीति, राशि, राष्ट्र, राष्ट्रपति, रिचार्डसन, रूप, रोग, लन्डन, लाख, लागू, लिग, लेट्स, लेडी, लोकतन्त्र, वर्ष, वातावरण, विचार, विद्यार्थी, विद्यालय, विन, विभूति, विमर्श, विरोध, विवाह, विशेष, विश्व, विश्वास, व्यक्ति, व्यक्तित्व, व्यारेक, शान्ति, शासन, शास्त्र, शिक्षा, श्रीराम, संविधान, संशोधन, संसार, संस्कार, संस्कृति, संस्थापक, संस्मरण, सघन, सङ्कट, सङ्कलन, सङ्ग्रह, सङ्ग्राम, सङ्घ, सङ्घर्ष, सत्ता, सदस्य, सभा, समय, समर्पण, समाजवाद, समुदाय, समूह, सम्बोधन, सम्मान, सरकार, सहयोगी, साम्यवाद, साहित्य, सिद्धान्त, सिलसिला, सुकी, सुधार, सेना, सेन्ट, सेवा, सैनिक, स्कूल, स्टडिज, स्थायित्व, स्वतन्त्रता, स्वभाव, स्वरूप, स्वास्थ्य, स्वेडागन, हग, हत्या, हस्तान्तरण, हाइस्कूल, हित, हेरचाह ।

(ख) सर्वनाम

‘आडसाड सुकी’ जीवनीमा जम्मा ४६९ वटा शब्दहरू प्रयोग भएका छन् । यी शब्दहरूमध्ये ९ वटा सर्वनाम शब्दहरू प्रयोग भएको देखिन्छ । प्रतिशतका आधारमा हेर्दा १.९१ प्रतिशत सर्वनाम शब्दहरू यस पाठमा प्रयोग भएका छन् । ती सर्वनाम पदहरू यस प्रकार रहेका छन् :

आफू, उनी, कुनै, जुन, तिनी, त्यस, त्यही, यस, यो ।

(ग) विशेषण

‘आडसाड सुकी’ जीवनीमा जम्मा ४६९ वटा शब्दहरू प्रयोग भएका छन् । यी शब्दहरूमध्ये १०६ वटा विशेषण शब्दहरू प्रयोग भएको देखिन्छ । प्रतिशतका आधारमा हेर्दा २२.६० प्रतिशत विशेषण शब्दहरू रहेका छन् । ती विशेषण पदहरू यसप्रकार रहेका छन् :

अडिग, अढाइ, अनेक, अन्तर्राष्ट्रिय, अमेरिकी, अवस्थित, असाध्यै, अहिंसावादी, आधुनिक, आध्यात्मिक, उग्र, उच्च, उत्तिकै, उदाहरणीय, उपयुक्त, उपयोगी एउटा,

एसियाली, ऐतिहासिक, औपचारिक, कान्छो, कायम, कूटनीतिक, केन्द्रित, केही, खडा, खास, ग्रस्त, घातक, चर्चित, जस्तो, ज्ञाता, ठूलो, तत्कालीन, तत्पर, त्यति, दतचित्त, दर्शन, दायक, नजरबन्द, नागरिक, नामक, नियमित, निर्वाचित, नैतिक, नामक, पछिल्लो, परिचित, पूर्ण, प्रजातान्त्रिक, प्रमुख, प्रधान, प्रभावकारी, प्राप्त, बढी, बर्खास्त, बर्मेली, विरामी, बिल्कुल, बौद्ध, भिन्न, भूत, भौगोलिक, महान्, माहिलो, मुख्य, रमाइलो, राजनीतिक, राजनीतिज्ञ, राष्ट्रिय, रिहा, रुष्ट, रोगी, विचारशील, विजेता, विदेशी, विभाजन, विभिन्न, व्यक्त, व्यतीत, व्यापक, शरणार्थी, शान्त, शुभचिन्तक, श्रीमान्, संयुक्त, सक्षम, सङ्घर्षशील, सबै, समर्थक, समाहित, सम्पन्न, सम्पूर्ण, सम्म, सरल, सांस्कृतिक, सानो, सामाजिक, साहित्यिक, स्थापित, स्थित, स्वतन्त्र, स्वदेशी, हजारौं, हासिल, हिमाली ।

(घ) क्रिया

‘आइसाइ सुकी’ जीवनीमा जम्मा ४६९ वटा शब्दहरू प्रयोग भएका छन् । यी शब्दहरूमध्ये ४० वटा क्रिया शब्दहरू प्रयोग भएको देखिन्छ । प्रतिशतका आधारमा हेर्दा ८.५२ प्रतिशत क्रियाहरू प्रयोग भएका छन् । ती क्रिया शब्दहरू यसप्रकार रहेका छन् :

अपनाउनु, आउनु, उभिनु, खानु, गराउनु, गर्नु, गुमाउनु, चलाउनु, चाहनु, छाड्नु, जन्मनु, डुब्नु, तोक्नु, दिनु, नसक्नु, नसुन्नु, नहुनु, पराउनु, पर्नु, पार्नु, पाल्नु, पुऱ्याउनु, फर्किनु, बनाउनु, बन्नु, बस्नु, बाँच्नु, भन्नु, मान्नु, राख्नु, लगाउनु, लाग्नु, लिनु, लेख्नु, ल्याउनु, सक्नु, ल्याउनु, सुनाउनु, हटाउनु, हुनु ।

(ङ) क्रियाविशेषण

‘आइसाइ सुकी’ जीवनीमा जम्मा ४६९ वटा शब्दहरू प्रयोग भएका छन् । यी शब्दहरूमध्ये १२ वटा क्रियाविशेषण शब्दहरू प्रयोग भएको देखिन्छ । प्रतिशतका आधारमा हेर्दा २.५५ प्रतिशत क्रियाविशेषण शब्दहरू रहेका छन् । ती क्रियाविशेषण शब्दहरू यसप्रकार रहेका छन् :

अहिले, अहोरात्र, करिब, कहाँ, किन, जहाँ, त्यहाँ, दुवै, पटक, पूर्वक, भरमग्दुर, लगभग ।

(च) नामयोगी

‘आडसाड सुकी’ जीवनीमा जम्मा ४६९ वटा शब्दहरू प्रयोग भएका छन् । यी शब्दहरूमध्ये ९ वटा नामयोगी शब्दहरू प्रयोग भएको देखिन्छ । प्रतिशतका आधारमा हेर्दा १.९१ प्रतिशत नामयोगी शब्दहरू रहेका छन् । ती नामयोगी पदहरू यसप्रकार रहेका छन् :

चाहिँ, तर्फ, पछि, वारे, बाहिर, मध्ये, माथि, लगायत, साथ ।

(छ) निपात

‘आडसाड सुकी’ जीवनीमा जम्मा ४६९ वटा शब्दहरू प्रयोग भएका छन् । यी शब्दहरूमध्ये २ वटा निपात शब्दहरू प्रयोग भएको देखिन्छ । प्रतिशतका आधारमा हेर्दा ०.४२ प्रतिशत निपात शब्दहरू रहेका छन् । ती निपात शब्दहरू यस प्रकार रहेका छन् :

त, नै ।

(ज) संयोजक

‘आडसाड सुकी’ जीवनीमा जम्मा ४६९ वटा शब्दहरू प्रयोग भएका छन् । यी शब्दहरूमध्ये ३ वटा संयोजक शब्दको प्रयोग भएको पाइन्छ । जुन ०.६३ प्रतिशत देखिन्छ । ती संयोजक शब्दहरू यसप्रकार रहेका छन् :

तथा, तर, र ।

४.९.२ शब्दवर्गगत स्थिति

प्रस्तुत ‘आडसाड सुकी’ को जीवनी पाठमा प्रयुक्त भएका शब्दहरूको शब्दवर्गगत स्थितिलाई निम्नानुसार तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ :

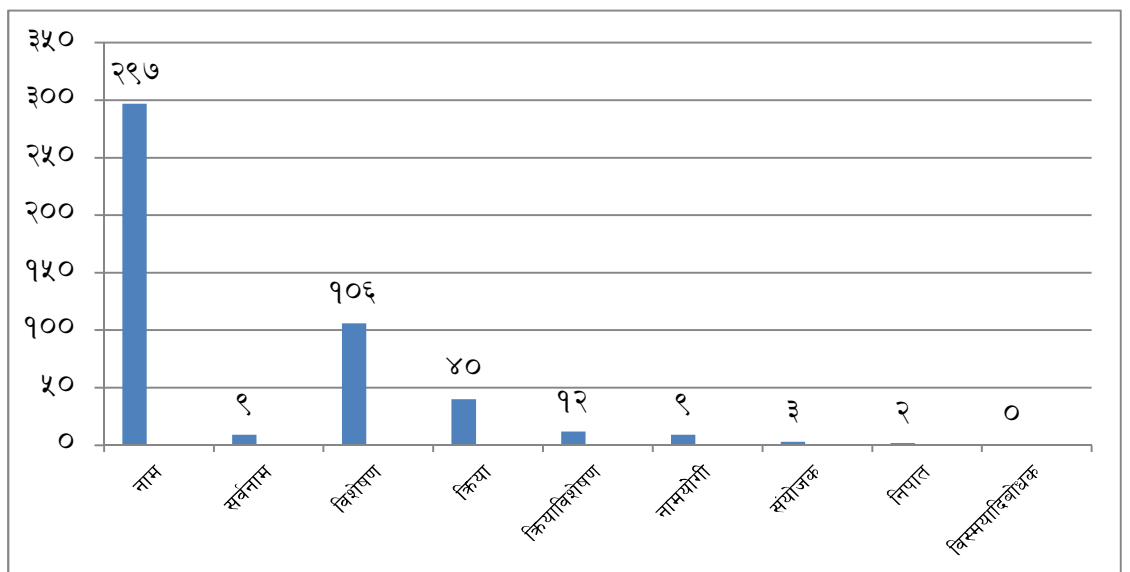
तालिका नं. १५

क्र. सं.	शब्दवर्ग	शब्दसङ्ख्या	प्रतिशत
१	नाम	२९७	६३.३२
२	सर्वनाम	९	१.९१
३	विशेषण	१०६	२२.६०
४	क्रिया	४०	८.५२
५	क्रियाविशेषण	१२	२.५५
६	नामयोगी	९	१.९१
७	संयोजक	३	०.६३
८	निपात	२	०.४२
९	विस्मयादिबोधक	०	०
	जम्मा	४६९	१००

‘आइसाइ सुकी’ को जीवनी पाठमा प्रयुक्त भएका शब्दहरूको शब्दगत वर्गीकरणलाई प्रतिशतका आधारमा हेर्दा नाम ६३.३२, सर्वनाम १.९१, विशेषण २२.६०, क्रिया ८.५२, क्रियाविशेषण २.५५, नामयोगी १.९१, संयोजक ०.६३, निपात ०.४२ र विस्मयादिबोधक ० प्रतिशत शब्दहरूको प्रयोग भएको पाइन्छ ।

यस तथ्याङ्कलाई दण्डारेखमा यसरी प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

दण्डारेख नं. १५



दण्डारेखले पनि सबैभन्दा बढी नामपद, नामभन्दा कम विशेषण, विशेषणभन्दा कम क्रिया र क्रियाभन्दा कम क्रियाविशेषण, क्रियाविशेषणभन्दा कम सर्वनाम र नामयोगी शब्दहरूको प्रयोग भएको देखाएको छ । त्यसरी नै संयोजक, निपात जस्ता शब्दहरूको प्रयोग अति न्यून मात्रामा देखिएको छ । त्यसैले यस कथामा प्रयोग भएका शब्दहरूको शब्दवर्गका आधारमा समान वितरण नरहेको देखिन्छ ।

४.९.३ 'आइसाइ सुकी' जीवनीमा प्रयुक्त शब्दहरूको स्रोतगत वर्गीकरण

(क) तत्सम

'आइसाइ सुकी' जीवनीमा जम्मा ४६९ वटा शब्दहरू प्रयोग भएका छन् । यी शब्दहरूमध्ये २६१ वटा तत्सम स्रोतका शब्दहरूको प्रयोग भएको देखिन्छ । प्रतिशतका आधारमा हेर्दा ५५.६५ प्रतिशत तत्सम स्रोतका शब्दहरू यस पाठमा प्रयोग भएका छन् । ती तत्सम स्रोतका शब्दहरू यसप्रकार रहेका छन् :

अखण्डता, अधिकार, अधिकारी, अध्ययन, अनुभव, अनुशासन, अनुसन्धान, अनुसार, अनेक, अन्तर्राष्ट्रिय, अभाव, अभिनन्दन, अभिप्रेरित, अभियान, अभिरुचि, अर्जुन, अर्थशास्त्र, अवधि, अवलम्बन, अवसर, अवस्थित, असाध्यै, अहिंसावादी, अहोरात्र, आदर्श, आधार, आधुनिक, आध्यात्मिक, आन्दोलन, आरोप, आह्वान, इतिहास, उग्र, उच्च, उदाहरणीय, उद्देश्य, उपनिवेशवाद, उपयुक्त, उपयोगी, उपाय, एसियाली, ऐतिहासिक, औपचारिक, कला, कहाँ, कारण, कार्य, कार्यकारी, कार्यक्रम, कार्यान्वयन, कार्यालय, किन, कूटनीतिक, कृति, केन्द्रित, क्रम, क्रियाकलाप, क्षेत्र, खडा, गठन, गतिविधि, गाली, गृहस्थी, ग्रस्त, घातक, घोषणा, चर्चित, जनता, जन, जनमत, जना, जहाँ, जारी, जीवन, जीवनी, जुन, ज्यान, ज्ञाता, ज्ञान, टिप्पणी, तत्कालीन, तत्पर, तथा, तपस्या, त्याग, दतचित्त, दल, दशक, दायित्व, दुर्दशा, दृष्टि, देश, दैनिकी, धर्म, धैर्य, ध्यान, ध्यानाकर्षण, नागरिक, नाटक, नाम, नामक, नारी, निबन्ध, नियम, नियमित, निर्वाचन, निर्वाचित, निष्ठा, नीति, नेतृ, नेतृत्व, नेपाल, नैतिक, पक्ष, पक्षधर, पत्रकार, परिचालन, परिचित, परिवार, परिसर, पिता, पीडा, पुरस्कार, पुस्तकालय, पूर्ण, पूर्वक, प्रकाशन, प्रक्रिया, प्रजातान्त्रिक, प्रमुख, प्रजातन्त्र, प्रति, प्रतिपक्षी, प्रतिबन्ध, प्रदर्शन, प्रदान, प्रधान, प्रभावकारी, प्रयास, प्रवृत्ति, प्रवेश, प्राप्त, प्रारम्भ, प्रार्थना, फल, बाल, बुद्ध, बोध, बौद्ध, भगवान्, भाग, भारत, भाषण, भिन्न, भूत, भौगोलिक, भ्रमण,

मध्यस्थता, मन्त्री, मय, महत्त्व, महात्मा, महान्, मानव, मुक्त, मुख्य, मृत्यु, यात्रा, युद्ध, रक्तपात, राजदूत, राजधानी, राजनीति, राजनीतिक, राजनीतिज्ञ, राशि, राष्ट्र, राष्ट्रपति, राष्ट्रिय, रूप, रुष्ट, रोग, रोगी, लोकतन्त्र, वर्ष, वातावरण, विचार, विचारशील, विजेता, विदेशी, विद्यार्थी, विद्यालय, विभाजन, विभिन्न, विभूति, विमर्श, विरोध, विवाह, विशेष, विश्व, विश्वास, व्यक्त, व्यक्ति, व्यक्तित्व, व्यतीत, व्यापक, शरणार्थी, शान्त, शान्ति, शासन, शास्त्र, शिक्षा, शुभचिन्तक, श्रीमान्, श्रीराम, संयुक्त, संविधान, संशोधन, संसार, संस्कार, संस्कृति, संस्थापक, संस्मरण, सक्षम, सङ्घ, सङ्कट, सङ्कलन, सङ्ग्रह, सङ्ग्राम, सङ्घ, सङ्घर्ष, सङ्घर्षशील, सचेत, सत्ता, सदस्य, सभा, समय, समर्पण, समर्थक, समाजवाद, समाहित, समुदाय, सम्पन्न, सम्पूर्ण, सम्बन्धी, सम्बोधन, सम्म, सम्मान, समूह, सरल, सशक्त, सहयोग, सांस्कृतिक, सामाजिक, साम्यवाद, साहित्य, साहित्यिक, सिद्धान्त, सेना, सेवा, सैनिक, स्थापित, स्थायित्व, स्थित, स्वतन्त्र, स्वतन्त्रता, स्वदेशी, स्वभाव, स्वरूप, स्वास्थ्य, हत्या, हस्तान्तरण, हित ।

(ख) तद्भव

‘आडसाड सुकी’ जीवनीमा जम्मा ४६९ वटा शब्दहरू प्रयोग भएका छन् । यी शब्दहरूमध्ये १३० वटा तद्भव स्रोतका शब्दहरूको प्रयोग भएको देखिन्छ । प्रतिशतका आधारमा हेर्दा २७.७१ प्रतिशत तद्भव स्रोतका शब्दहरू यस पाठमा प्रयोग भएका छन् । ती तद्भव स्रोतका शब्दहरू यस प्रकार रहेका छन् :

अडिग, अढाइ, अपनाउनु, अवस्था, अहिले, आउनु, आफू, आमा, उत्तिकै, उनी, उभिनु, उमेर, एउटा, कान्छो, काम, कुनै, कुरा, कुराकानी, केही, खानु, खास, गराउनु, गर्नु, गुमाउनु, घर, घेरा, चलाउनु, चासो, चाहनु, चाहिँ, छाड्नु, छोरा, छोरी, जन्मनु, जानकारी, ठाउँ, ठूलो, डुब्नु, डिल्लीरमण, त, तर, तर्फ, तिनी, तिब्बत, तीन, तोक्नु, त्यति, त्यस, त्यहाँ, त्यही, दर्शन, दाजु, दायक, दिनु, दुई, दुवै, नसक्नु, नसुन्नु, नहुनु, निबन्धकार, नै नौ, पछि, पछिल्लो, पटक, पढाइ, पढ्नु, पनि, पराउनु, पर्नु, पाखा, पानी, पार्नु, पाल्नु, पुनर्बहाली, पुऱ्याउनु, फर्किनु, बढी, बनाउनु, बन्दी, बन्नु, बर्खास्त, बर्मेली, बस्नु, बाँच्नु, बाबु, बारे, बाहिर, बिरामी, बेला, बेलायत, भरमग्दुर, भनाइ, भन्नु, भीड, भुक्तान, भेट, भेटघाट, मध्ये, मन, माथि, मानिस, मान्नु, माहिलो, यस, यो, र, रमाइलो, राख्नु, लगभग, लगाउनु, लगायत,

लाख, लागू, लाग्नु, लिनु, लेख्नु, ल्याउनु, सक्नु, सबै, साथ, सानो, सुकी, सुधार, सुनाउनु, हटाउनु, हिमाली, हुनु, हेरचाह ।

(ग) आगन्तुक

‘आइसाइ सुकी’ जीवनीमा जम्मा ४६९ वटा शब्दहरू प्रयोग भएका छन् । यी शब्दहरूमध्ये ७८ वटा आगन्तुक स्रोतका शब्दहरूको प्रयोग भएको देखिन्छ । प्रतिशतका आधारमा हेर्दा १६.६३ प्रतिशत आगन्तुक स्रोतका शब्दहरू यस पाठमा प्रयोग भएका छन् । ती आगन्तुक स्रोतका शब्दहरू यस प्रकार रहेका छन् :

अक्टोवर, अक्सफोर्ड अगस्त, अफ, अफ्रिकन, अमनचैन, अमेरिका, अमेरिकी, अलेक्जेन्डर, अस्ट्रेलिया, आइसाइ, आम, एन्ड, एम, एरिस, ओरिएन्टल, कदर, कन्भेट, करिब, कलेज, कानुन, कायम, किताब, किम, क्यान्सर, खर्च, खलल, गरिबी, गान्धी, जनवरी, जागिर, जापान, जिम्मा, जुन्ता, जुलाइ, जेसस, ट्रस्ट, डलर, डेमोक्रेसी, तह, दाखिन, दिल्ली, नजरबन्द, नात्मुक, ने, नेसनल, नोबेल, न्युयोर्क, प्यागोडा, फर, फ्रान्सेस, ब्रिटिस, बोडियन, भिजिट, भुटान, भेला, माइकल, माफी, मेथोडिस्ट, म्यानमार, याङ्गुन, रङ्गुन, रिचार्डसन, रिहा, लन्डन, लिग, लेट्स, लेडी, विन, सरकार, सिलसिला, सेन्ट, स्कुल, स्टडिज, स्वेडागन, हजारौं, हाइस्कुल, हासिल ।

४.९.४ स्रोतगत स्थिति

‘आइसाइ सुकी’ को जीवनीमा प्रयुक्त शब्दहरूको स्रोतगत स्थितिलाई तलको तालिका यसरी देखाउन सकिन्छ :

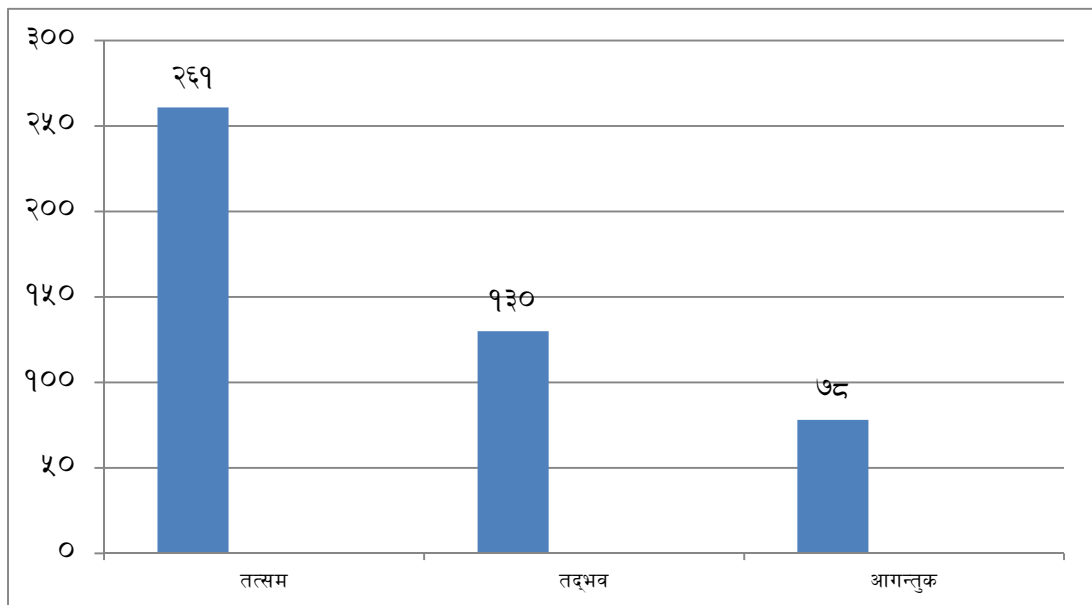
तालिका नं. १६

क्र. स.	स्रोत	शब्दसङ्ख्या	प्रतिशत
१	तत्सम	२६१	५५.६५
२	तद्भव	१३०	२७.७१
३	आगन्तुक	७८	१६.६३
	जम्मा	४६९	१००

यस तथ्याङ्कलाई हेर्दा 'आइसाइ सुकी' को जीवनी पाठमा सबैभन्दा बढी तत्सम स्रोतका २६१ वटा शब्दहरू प्रयोग भएको पाइन्छ भने तद्भव स्रोतका १३० वटा शब्दहरू प्रयोग भएको पाइन्छ । यसरी नै आगन्तुक स्रोतका ७८ वटा शब्दहरूको प्रयोग भएको पाइन्छ । प्रतिशतका आधारमा हेर्दा तत्सम ५५.६५ प्रतिशत, तद्भव २७.७१ प्रतिशत र आगन्तुक १६.६३ प्रतिशत शब्दहरू रहेका छन् । यस तथ्याङ्कलाई दण्डारेखमा यसरी देखाउन सकिन्छ :

यस तथ्याङ्कलाई दण्डारेखमा यसरी देखाउन सकिन्छ :

दण्डारेख नं. १६



दण्डारेखले पनि सबैभन्दा बढी तत्सम स्रोतका शब्दहरू, त्यसभन्दा कम तद्भव र त्यसभन्दा पनि कम आगन्तुक स्रोतका शब्दहरूको प्रयोग भएको पाइन्छ । यसरी हेर्दा 'आइसाइ सुकी' को जीवनी पाठमा तत्सम स्रोतका शब्दहरूको अधिक रूपमा प्रयोग भएको र विद्यार्थीहरूको स्तरभन्दा पनि कठिन शब्दहरूको प्रयोग भएको पाइन्छ । त्यसरी नै यस पाठमा आगन्तुक शब्दहरूको प्रयोग पनि अत्यधिक मात्रामा भएको पाइन्छ ।

कक्षा नौमा राखिएका दुई वटा जीवनीहरू 'सङ्गीतज्ञ रामशरण दर्नाल' र 'आइसाइ सुकी' जीवनीहरूमा प्रयुक्त शब्दहरूको प्रयोगको स्थिति हेर्दा पहिलो पाठमा ६०३ र दोस्रो पाठमा ४६९ वटा शब्दहरूको प्रयोग भएको देखिन्छ । शब्दसङ्ख्याका हिसाबले

पाठ्यपुस्तकमा जीवनहरूको क्रम मिलेको पाइँदैन । पाठ्यपुस्तकमा क्रमशः 'सङ्गीतज्ञ रामशरण दर्नाल' र 'आडसाड सुकी' को जीवनी राखिए तापनि शब्द प्रयोगका आधारमा पाठ्यपुस्तकमा क्रमशः 'आडसाड सुकी' र 'सङ्गीतज्ञ रामशरण दर्नाल' जीवनीक्रम राख्नुपर्ने देखिन्छ । पाठ्यपुस्तकमा नाम, सर्वनाम, विशेषण र क्रिया वर्गका शब्दहरूको प्रयोग सन्तोषजनक देखिए पनि क्रियाविशेषणलगायत अन्य वर्गका शब्दहरूको प्रयोग अत्यन्त न्यून मात्रामा देखिएको छ ।

अध्याय पाँच

निष्कर्ष तथा सुझाउ

५.१ निष्कर्ष

नेपाल सरकार, पाठ्यक्रम विकास केन्द्र, भक्तपुरबाट प्रकाशित कक्षा नौको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट कथा, निबन्ध र जीवनी विधामा रहेका शब्दहरूको सङ्कलन, वर्गीकरण र स्रोतगत एवम् शब्दवर्गगत विश्लेषण पश्चात् निम्नलिखित निष्कर्षहरू निकालिएको छ :

- । भाषा पाठ्यपुस्तकमा शब्दभण्डारको महत्त्वपूर्ण स्थान रहने भएकाले सबै शब्दवर्ग र स्रोतका शब्दहरूको प्रविष्टि भएको पाइयो । नाम, विशेषण, क्रियाविशेषण, सर्वनाम र क्रिया वर्गका शब्दहरूको प्रविष्टि सन्तोषजनक देखिए पनि नामयोगी, संयोजक, विस्मयादिबोधक, निपात वर्गका शब्दहरूको प्रविष्टि न्यून रूपमा भएको पाइयो ।
- । स्रोतका आधारमा (तत्सम, तद्भव र आगन्तुक) शब्दहरूको छनोट र वितरण केही मात्रामा सन्तोषजनक रहे पनि शब्दवर्गका हिसाबले शब्दहरूको प्रयोगमा समानुपातिक वितरण भएको देखिएन ।
- । ज्ञानविज्ञान तथा प्रविधिका नव आगन्तुक शब्दहरूको प्रविष्टि कम पाइयो ।
- । पाठहरूलाई आयाम र शब्दसङ्ख्याका हिसाबले क्रमशः मिलाएर नराखिएको पाइयो ।
- । अन्य कथाहरूको तुलनामा 'बन्धनबाट मुक्ति' कथामा आगन्तुक शब्दहरूको अधिक प्रयोग भएको पाइयो ।
- । 'सङ्गीतज्ञ रामशरण दर्नाल' जीवनीमा तत्सम शब्दको अत्यधिक प्रयोग भएकाले विद्यार्थीको स्तर अनुसार शब्दहरूको छनोट नगरिएको पाइयो ।
- । 'आडसाड सुकी'को जीवनीमा केही अपठ्यारा खालका आगन्तुक शब्दहरूको प्रयोग भएको पाइयो ।

५.२ सुभाउ

नेपाल सरकार, पाठ्यक्रम विकास केन्द्रबाट प्रकाशित कक्षा नौको नेपाली भाषा पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट कथा, निबन्ध र जीवनीहरूमा प्रयुक्त शब्दहरूको स्रोतगत र शब्दगत वर्गीकरण, व्याख्या विश्लेषणबाट निम्नलिखित सुभाउ दिन सकिन्छ :

- । भाषा पाठ्यपुस्तकमा शब्दभण्डारको स्थान महत्त्वपूर्ण हुने भएकाले सबै शब्दहरूलाई समान स्थान दिएर पाठ्यपुस्तक निर्माण गरिनु पर्दछ ।
- । तद्भव शब्दहरूको सङ्ख्या धेरै हुनु आवश्यक हुन्छ । तत्सम शब्दहरूको सङ्ख्या दोस्रो स्थानमा हुनु उचित हुन्छ तापनि तत्सम शब्दको प्रयोग गर्दा कठिन खालका भन्दा सरल, विद्यार्थीको स्तर, क्षमता र उमेरलाई आधार मानेर शब्दहरूको प्रयोग गर्नु आवश्यक हुन्छ । त्यस्तै गरेर आगन्तुक शब्दहरू पनि चलनचल्तीकै प्रयोग गर्नु उचित हुन्छ । यी सम्पूर्ण शब्दहरूमध्ये ठेट नेपाली वा भर्रा शब्दहरूको प्रयोग सम्भव भएसम्म धेरै गर्नुपर्दछ ।
- । शब्दहरूको छनौट गर्दा दैनिक जीवनमा प्रयोग हुने शब्दलाई भाषा पाठ्यपुस्तकमा प्रमुख स्थान दिनुपर्दछ ।
- । पाठ्यपुस्तकमा प्रयुक्त शब्दहरूको अनावश्यक रूपमा आवृत्ति हुनु हुँदैन ।
- । सबै समासहरूको उचित प्रयोग गरिनु पर्दछ ।
- । पाठ्यक्रम निर्माता, पाठ्यपुस्तक लेखक र शब्दकोश निर्माताहरूले पनि शब्दहरूको छनौट गर्दा उचित तालमेल मिलाएर गर्नुपर्दछ ।
- । शब्द संरचनाका दृष्टिले सरल प्रकारका शब्दहरूको प्रयोग गर्नुपर्दछ ।
- । शब्दवर्गका हिसाबले विस्मयादिबोधक, निपात आदिको प्रयोग न्यून भएकाले यसको पनि केही मात्रामा प्रयोग हुनुपर्दछ ।
- । बालबालिकाका जीवनसँग सम्बन्धित उपयोगी शब्दहरू पनि पाठ्यपुस्तकका कथाहरूमा समावेश भएमा राम्रो हुन्छ ।

५.३ भावी अध्ययनका लागि सम्भावित शीर्षक

- (१) कक्षा नौको नेपाली पाठ्यपुस्तकको जीवनी विधामा प्रयुक्त शब्दभण्डारको अध्ययन
- (२) कक्षा नौको नेपाली पाठ्यपुस्तकको प्रबन्ध विधामा प्रयुक्त शब्दभण्डारको अध्ययन
- (३) कक्षा नौको नेपाली पाठ्यपुस्तकको कविता विधामा प्रयुक्त शब्दभण्डारको अध्ययन
- (४) स्तर अनुरूपताका दृष्टिले नेपाली पाठ्यपुस्तक कक्षा नौ मा प्रयुक्त शब्दभण्डारको विश्लेषण
- (५) कक्षा नौको पाठ्यपुस्तक अन्तर्गत प्रयुक्त तत्सम शब्दभण्डारको अध्ययन
- (६) कक्षा नौ को पाठ्यपुस्तक अन्तर्गत प्रयुक्त तद्भव शब्दभण्डारको अध्ययन
- (७) कक्षा नौ को पाठ्यपुस्तक अन्तर्गत प्रयुक्त आगन्तुक शब्दभण्डारको अध्ययन
- (८) कक्षा नौको पाठ्यपुस्तक अन्तर्गत प्रयुक्त सक्रिय तथा निष्क्रिय शब्दहरूको अध्ययन
- (९) कक्षा नौको पाठ्यपुस्तक अन्तर्गत समाविष्ट कथा विधा र जीवनी विधाका शब्दभण्डारको तुलनात्मक अध्ययन ।

सन्दर्भसामग्रीसूची

अधिकारी, अनन्त, (२०६७), कक्षा दसको नेपाली पाठ्यपुस्तकको कथा विधामा प्रयुक्त शब्दभण्डारको अध्ययन, शिक्षा स्नातकोत्तर शोधपत्र, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि. वि., कीर्तिपुर ।

अधिकारी, हेमाङ्गराज, (२०४४), शिक्षालाई जीवनोपयोगी बनाउने कारक तत्त्वहरू, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, नेपाली शिक्षा विभाग, त्रि. वि., कीर्तिपुर ।

....., (२०६६), समसामयिक नेपाली व्याकरण, (पाँ. सं.), काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।

....., (२०६७), प्रयोगात्मक नेपाली व्याकरण, (ते. सं.), ललितपुर : साभा प्रकाशन ।

अर्याल, बिन्दु, (२०६४), कक्षा ६ र ७ को नेपाली पाठ्यपुस्तकको कथा विधामा प्रयुक्त शब्दभण्डारको तुलनात्मक अध्ययन, शिक्षा स्नातकोत्तर शोधपत्र, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि. वि., कीर्तिपुर ।

आरती, हुमागाईं, (२०७०) कक्षा सातको नेपाली पाठ्यपुस्तकको कथा विधामा प्रयुक्त शब्द भण्डारको अध्ययन, नेपाली भाषा शिक्षण विभाग, सानोठिमी क्याम्पस, भक्तपुर ।

उपाध्याय, कौशल्या, (२०७०), कक्षा एघारको अनिवार्य नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट कथा विधामा प्रयुक्त शब्दभण्डारको अध्ययन, शिक्षा स्नातकोत्तर शोधपत्र, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि. वि., कीर्तिपुर ।

उपाध्याय, टेकनारायण, (२०६६), साहित्य शास्त्रमा प्रयुक्त पारिभाषिक शब्दावलीको अध्ययन, शिक्षा स्नातकोत्तर शोधपत्र, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि. वि., कीर्तिपुर ।

उपाध्याय, तारापति र द्रोणकुमार उपाध्याय, (सन् २००५), आदर्श नेपाली व्याकरण ।

काफ्ले, गोपीकृष्ण, (२०५२), कक्षा एकको मेरो नेपाली किताबमा प्रयुक्त शब्दभण्डारको अध्ययन, शिक्षा स्नातकोत्तर शोधपत्र, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि. वि., कीर्तिपुर ।

काफ्ले, चूडामणि, (२०६९), नौलो नेपाली व्याकरण रचना र अभ्यास, काठमाडौँ : रत्न पुस्तक भण्डार ।

कार्की, निलु, (२०६८), माध्यमिक तहको नेपाली पाठ्यपुस्तकको निबन्ध विधामा प्रयुक्त शब्दभण्डारको अध्ययन, शिक्षा स्नातकोत्तर शोधपत्र, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि. वि., कीर्तिपुर ।

कार्की, पूर्णबहादुर, (२०५७), कक्षा दुईको मेरो नेपाली किताबमा समाविष्ट शब्दभण्डारको विश्लेषण, शिक्षा स्नातकोत्तर शोधपत्र, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, महेन्द्ररत्न क्याम्पस, ताहाचल, काठमाडौँ ।

खतिवडा, कर्णाखर र अन्य, (२०६६), साधारण नेपाली, काठमाडौँ : चौलानी प्रकाशन ।

खतिवडा, आनन्द, (२०६३), साझा नेपाली भाग तीनमा प्रयुक्त शब्दभण्डारको विश्लेषण, शिक्षा स्नातकोत्तर शोधपत्र, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, महेन्द्ररत्न क्याम्पस, ताहाचल, काठमाडौँ ।

गौतम, शिवकुमार (२०५४), तीन कक्षाको मेरो नेपाली किताबमा प्रयुक्त शब्दभण्डारको अध्ययन, शिक्षा स्नातकोत्तर शोधपत्र, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, महेन्द्ररत्न क्याम्पस, ताहाचल, काठमाडौँ ।

ज्जवाली, धनुषा, (२०६९), कक्षा एघारको ऐच्छिक नेपालीको निबन्ध विधामा समाविष्ट शब्दभण्डारको अध्ययन, शिक्षा स्नातकोत्तर शोधपत्र, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि. वि., कीर्तिपुर ।

ज्जवाली, निर्मल, (२०५७), कक्षा सातको हाम्रो नेपाली किताबमा प्रयुक्त शब्दभण्डारको अध्ययन, शिक्षा स्नातकोत्तर शोधपत्र, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि. वि., कीर्तिपुर ।

ढुङ्गेल, दामोदर, (२०६१), काठमाडौं उपत्यकामा कक्षा ५ मा अध्ययनरत सरकारी र निजी विद्यालयका विद्यार्थीहरूको शब्दभण्डार क्षमताको अध्ययन, शिक्षा स्नातकोत्तर शोधपत्र, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि. वि., कीर्तिपुर ।

दाहाल, दुर्गाप्रसाद, (२०६५), साधारण नेपाली, काठमाडौं : एम. के पब्लिसर्स एन्ड डिस्ट्रिब्युटर्स ।

दुवाडी, दयाराम, (२०६२), कक्षा नौको नेपाली पाठ्यपुस्तकको कथा विधामा प्रयुक्त शब्दभण्डारको अध्ययन, शिक्षा स्नातकोत्तर शोधपत्र, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, महेन्द्ररत्न क्याम्पस, ताहाचल, काठमाडौं ।

न्यौपाने, टड्कप्रसाद र अन्य, (२०६९), सामान्य भाषाविज्ञान, काठमाडौं : सनलाइट पब्लिकेसन ।

पराजुली, सोभिता, (२०६३), कक्षा ८ को हाम्रो नेपाली किताब र सजिलो मालामा प्रयुक्त शब्दभण्डारको तुलनात्मक अध्ययन, शिक्षा स्नातकोत्तर शोधपत्र, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि. वि., कीर्तिपुर ।

पोखरेल, बालकृष्ण, (२०४०), (सम्पा.), नेपाली बृहत् शब्दकोश, काठमाडौं : ने.प्र.प्र. ।

भट्ट, चक्रदेव, (२०६६), माध्यमिक तहको पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट प्रयुक्त जीवनी विधाका शब्दभण्डारको अध्ययन, शिक्षा स्नातकोत्तर शोधपत्र, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि. वि., कीर्तिपुर ।

भट्ट, रञ्जिता, (२०६०), कक्षा ६ को हाम्रो नेपाली पाठ्यपुस्तकको कथा विधामा प्रयुक्त शब्दभण्डारको अध्ययन, शिक्षा स्नातकोत्तर शोधपत्र, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, महेन्द्ररत्न क्याम्पस, ताहाचल, काठमाडौं ।

भट्टराई, बालकुमारी, (२०५७), कक्षा नौ को नेपाली पाठ्यपुस्तकको कथा विधामा प्रयुक्त शब्दभण्डारको अध्ययन, शिक्षा स्नातकोत्तर शोधपत्र, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि. वि., कीर्तिपुर ।

भण्डारी, पारसमणि, (२०६०), प्राथमिक तह कक्षा १-३ का विद्यार्थीहरूको आधारभूत नेपाली शब्दभण्डारको निरूपण, शिक्षा विद्यावारिधि शोधपत्र, त्रि. वि., कीर्तिपुर ।

भुसाल, केशव, (२०६५), भाषा शिक्षणमा प्रचलित पारिभाषिक शब्दावलीको अध्ययन, शिक्षा स्नातकोत्तर शोधपत्र, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि. वि., कीर्तिपुर ।

वास्तोला, मैयाँकुमारी, (२०५९), कक्षा सातको नेपाली पाठ्यपुस्तकका कथा र जीवनी विधामा प्रयुक्त शब्दभण्डारको अध्ययन, शिक्षा स्नातकोत्तर शोधपत्र, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि. वि., कीर्तिपुर ।

विष्ट, प्रकाशबहादुर, (२०६८), नरेन्द्रदाइ उपन्यासमा प्रयुक्त शब्दभण्डारको अध्ययन शिक्षा स्नातकोत्तर शोधपत्र, नेपाली शिक्षा विभाग, जनज्योति क्याम्पस, महेन्द्रनगर ।

शर्मा, कृष्णप्रसाद, (२०५७), कक्षा नौ को नेपाली पाठ्यपुस्तकको जीवनी विधामा प्रयुक्त शब्दभण्डारको अध्ययन, शिक्षा स्नातकोत्तर शोधपत्र, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि. वि., कीर्तिपुर ।

सिग्देल, सोमनाथ, (२०५०), मध्य चन्द्रिका, ललितपुर : साक्षा प्रकाशन ।

हाम्रो नेपाली किताब, कक्षा ९, (२०७३), भक्तपुर : नेपाल सरकार, पाठ्यक्रम विकास केन्द्र, सानोठिमी ।

व्यक्तिवृत्त

नाम	:	अशोक घिमिरे
ठेगाना	:	चरम्बी-५, भोजपुर
जन्ममिति	:	२०४३/०२/०६
लिङ्ग	:	पुरुष
बुबाको नाम	:	कृष्णप्रसाद घिमिरे
आमाको नाम	:	पवित्रामाया घिमिरे
राष्ट्रियता	:	नेपाली
धर्म	:	हिन्दू
भाषा	:	नेपाली, अङ्ग्रेजी र हिन्दी
सम्पर्क नं.	:	९८४९९०७९३४



शैक्षिक योग्यता

क्र. सं.	तह	अध्ययन गरेको संस्था	श्रेणी
१	प्रवेशिका परीक्षा	श्री अरुणोदय मा.वि., चरम्बी, भोजपुर	द्वितीय
२	प्रवीणता प्रमाणपत्र तह	पशुपति बहुमुखी क्याम्पस, मित्रपार्क, चावहिल, काठमाडौं	द्वितीय
३	स्नातक	महेन्द्ररत्न क्याम्पस, ताहाचल, काठमाडौं	द्वितीय
४	स्नातकोत्तर	केन्द्रीय क्याम्पस, कीर्तिपुर, काठमाडौं	